

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Δεκέμβριος 2005
τεύχος 139 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €
Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 άριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε νά
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού
Γιά τούς συνδρομητές του
έξωτερικού:

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324
0174 048
SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Άθήνα 11472

Κωδικός: 1572

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Άγαθίου 3,

Άθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Νίκος Φίλης, 'Η Δικαιοσύνη στό στόχαστρο τής άναθεώρησης	5
Άγγελος Έλεφάντης, Διότι δέν συνεμορφώθη πρός τό νόμο	6
Άγγελος Έλεφάντης, Αυτόκινούμενη ύστερική ιστορία	7
Άγγελος Έλεφάντης, Εϊδηση τής χρονιάς	8

Άνδρέας Καρίτζης, Τό μέλλον τής άνανεωτικής 'Αριστεράς: ένα άόρατο «έμεις»	9
Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Για τό κοινό σπίτι καί τόν κοινό τόπο τών Άριστερών	16
Άγγελος Έλεφάντης, 'Ιστορικός άναθεωρητισμός: κομμουνισμός = ναζισμός	21
Νίκος Πετραλιάς, Μιά σύντομη άναφορά στό έπιστημονικό έργο του Σάκη Καράγιωργα	23
Έλισσάβετ Τζαβέλλα, Σπήλαιο Άνδρίτσας - Μοιραίο καταφύγιο	28
Άλεξάνδρα Μπακαλάκη, Αυτόκρατορικές πρακτικές καί άνθρωπολογικές (αύτο)κριτικές	31
Άλέξης Πολίτης, 'Ο «Χορός του Ζαλόγγου»	35
Ίάκωβος Μ. Φριζής, 'Υπό άμφισβήτηση ή έλληνικότητα τών Έλλήνων Έβραίων	44
Φουέντες Κάργος, Μυθιστορήματος πανηγυρικός. 'Ο θρίαμβος τής κριτικής φαντασίας	46
Κατζουράκης Κυριάκος, 'Η άμφισβήτηση σταμάτησε;	52
Άνδρέας Τ. Τσιλίρας, Πάτρα, Πολιτιστική Πρωτεύουσα Ευρώπης 2006	55

Στρατής Μπουρνάζος, 'Ιστορία καί προϊστορία τών ιστοριών του έλληνικού βιβλίου	58
Γιάνα Κατσιαμπούρα, Βασίλης Κάλφας, Φιλοσοφία καί έπιστήμη στην άρχαία Ελλάδα	63
Άπό τίς τελευταίες έκδόσεις	65

Έξώφυλλο: Θεόφιλος, «'Ο Χορός του Ζαλόγγου...», 1929
(άπό τό λεύκωμα Θεόφιλος. Ζωγραφικοί πίνακες, Δη-
μος Μυτιλήνης - Μουσείο Θεόφιλου)

Ἡ Δικαιοσύνη στό στόχαστρο τῆς ἀναθεώρησης

Δέν εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ἀκούγονται προτάσεις σάν αὐτή πού εἶπε προχθές ὁ κ. Ἀλογοσκούφης, ὅτι δηλαδή πρέπει νά προβλεφθεῖ διαδικασία μέ τήν ὁποία τά δικαστήρια νά μήν μποροῦν νά ἀποφασίζουν ἐπί οικονομικῶν-μισθολογικῶν διεκδικήσεων πολιτῶν, διότι δημιουργοῦνται δημοσιονομικές συνέπειες. Ὁ ὑπ. Οἰκονομίας πρόσθεσε ὅτι τέτοιες ἀποφάσεις πρέπει νά λαμβάνονται μόνον ἀπό τή Βουλή.

Ἡ ἰδέα αὐτή, ὅμως, διατυπώνεται ἐνῶ ξεκινᾷ ἡ συνταγματική ἀναθεώρηση. Ἀκόμη καί ἂν, τελικῶς, δέν γίνει δεκτῆ, δίνει τήν κατεύθυνση τῶν ἀκραίων νεοφιλελεύθερων ἐπιδιώξεων τῆς κυβέρνησης, πού, τουλάχιστον σέ προηγούμενη φάση, ἔβρισκαν ἀνταπόκριση καί στό ΠΑΣΟΚ.

Ὁ βουλευτής τοῦ ΠΑΣΟΚ Ε. Βενιζέλος ὀρθῶς παρατήρησε ὅτι «ἡ πρόταση αὐτή θίγει τόν σκληρό πυρήνα τῶν μή ὑποκείμενων σέ ἀναθεώρηση διατάξεων, προσκρούει σέ ἀπαγορευτικό ὄρο τοῦ ἄρθρου 110 παρ. 1 τοῦ Συντάγματος». Πράγματι, κανείς δέν μπορεῖ νά ἐμποδίσει τόν πολίτη νά ζητήσει δικαστική προστασία καί τά δικαστήρια νά ἐλέγχουν παρεμπιπτόντως τή συνταγματικότητα τῶν νόμων. Σέ μιά περίοδο πού ἡ ἄγρια οικονομίστικη ἀντίληψη περί τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων καταρακῶν τήν κοινωνική ἀλληλεγγύη, εἶναι ἐξαιρετικά ἐπικίνδυνο ἡ κυβέρνηση, ἐλέγχουσα τή Βουλή, νά στερεῖ ἀπό τόν πολίτη τή δυνατότητα τῆς προσφυγῆς σέ θεσμούς πού ἰσοροποῦν τό σύστημα δικαιωμάτων, μέ πρώτη καί κύρια τή Δικαιοσύνη.

Ὅπως εὐστοχα προέβλεψε ὁ καθηγητής Ἀντώνης Μανιτάκης, ἡ βασική ἐπιδίωξη αὐτῆς τῆς ἀναθεώρησης θά εἶναι ἡ ὑπονόμευση τοῦ ρόλου τῆς Δικαιοσύνης. Ἡ ὑπονόμευση αὐτή ἔχει ὡς στόχο τήν οἰκολογική νομολογία πού ἔχει διαμορφώσει τό Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας. Ἔτσι, Ν.Δ. καί ΠΑΣΟΚ συμφωνοῦν ὅτι πρέπει νά παρακαμφθεῖ τό ΣτΕ καί νά ἰδρυθεῖ Συνταγματικό Δικαστήριο, μέ ἐλεγχόμενη σύνθεση (προβάλλεται τό τρῦκ τῆς συναινετικῆς ἐκλογῆς τῶν δικαστῶν ἀπό τή Βουλή), πού θά ἀναλάβει τήν ἀναμόρφωση τῆς νομολογίας μέ βάση τά ἀγοραία κελεύσματα. Τό Συνταγματικό Δικαστήριο θά συγκεντρώσει τήν ἀπόλυτη ἀρμοδιότητα νά κρίνει, μόνον αὐτό, γιά τή συνταγματικότητα τῶν νόμων, ὅταν σήμερα κρίνουν ὅλα τά δικαστήρια. Μέ βάση τήν ἐλληνική κοινοβουλευτική ἐμπειρία, ἀνοίγονται ἐπικίνδυνοι ἀτραποί, καθῶς τό Δικαστήριο, μέ τό θέσφατο τῆς «ἀμεροληψίας», θά μπορεῖ νά θέτει ὑπό ἀμφισβήτηση τή λειτουργία τῆς Βουλῆς. Πρόκειται γιά μείζονα ἀνατροπή τῆς ἐλληνικῆς συνταγματικῆς τάξης, πού δέν εἶναι δυνατόν νά περάσει μέ γενικολογίες τοῦ τύπου ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα «ἡ ἔγκυρη συνομιλία μεταξύ νομοθετικῆς καί δικαστικῆς ἐξουσίας» (Ε. Βενιζέλος). Ἄλλωστε ὁ βουλευτής τοῦ ΠΑΣΟΚ σπεύδει νά ἐκτιμήσει ὅτι «μπορεῖ νά φαίνεται ὅτι συμφωνοῦν τά κόμματα νά γίνει μιά ἀλλαγὴ στόν τρόπο ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης». Μήπως ὁ κ. Ἀλογοσκούφης τό εἶπε πιό ἄγαρμπα;

Νίκος Φίλης

(Ἀναδημοσιεύεται ἀπό τήν Αὐγή, στίς 10.1.2006)

Διότι δέν συνεμορφώθη πρὸς τόν νόμο

«Δίωξη ντροπῆς», γράφουν οἱ ἐφημερίδες. Ὅχι ἀκριβῶς· γιά τή ντροπή ὑπάρχουν καί κόσκινα. Δίωξη ἀσχετοσύνης καί «ψιλορουσφετιοῦ» εἶναι τό σωστό. Πράγμα χειρότερο ἀπ' τήν ξεδιαντροπιά.

Διότι, ἡ κα Λέττα Στεργιοπούλου, διευθύντρια τοῦ 1ου Πειραματικοῦ Γυμνασίου στήν Πλάκα, καλεῖται (σήμερα 11 Ἰανουαρίου 2006) σέ ἀκρόαση στό Ἀνώτερο Περιφερειακό Ὑπηρεσιακό Συμβούλιο Δευτεροβάθμιας Ἐκπαίδευσης, μέ τό ἐρώτημα «ἀπαλλαγῆς ἀπό τά καθήκοντά της». Τό ἐρώτημα δέν ἀφορᾷ, κατά τό Ὑπουργεῖο, σέ ἀνικανότητα ἢ πλημμέλεια ὡς πρὸς τήν ἐκτέλεση τῶν καθηκόντων τῆς κας Στεργιοπούλου, ἀλλά διότι ἀρνήθηκε κατηγορηματικά νά παραβιάσει τό νόμο πού προβλέπει τήν εἰσαγωγή τῶν μαθητῶν καί μαθητριῶν στά Πειραματικά Σχολεῖα μέ τή διαδικασία τῆς κλήρωσης. Θέμα, μικρό, «ἀσήμαντο», ἀλλά αὐτή ἡ ἀσημαντότητα καταδεικνύει πολύ σοβαρά πράγματα γιά τό ἦθος ὀρισμένων πολιτικῶν καί διοικητικῶν ὑπευθύνων τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας: τήν περιφρόνηση ἀπέναντι σέ θεσμούς τούς ὁποίους, ὑποτίθεται, εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ὀργανώνουν καί νά ἐπιτηροῦν γιά τήν εὐρυθμη λειτουργία τους.

Τό θέμα πού προέκυψε ἔχει ὡς ἐξῆς. Σύμφωνα μέ τόν νόμο, ἐνῶ γενικῶς οἱ μαθητές μετά τό Δημοτικό ἐγγράφονται ὑποχρεωτικῶς στό Γυμνάσιο τῆς γειτονιάς τους (δηλαδή τῆς κατοικίας τῶν γονιῶν τους), ἀντίθετα, σύμφωνα μέ τό ἐν ἰσχύει Προεδρικό Διάταγμα 338/1982 προβλέπεται διαδικασία κλήρωσης γιά τήν ἐγγραφή τῶν μαθητῶν στά Πειραματικά Γυμνάσια τῆς χώρας. Οἱ ἐγγραφόμενοι στήν Α΄ τάξη τοῦ Γυμνασίου δέν πρέπει νά ξεπερνοῦν ἕναν ὀρισμένο, διά τοῦ νόμου ὀριζόμενο, ἀριθμό. Ἐξ' ἄλλου γιά τά Πειραματικά δέν ἰσχύει ἡ ἀρχή τοῦ πλησιόχωρου καί ὡς ἐκ τούτου οἱ κληρωθέντες μπορεῖ νά κατοικοῦν σέ ὁποιαδήποτε γειτονιά κι ὄχι ἀναγκαστικά στήν περιφέρεια τοῦ Πειραματικοῦ.

Ἡ ρύθμιση αὐτή κρίθηκε ἀπό ὀρισμένους ὡς ἐλιτίστικη. Πάντως αὐτή εἶναι ἡ ἀρχή μέ βάση τήν ὁποία λειτούργησαν τά Πειραματικά Σχολεῖα. Καί ὀρθῶς, κατά τή γνώμη μου, καθ' ὅσον μποροῦν νά ἐγγραφοῦν σ' αὐτά μαθητές πολύ πέραν τῆς περιοχῆς τοῦ Πειραματικοῦ καί ἔτσι νά μαθητεύσουν σέ σχολεῖο «ἐπιλογῆς» καθ' ὅσον, θεωρητικά τουλάχιστον, τά Πειραματικά εἶναι καλύτερα σχολεῖα (εἰδική ἐπιλογή καθηγητῶν εἰδικῶν καί ηὔξημένων προσόντων, π.χ. διατριβή, δημοσιεύσεις κ.λπ.).

Ὅπως ἔγινε γνωστό ὁμως, γιά δύο μαθήτριες πού κατοικοῦν μονίμως στήν Πλάκα καί οἱ ὁποῖες δέν κληρώθηκαν στό Α΄ Πειραματικό, ἀπεστάλη στή διεύθυνση τοῦ Σχολείου ἐντολή ἀπό τό ὑπουργεῖο Παιδείας (προσωπικῶς ὁ γ.γ. κ. Ἀνδρέας Καραμάνος) νά ἐγγραφοῦν στό Πειραματικό κατά παράβαση καί τοῦ νόμου καί τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς κλήρωσης. Ἡ διευθύντρια ἀρνήθηκε νά παραβιάσει τόν νόμο, πρὸς τιμῆν της δέν συνεμορφώθη πρὸς τάς ὑπο-

δείξεις. Κι ἦταν αὐτή (μαζί, ὁμόφωνα καί ἡ συνέλευση τῶν καθηγητῶν καί ὁ Σύλλογος Γονέων καί Κηδεμόνων, καθ' ὕλην συναρμόδιος-κι αὐτός) πού μέ τήν πράξη της ὑπεραμύνθηκε τοῦ θεσμοῦ, τή στιγμή πού ὁ προϊστάμενός της τόν ὑπονόμευε, ὑποκύπτοντας στό «λαϊκό αἶτημα» τά δύο κορίτσια νά μὴν πᾶνε σ' ἄλλη γειτονιά ὅταν τό σχολεῖο εἶναι ἔξω ἀπό τό σπίτι τους.

Αὐτό τό κάτι ἰδιαίτερο, πού εἶναι τά Πειραματικά, πρέπει νά διατηρηθεῖ μέσα στό δημόσιο σχολεῖο. Διότι ἀλλιῶτικα, «καλά σχολεῖα» θά ἀπομείνουν μόνον τά περίβλεπτα ἰδιωτικά. Μακάρι ὅλα τά σχολεῖα νά γίνουν Πειραματικά· βρισκόμαστε ὅμως πολύ μακριά ἀπό μιά τέτοια προοπτική. Ἄς μὴ χαλᾶνε τουλάχιστον καί ὅσα ἀπ' αὐτά καταφέρνουν νά ξεχωρίζουν.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

ὁ ὁποῖος εἶναι πατήρ κόρης, πού μαθήτευσε ἐπί ἔτη 6 στό Α΄ Πειραματικό τῆς Πλάκας καί ὁ ὁποῖος ἦταν μέλος ἐπί πενταετία τοῦ Συλλόγου Γονέων καί Κηδεμόνων. Ἄρα τό ἔζησε τό σχολεῖο.

Τό Α΄ Πειραματικό Πλάκας ἦταν τό πρῶτο Γυμνάσιο τῆς χώρας μετὰ τήν Ἐπανάσταση καί διευθυντής του ὁ Γ. Γεννάδιος. Μέρος τῆς βιβλιοθήκης του, μέ σπάνια, παλαιά βιβλία βρίσκεται στό σχολεῖο. Μέχρι σήμερα ἀκόμη δέν ἔχει ἓνα κτήριο πού νά ταιριάζει σέ σχολεῖο. Τό Λύκειο, πού μεταστεγάστηκε ἀπό τήν Ἡπίτου στήν Ἀδριανοῦ, δέν ἔλυσε τά στεγαστικά προβλήματα. Ὅσο γιά τό Γυμνάσιο, πού στεγάζεται σέ μιά πολυκατοικία στήν ὁδὸ Ἡπίτου, ἡ στέγασή του εἶναι γιά κλάματα. Κάποτε στή Βιβλιοθήκη, ἔπεσε ἓνα κομμάτι ταβάνι ἐπάνω στό κομπιούτερ μιᾶς καθηγήτριας πού φαίνεται εἶχε ἅγιο. Μᾶς εἶπαν τότε, καί ἀπό τό ὑπουργεῖο, ὅτι ἡ νέα στέγαση τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ σχολείου εἶναι ζήτημα πρώτης «προτεραιότητας». Ἡμασταν νιοί καί γεράσαμε, κι ἀκόμα δέν ἔγινε τίποτε κάτω ἀπό τό Ναὸ τῆς Θεᾶς τῆς Σοφίας καί 50 μ. μακριά ἀπ' τό ὑπουργεῖο, πού τό πρόβλημά του ἦταν, ὅπως φαίνεται, νά ζητήσει ἀπό τὴ διευθύντρια ἢ νά παρανομήσει ἢ νά τοῦ δίνει. Θά δοῦμε αὔριο.

Αὐτοκινούμενη ὑστερική ἱστορία

Τὸ αὐτοκίνητο. Ὅχημα τροχοφόρο, ἐφοδιασμένο μέ κινητήρα πού τοῦ ἐξασφαλίζει τὴν πρόωσή του. Τό κινεῖ ὁ κινητήρας του πού κινεῖται μέ ἠλεκτρισμό, γκάζι, πετρέλαιο, βενζίνη. Παρ' ὅλο πού δέν εἶναι αὐτοκινούμενο, ὀνομάστηκε αὐτοκίνητο (ἀπὸ τό auto καί τό λατινικό mobilis) γιὰ νά δηλώσει ἓνα τεχνολογικό θαῦμα, κάτι πού κινεῖται ἀπὸ μόνο του. Ἡ ἑλληνικὴ βιομηχανία δέν ἔφτιαξε αὐτοκίνητα. Αὐτά εἰσήχθησαν καί εἰσάγονται ὡς ἐμπορεύματα ἀπὸ τίς χώρες πού τά παρήγαγαν καί τά παράγουν ἰλιγγιωδῶς. Οἱ χώρες πού τά παρήγαγαν ἔφτιαξαν καί τὴν ἀπατηλὴ λέξη πού τά ὀνομάζει: automobile (1866). Ἐμεῖς μαζί μέ τό πράγμα εἰσαγάγα-

με καί τή λέξη, παρόλο πού στά ἑλληνικά μοιάζει ἀπατηλή. Μοιάζει, ἀλλά δέν εἶναι ὁ κινητήρας εἶναι μέρος, δομικό μάλιστα τοῦ ὄλου, τό αὐτοκίνητο δέν εἶναι «έτεροκίνητο».

Ἐμεῖς παρόλο πού δέν παράγουμε ἀκόμα αὐτοκίνητα τά καταναλώνουμε, ὡς κοινωνία, ἰλλιγγιωδῶς. Τό «ἀπατηλό» τῆς λέξης δέν μᾶς ἐνοχλεῖ, δέν μᾶς ἐμποδίζει. Δέν μᾶς ἐμποδίζουν οὔτε ἡ μεγάλη ἀκρίβεια τῆς βενζίνης, ἡ ἔλλειψη δρόμων, τά πρόστιμα πού ἐπιβάλλει ὁ ΚΟΚ, τά ἀτυχήματα, ἡ φορολογία, ἡ τρομακτική ἔλλειψη χώρων στάθμευσης, οὔτε ὅτι ἡ πόλη (κι ὄχι μόνο) ἔπηξε ἀπό αὐτοκίνητα καί ἡ λέξη μποτιλιάρισμα εἶναι πλέον τρομακτική δέν μᾶς ἐνοχλεῖ οὔτε ἡ ρύπανση πού προκαλεῖ, οὔτε ἡ ἠχορύπανση, οὔτε οἱ καυγάδες μεταξύ αὐτοκινητιστῶν, λές καί τό ὄχημα αὐτό ἔχει τήν ιδιότητα νά μεταμορφώνει τούς ὁδηγούς σέ καραγωγεῖς.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει τό σύνεργο αὐτό φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ τόν κρυφὸ πόθο κάθε Νεοέλληνα καί Νεοελληνίδας. Στό Λεκανοπέδιο, γιά παράδειγμα, κυκλοφοροῦν 4.000.000 ὄχηματα—ὅσα καί οἱ ἄνθρωποι, σύν οἱ ἐπαρχιωῆτες πού ἐπισκέπτονται τό Κλεινόν Ἄστυ, σύν οἱ Τουρίστες. Καί οἱ δρόμοι μέσα στήν πόλη ἔχουν τό ιδίωμα νά μή φαρδαίνουν!

Ἐπιπλέον, διότι τό θέμα ἔχει ἀτέλειωτο βάθος: κατά τό ἐκλιπὸν 2005 ἀγοράσθηκαν-εἰσῆχθησαν 365.000 καινούργια ὄχηματα. Εὐτυχῶς πού ὑπάρχει ἀκρίβεια καί λιτότητα...

*Ὡς φαίνεσθε ἔχω μεγάλη τύχη
πού ἀκούω ὄλο ὠραῖοι στίχοι
ἐπίσης ὠραία μουσική
ἀλλά τό μυαλό σας ὄλο ἐκεῖ*

ἔγραφε ὁ ἀθάνατος Μπόστ. Καί μή νομίσει κανεῖς ὅτι ἐννοοῦσε κάτι ἄλλο, τό αὐτοκίνητο ἐννοοῦσε. Καί συνεχίζουμε νά ἐξηγοῦμε αὐτά τά φαινόμενα ὑπερκαταναλωτικῆς ἀλλοτρίωσης μέ ἀηδίες τοῦ τύπου «πόσο ἀδύνατοι εἶναι οἱ καταναλωτές στὸν ἀγώνα ἐνάντια στίς πολυεθνικές καί τά συμφέροντά τους».

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Εἶδηση τῆς χρονιᾶς

Μετά τή θητεία τοῦ Δ.Ν. Μαρωνίτη καί τοῦ ἀείμνηστου Τάσου Χρηστίδη, πού διετέλεσαν ἐπαξίως διευθυντές τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῆς Γλώσσας (ἡ θέση χηρεύει), στή θέση τοῦ ἐκπροσώπου τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν στό Δ.Σ. τοῦ Κέντρου διορίστηκε ὁ Σαράντης Καργάκος, φιλόλογος-φροντιστής, ἡ αἰχμή τοῦ δόρατος τῶν νεοελλήνων ἐθνικιστῶν. Ὁ ἐθνικισμός φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ πολύ διπλωματική γλώσσα τοῦ ΥΠΕΞ γι' αὐτό καί ἐδιάλεξε τόν ἄξιο ἐκπρόσωπό του. Σίγουρα θά εἰσηγηθεῖ οἱ κάτοικοι τῆς FYROM νά ὀνομάζονται «Σκοπιανοί». Ἐσαεῖ.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΑΝΑΝΕΩΤΙΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ: ΕΝΑ ΑΟΡΑΤΟ «ΕΜΕΙΣ»

του Άνδρέα Καρίτση

Μέ ενδιαφέρον διάβασα τό κείμενο του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου μέ τίτλο «Συνασπισμός: Ή “αυτοκτονική επιλογή”» σχετικά μέ τίς επιλογές του ΣΥΝ γιά τόν υποψήφιο δήμαρχο Αθηναίων. Τό ενδιαφέρον μου ήταν μεγάλο καθώς σκέφτηκα ότι θά μπορούσα νά τό χρησιμοποιήσω ως «πρώτη ύλη» γιά νά διατυπώσω μερικές σκέψεις μου γιά τό τί είναι ο ΣΥΝ και ποιό είναι τό διακύβευμα τής ανανεωτικής ‘Αριστεράς σήμερα’ γιά νά αναδείξω ένα τυφλό σημείο πού δέν επιτρέπει τή διατύπωση ορθών πολιτικών εκτιμήσεων και άρα άποτελεσματικών πολιτικών κινήσεων. Αυτό τό τελευταίο είναι τό πιό σημαντικό.

Τό κείμενο του Δ.Π. περιέχει δύο προκείμενες και ένα συμπέρασμα. Πολύ σχηματικά, ή πρώτη προκείμενη είναι ότι ή επιλογή Τσίπρα γιά τήν υποψηφιότητα τής δημαρχίας τής Αθήνας είναι επιλογή ήττας και έσωστρέφειας, ενώ ένδεχόμενη επιλογή Παπαγιαννάκη θά ήταν τό ακριβώς αντίθετο. Ή δεύτερη προκείμενη είναι ότι αυτή ή επιλογή είναι ήθελημένη και έξυπηρετεί τό πολιτικό σχέδιο κάποιων γιά τήν διάλυση του ΣΥΝ και τήν άκύρωση του σαραντάχρονου έγχειρήματος τής κομμουνιστικής ανανέωσης στή χώρα. Σύμφωνα μέ αυτές τίς δύο προκείμενες εξάγεται τό συμπέρασμα ότι ή έν λόγω πολιτική επιλογή είναι αυτοκτονική γιά τό κόμμα ειδικά και τό ρεύμα στό όποιο αυτό έντάσσεται γενικότερα.

Κατά τή γνώμη μου οι δύο προκείμενες είναι προβληματικές μέ άποτέλεσμα τό συμπέρασμα νά ύπονομεύεται μέ τέτοιο τρόπο ώστε δέν επιτρέπει νά δούμε πραγματικά μέ ποιά έννοια είναι όντως επικίνδυνη ή έν λόγω επιλογή. Επίσης, δέν επιτρέπει νά συλλάβουμε ποιό είναι τό πραγματικό πρόβλημα σχετικά μέ τήν ανανεωτική Αριστερά και τούς πιθανούς κινδύνους γιά τό μέλλον της.

Αυτό τό τελευταίο είναι πολύ σημαντικό καθώς θεωρώ ότι σχετίζεται μέ τό κίνητρο του Δ.Π. Γνωρίζω ότι ένδιαφέρεται γνήσια γιά τό μέλλον του έν λόγω έγχειρήματος και γι’ αυτό πρόθεσή μου είναι νά δείξω γιά ποιό λόγο ή ανάλυσή του δέν έξυπηρετεί τόν σκοπό

αυτό. Τό γράφω λοιπόν ως έσωτερική κριτική. Ή ως «έσωτερική» διότι έκλαμβάνω ως κοινά τά κίνητρα και τίς επιδιώξεις και των δύο μας. Ή ως «κριτική» διότι δέν συμφωνώ μαζί του ως προς τήν ανάλυση τής συγκυρίας.

Τέλος, θά αναφερθώ σέ ένα από τά στοιχεία πού κατά τή γνώμη μου μένουν έξω από τήν όπτική του Δ.Π. αλλά και άλλων, *ανεξάρτητα* από τήν πολιτική τους καταγωγή. Τό στοιχείο αυτό έχει νά κάνει μέ τό γεγονός ότι πέρα από τά ιστορικά ρεύματα στελεχών πού άπαρτίζουν σήμερα τόν ΣΥΝ ύπάρχει και ένα άκόμη. Αυτό των ανθρώπων πού δέν άνήκουν σέ κανένα από αυτά. Ξεκαθαρίζω εκ των προτέρων ότι ή διάκριση δέν είναι άπολύτως ήλικιακή. Αφορά όλους αυτούς πού ήταν «άνοικτοί» στήν πραγματικότητα του ΣΥΝ μέ άποτέλεσμα ή τελευταία νά τούς «άκουμπήσει» και νά τούς διαμορφώσει. Και αυτοί είναι πάσης ήλικίας. Σίγουρα πιό «εύάλωτοι» στή διαμορφωτική δύναμη τής πραγματικότητας του ΣΥΝ είναι οι νεότεροι σύντροφοι/ισσες. Ύπό αυτή τήν έννοια στό ρεύμα αυτό συναντά κανείς κυρίως τούς τελευταίους.

Θά καταθέσω μιá σειρά λόγους ώστε νά διεκδικήσω τήν αναγνώριση αυτού του ρεύματος ως παράμετρο στίς αναλύσεις όλων. Ύπό μιá έννοια θά διεκδικήσω τήν αναγνώριση μιás νέας πολιτικής ταυτότητας, τής δικής μου αλλά και άλλων. Θά προσπαθήσω νά σάς πείσω γιά τήν *πολιτική ύπαρξή μου/μας*.

Τό κίνητρό μου δέν είναι μόνο ένα καπρίτσιο κάποιων πιτσιρικάδων πού θέλουν αναγνώριση (δυστυχώς έγώ τουλάχιστον δέν είμαι τόσο πιτσιρικάς). Επίπρόσθετα, ύποστηρίζω ότι όσο δέν έντάσσεται τό έν λόγω ρεύμα ως παράμετρος στήν συζήτηση καμιά ανάλυση δέν μπορεί νά είναι ακριβής και πολύ περισσότερο επιτυχημένη *πολιτικά*. Βεβαίως, γνωρίζω ότι άν κάποιος δέν θέλει νά άποδεχθεί τό έν λόγω ρεύμα ως στοιχείο τής πραγματικότητας, τό παρόν κείμενο είναι άχρηστο ή άκατανόητο, ακριβώς μέ τόν ίδιο τρόπο πού ή υποψηφιότητα Τσίπρα φαίνεται άκατανόητη ή καταστροφική.

1. Σύμφωνα με τὰ γραφόμενα τοῦ Δ.Π. ἓνα κόμμα πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖ τὸ πλεονέκτημα ποῦ τοῦ δίνουν κάποιοι ἄνθρωποι ἢ στελέχη τοῦ χώρου του γιὰ νὰ ἀποκτήσει μεγαλύτερη πρόσβαση στὴν κοινωνία. Μιά εὐκολὴ κριτικὴ θὰ ἦταν νὰ τὸν «κατηγορήσει» κανεὶς γιὰ ἐπικοινωνιακὴ ἀντίληψη τῆς πολιτικῆς. Ὁμως θὰ τὸν ἀδικούσαμε. Ἡ τουλάχιστον ἔτσι πιστεύω. Γιατί ὅταν κάποιος ἐπιλέγει νὰ ἀναφερθεῖ σὲ μιά πτυχὴ ἐνὸς θέματος δὲν σημαίνει ὅτι ἀπαξιώνει ἄλλες.

Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, κανεὶς δὲ θὰ διαφωνοῦσε μὲ τὴν παραπάνω συμβουλὴ τακτικῆς. Ὑπὸ κάποιες προϋποθέσεις ὅμως. Μιά ἀπὸ αὐτὲς εἶναι μιά τέτοια τακτικὴ νὰ μὴν ἔχει καταστρεῖ *καρκίνωμα* γιὰ τὸ ἐν λόγω κόμμα. Καὶ ἐξηγοῦμαι. Βασικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ ὑπαρξὴ ἐνὸς ἀριστεροῦ κόμματος εἶναι ἡ πραγματικὴ συμμετοχὴ τῶν ἰδίων τῶν μελῶν του στὶς διαδικασίες του. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἀνάληψη τῆς εὐθύνης ἀπὸ ὅλους καὶ ὅλες γιὰ τὴν τύχη τοῦ κόμματος, ἀλλὰ καὶ τῆς κοινωνίας μὲ *πραγματικὴ* παρουσία στὰ κῦτταρα τῆς ὀργάνωσης. Αὐτὸ ἔρχεται σὲ εὐθεία ἀντιπαράθεση μὲ τὸ μοντέλο τοῦ «λαοπρόβλητου», τοῦ δημοφιλῆς «ἡγέτη». Καὶ τοῦτο διότι τὸ πρότυπο αὐτὸ ἀναπτύσσει ἐφησυχαστικὰ χαρακτηριστικὰ στὴ βάση τοῦ κόμματος. Σπέρνει τὴν ἀντίληψη τῆς μετάθεσης τῆς εὐθύνης στὸν «ἀρχηγό» ἢ τὸ «κεντρικὸ στέλεχος» καὶ ὑποσκάπτει τὴν διάθεση αὐτενέργειας καὶ ἐνεργοῦ συμμετοχῆς τῶν μελῶν στὰ διάφορα κομμάτια τῆς κομματικῆς ζωῆς (ἀποφάσεις, ὑλοποίηση κ.ά.). Ποιὸς δὲν πιστεῦει ὅτι ὁ ΣΥΝ δὲν πάσχει ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀσθένεια; Νομίζω ὅτι ἡ ἀντιμετώπιση αὐτοῦ τοῦ προβλήματος δὲν σηκώνει ἀναβολή. Ἡ ἐπίλυσή του, καὶ μόνο αὐτή, μπορεῖ νὰ διαμορφώσει τὸ πεδίο ὥστε πραγματικὰ ἡ χρῆση τῶν «γνωστῶν» στελεχῶν νὰ δίνει περισσότερα ὀφέλη ἀπὸ τὴ ζημιὰ ποῦ κάνει.

Τὸ ἴδιο μέλημα κινητοποίησε μιά μεγάλη ὁμάδα μελῶν καὶ στελεχῶν νὰ προσανατολιστεῖ σὲ μιά ὑποψηφιότητα γιὰ τὴν προεδρία τοῦ κόμματος ἢ ὅποια δὲν θὰ ἐξέλεμπε τὴν αἴσθησι τῆς «πατριτικῆς» ἀσφάλειας ποῦ προκαλεῖ ἐφησυχασμό.¹ Δὲν εἶχε τόση σημασία γιὰ ἐμᾶς ποιὸς θὰ ἦταν ὁ «ἀρχηγός», ὅσο αὐτὸ ποῦ θὰ συμβόλιζε: τὸ ἐνδεχόμενον τέλος τῶν «πατρικῶν» μορφῶν στὴν ἡγεσία. Καὶ τότε, συγκεκριμένα στελέχη ἀλλὰ καὶ ἄνθρωποι τῆς ἀριστερᾶς ὅπως ὁ Δ.Π. παρέμειναν «τυφλοὶ» σὲ μιά τέτοια προσέγγιση. Δὲν τὴν εἶδαν κἀν, καὶ ἂν τὴν εἶδαν τὴν ἀπέριψαν ἐλαφρᾶ τῇ καρδίᾳ, συναινώντας διὰ τῆς μὴ ἀντίδρασης στὴν διαίωσις αὐτοῦ τοῦ προβλήματος.

Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ στὴν περίπτωση τῆς ὑποψηφιότητος τοῦ Α. Τοῖπρα. Πέρα ἀπὸ τὸ πῶς καὶ τὸ γιατί, καὶ κατὰ πάσα πιθανότητα κατὰ λάθος,² τὸ κόμμα κινήθηκε σὲ μιά ἐπιλογὴ ποῦ ἀνοίγει τὸ δρόμο ὥστε πιθανόν νὰ ἀρχίσει νὰ ὑποχωρεῖ τὸ πρόβλημα τῆς ἀνάθεσης/μετάθεσης τῆς πολιτικῆς. Αὐτὴ ἡ πτυχὴ δὲν ὑπάρχει οὔτε κατὰ διάνοια στὸ κείμενο τοῦ Δ.Π. Δὲν

ἀναφέρεται ἔστω καὶ γιὰ νὰ τῆς ἀσκηθεῖ κριτικὴ καὶ νὰ ἀπορριφθεῖ. Καὶ ὅμως εἶναι τὸ πιὸ ὑπουλο χτύπημα στὸ ὑπογαστρίο τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς.

Ἐπιπρόσθετα, στὸ κείμενο ὑποστηρίζεται ὅτι ἂν ἀπευθυνθοῦμε γενικὰ στὴν κοινωνία τότε *αὐτόματα* ἀνοίγει ὁ δρόμος καὶ γιὰ τὴν ἐπαφὴ μὲ τοὺς νέους. Ἡ θέση αὐτὴ θεωρεῖται δεδομένη χωρὶς νὰ ἐξηγεῖται τὸ πῶς γίνεται κάτι τέτοιο. Ἀφήνεται νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποῦ ἀπευθύνεσαι σὲ ὅλη τὴν κοινωνία καὶ μὲ δεδομένο ὅτι ἡ νεολαία εἶναι τμήμα τῆς, ἔ, τότε ἀπευθύνεσαι καὶ σὲ αὐτή. Ὑποστηρίζω ὅτι δὲν ἰσχύει κάτι τέτοιο. Συγκεκριμένα δὲν ἰσχύει ὅτι οἱ παραδοσιακὲς «δημοφιλεῖς» ὑποψηφιότητες τοῦ χώρου μας ἀπευθύνονται σὲ ὅλη τὴν κοινωνία. Ἀπευθύνονται σὲ συγκεκριμένα οἰκονομικὰ στρώματα, ἐπαγγελματικὲς τάξεις, σὲ ἀνθρώπους μὲ συγκεκριμένο ἐπίπεδο μόρφωσης, ἱστορικὸ κ.λπ. Τὰ στοιχεῖα ὑπάρχουν καὶ εἶναι διαθέσιμα. Εἶναι ἀπολύτως «ξένες» ὑποψηφιότητες γιὰ πολὺ μεγάλα τμήματα πληθυσμοῦ συμπεριλαμβανομένου καὶ τῆς νεολαίας. Γιατί, τότε, νομίζουν κάποιοι ὅτι αὐτὲς οἱ ὑποψηφιότητες ἀπευθύνονται στὴν κοινωνία, ἐνῶ ἀπευθύνονται ἀπλῶς σὲ μερίδες τῆς;

Ἐνας λόγος εἶναι ὅτι μερδεύουν τὸν στόχο τῆς ἐπικοινωνιακῆς τακτικῆς, ποῦ εἶναι ἡ *προτίμηση* τοῦ ἐνὸς ἀνάμεσα σὲ ἄλλους, μὲ τὴν *ἀναγνωρισιμότητα*. Τὸ γεγονός, δηλαδή, ὅτι οἱ «παραδοσιακοὶ» ὑποψήφιοι τοῦ ΣΥΝ εἶναι ἀναγνωρίσιμοι ἀπὸ πολλοὺς ἀλλὰ δὲν συνιστοῦν ἐνδεχόμενὴ ἐπιλογὴ γιὰ ὅλους δὲν σημαίνει ὅτι ἀπευθυνόμαστε σὲ ὅλη τὴν κοινωνία. Δὲν θέλουμε νὰ μᾶς ἀναγνωρίζουν στὸ δρόμο, ἀλλὰ νὰ μᾶς προτιμοῦν στὴν κάλπῃ καὶ ὄχι μόνο.

Ἐνας δεῦτερος λόγος εἶναι ὅτι μπορεῖ νὰ θεωροῦν ὅτι ἡ κοινωνία ποῦ πρέπει νὰ ἀφορᾶ τὸ κόμμα εἶναι αὐτὴ στὴν ὁποία ἀπευθύνεται ἤδη. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι δὲν ὑπάρχει ἐπικοινωνιακὸ λάθος καὶ μιά παραδοσιακὴ ὑποψηφιότητα φαίνεται καλύτερη. Ἴσως. Αὐτὸ τὸ ἴσως θὰ ἐξηγηθεῖ παρακάτω. Ὅσο, ὑπάρχει *πολιτικὸ* ζήτημα σχετικὰ μὲ τὸ ἂν συμφωνοῦμε ὅλοι στὸ γεγονός ὅτι μόνο αὐτὴ ἡ κοινωνία μᾶς ἀφορᾶ. Δὲν θὰ ἐπεκταθῶ ἐδῶ περισσότερο, καθὼς νομίζω ὅτι εἶναι σαφές πῶς γιὰ ἓνα ἀριστερὸ κόμμα εἶναι πρόβλημα νὰ μὴν ἀπευθύνεται μὲ ὄρους προτίμησης σὲ κατοίκους τῆς ἐπαρχίας, φτωχοῦς/ες, νέους/ες, μετανάστες/τριες κ.λπ.

Ἄς ἀναφέρω δύο ἀκόμη λόγους ποῦ καθιστοῦν τὴν πρώτη προκείμενη προβληματικὴ. Πρῶτον, τὸ κόμμα ἔχει χρησιμοποιήσει κατὰ κόρον τὰ «δημοφιλῆ» του στελέχη. Καὶ ὅμως αὐτὴ τὴ γεφύρωση, τὴν κίνηση πρὸς τὴν κοινωνία ποῦ υποθέτει ὁ Δ.Π. δὲν τὴν ἔχουμε δεῖ

1. Ἐννοῶ ὄσους καὶ ὄσες στήριξαν πρόσωπα ὅπως ὁ Τάσος Κουράκης καὶ ὁ Χριστόφορος Παπαδόπουλος.

2. Κατὰ λάθος, μὲ τὴν ἐννοια ὅτι μπορεῖ νὰ ἐξυπηρετοῦσε τὴν ἐπίτευξη τῆς κομματικῆς ἰσορροπίας ἀντὶ τὴν ἀπειθείας ἀνάπτυξη τῆς ἀντίληψης ποῦ μόλις παρουσιάσα.

νά συμβαίνει. Ὑποθέτω ὅτι σέ κανέναν μας δέν ἀρκεῖ τό σημερινό ποσοστό τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς (τό ὁποῖο παρεμπιπτόντως εἶναι μεγαλύτερο ἀπ' ὅ,τι σέ προηγούμενες περιόδους). Καί ἐπίσης ὑποθέτω ὅτι δέν φταῖνε ἀπολύτως οἱ θέσεις τοῦ κόμματος γιά τό χαμηλό ποσοστό. Τί γίνεται λοιπόν; Τί κάνουμε ὅταν ἔχουμε δοκιμάσει ξανά καί ξανά μιά μέθοδο καί αὐτή δέν φέρνει τά ποθητά ἀποτελέσματα; Ἡ λογική λέει ὅτι δοκιμάζουμε καί ἄλλες μεθόδους. Ὑπό αὐτή τήν ἔννοια, ἡ δοκιμή Τσίπρα ἴσως νά βοηθήσει. Μπορεῖ νά μετατρέψει τήν ἀναγνωρισιμότητα τοῦ χώρου σέ προτίμηση, σέ κατηγορίες πληθυσμοῦ ὅπου οἱ παραδοσιακές ὑποψηφιότητες ἔχουν ἐπανεπιλημμένα ἀποτύχει. Ὁ ἐνδεχόμενος «κράδασιμός» πού μπορεῖ νά ἐπιφέρει στήν προνομιακή μερίδα στήν ὁποία ἀπευθύνεται τό κόμμα τόσα χρόνια εἶναι δυνατό νά ἀποφευχθεῖ ἂν ἡ ἐν λόγω ὑποψηφιότητα στηριχθεῖ ἀκριβῶς ἀπό τοὺς ἔμπειρους καί «γνωστούς» συντρόφους/ισσες. Ἀξίζει νά σημειώσω ἐδῶ ὅτι δέν ἀναφέρω καθόλου πολιτικές συνδηλώσεις τῶν ὀνομάτων τοῦ Τσίπρα καί τοῦ Παπαγιαννάκη διότι ἡ πρώτη προκείμενη τοῦ Δ.Π. δέν στηρίζεται σέ αὐτές.

Ἐπιπλέον, ἡ πρώτη προκείμενη ἀκυρώνει τήν ἴδια τήν ἀναπαραγωγή της στό χρόνο. Σύμφωνα μέ αὐτή, πρέπει πάντα νά χρησιμοποιοῦμε τοὺς πιό δημοφιλεῖς. Κάτι τέτοιο ὅμως ἀποκλείει κάποιον πού δέν εἶναι δημοφιλῆς ἀπό τή διαδικασία νά γίνει.³ Εἰδικά κάποιον νεότερο σέ ἡλικία στέλεχος, ὥστε ὅταν γιά φυσικούς λόγους ἐκλείψουν τά τωρινά δημοφιλῆ στελέχη νά συνεχίσουμε νά ἔχουμε τέτοια προκείμενου νά ὑλοποιοῦμε αὐτό πού ὁ Δ.Π. ὑποστηρίζει. Πότε θά φτιαχτοῦν; Δέν ἔχουμε ἀργήσει; Καί γιατί ὄχι σέ αὐτές τίς δημοτικές ἐκλογές, σέ αὐτό τό δῆμο; Γιατί ὄχι τώρα πού δίνεται ἡ εὐκαιρία, ἀκόμη καί ἂν αὐτή προέκυψε ἀπό σπόντα;

Νομίζω ὅτι ἀπό τά παραπάνω προκύπτει πῶς ἡ ἐπιλογή ἑνός προσώπου γιά μιά νευραλγική θέση μπορεῖ νά ἐξυπηρετεῖ τήν ὑποχώρηση μιάς ἀντιδραστικῆς λογικῆς πού προιόνει ἐπικίνδυνα τό κόμμα, στό ἐσωτερικό του. Ἐπίσης, ὅτι μιά παραδοσιακή ὑποψηφιότητα δέν ἐξασφαλίζει τό μέγιστο δυνατό ἄνοιγμα σέ ὀλόκληρη τήν κοινωνία καί ὅτι μιά ὑποψηφιότητα Τσίπρα δέν εἶναι ἐπιλογή προδιαγεγραμμένης ἤττας, ἀλλά μπορεῖ νά ἐγγραφεῖ σέ μιά ἀντίληψη σάν αὐτή πού ἀναπτύσσει ὁ Δ.Π.

2. Ἡ δεύτερη προκείμενη εἶναι ὅτι ἡ ἐπιλογή τῆς ὑποτιθέμενης προδιαγεγραμμένης ἤττας δέν εἶναι ἓνα λάθος, ἓνα προϊόν τῆς στρεβλῆς ἐσωτερικῆς πάλης πού ὀδήγησε σέ μιά «ἀδύναμη» ὑποψηφιότητα. Ἀντιθέτως, ἡ ἐπιλογή ἤττας ἦταν ἐξαρχῆς ὁ σκοπός τῆς ἐν λόγω ὑποψηφιότητας. Ἡ ἐν λόγω προκείμενη στηρίζεται σέ μιά ἐκπεφρασμένη βούληση κάποιων στελεχῶν μιάς

τάσης νά διαλύσουν τό κόμμα, νά «μαζέψουν» ὅ,τι ὑπάρχει καί νά τό «πᾶνε» στό ΚΚΕ. Μάλιστα, αὐτή ἡ πορεία περνάει μέσα ἀπό τή συγκρότηση τοῦ ΣΥΡΙΖΑ, ἀλλά ὡς σχήματος ἤττας ὥστε νά ἐπιτευχθεῖ ἡ ἐκλογική καί ὄχι μόνο ἀποτυχία τοῦ χώρου. Οἱ ὑπόλοιπες συνιστώσες θέλουν ἐπίσης τήν ἀποτυχία τοῦ ἐγχειρήματος γιά νά «μειώσουν» ἀριθμητικά τόν ΣΥΝ καί νά ἐρθεῖ στά «ἴσα» μαζί τους.

Πρῶτον, ἡ πρόθεση γιά διάλυση τοῦ ΣΥΝ καί ἄρση τοῦ σχίσματος τοῦ '68 δέν εἶναι καθόλου ἐκπεφρασμένη. Εἶναι προφανές ὅτι ἂν ἦταν θά ἀποτελοῦσε βασικό στοιχεῖο τῆς συζήτησης μέσα καί ἔξω ἀπό τό Συνασπισμό. Ὡς ρητῆ πολιτική στόχευση τουλάχιστον. Πιθανῶς ὁ Δ.Π. νά ἐννοεῖ ἐκδηλῆ, θεωρώντας ὅτι ἐξάγεται εὐκόλα ἀπό τήν πρακτική κάποιων στελεχῶν τοῦ ΣΥΝ. Ἐχει, ὅμως, σημασία νά εἶμαστε προσεκτικοί στό τί λέμε γιατί στήν προκειμένη περίπτωση ἡ διαφορά εἶναι τεράστια. Ἀπό τήν στιγμή πού ἔχουμε νά κάνουμε μέ τή συναγωγή ἑνός ἰσχυρισμοῦ γιά τήν πρόθεση κάποιου, τά πράγματα μπλέκονται ἄσχημα. Περνᾶμε σέ ἓνα πεδίο ὅπου δέν μποροῦμε νά ἔχουμε πρόσβαση: τί πραγματικά πιστεύει ἢ ἐπιδιώκει κάποιος. Ὁ καθένας μπορεῖ νά πει γιά τόν ἄλλο ὅ,τι θέλει καί δέν ὑπάρχει τρόπος νά ἀποδειχθεῖ ἂν εἶναι ὀρθό ἢ ἐσφαλμένο. Πῶς μποροῦμε νά ἐλέγξουμε τοὺς ἰσχυρισμούς τοῦ Δ.Π.; Δέν μποροῦμε νά μποῦμε στό κεφάλι κανενός.

Ἡ Ἀριστερά ἔχει ὑποφέρει πάρα πολύ ἀπό τό κυνήγι μαγισσῶν, κρυμμένων προθέσεων καί ἀνεξιχνίαστων ἐσωτερικῶν ἐχθρῶν. Γι' αὐτό καί θεωρῶ ὅτι ἔχει κομβική σημασία τό γεγονός ὅτι δέν ὑπάρχει ρητῆ δήλωση ἑνός τέτοιου σχεδίου. Ὡστόσο, δέν θά ἐστιάσω τήν προσοχή μου στήν ἀπόδοση προθέσεων θεωρώντας ὅτι ἡ σύγχυση ἀνάμεσα στήν «ρητῆ ἐκφραση» καί τήν «εὐκόλη συναγωγή» ἀποτελεῖ τόν πραγματικό ὑπαίτιο μετάφρασης πολιτικῶν ἐκτιμήσεων σέ δίκη προθέσεων. Ἀπλῶς θά συνιστοῦσα μεγαλύτερη προσοχή καί ἀφύπνιση σέ τέτοια ζητήματα.

Ἄς μεταθέσουμε λοιπόν τό ζήτημα σέ πιό πρόσβασιμα καί πιό δημόσια πεδία, ὅπως γιά παράδειγμα στίς πρακτικές πού υἱοθετοῦν διάφοροι. Πρὶν φύγουμε ὀριστικά ἀπό τό στενάχωρο πεδίο τῶν προθέσεων ὀφείλω νά ἀναφερθῶ σέ δύο σημεία πού ἀποτελοῦν ἐκτιμήσεις ἐπὶ τῶν προθέσεων, καί μόνο, κάποιων. Πρῶτον, πρόθεση κάποιων στό κόμμα εἶναι νά διαλύσουν τόν ΣΥΝ καί νά πᾶνε στό ΚΚΕ γιά νά ἀρθεῖ τό σχίσμα τοῦ '68. Ἄν εἶναι ἔτσι πότε τό ἀποφάσισαν αὐτό; Πρὶν ἀπό τόν προσηλακισμό τους ἢ μετά ἀπό τήν τελευταία διάσπαση τοῦ ΚΚΕ; Προφανῶς πιό πρὶν, διό-

3. Ἐπαναλαμβάνω ὅτι τά παραπάνω δέν εἶναι τά δικά μου ἐπιχειρήματα ὑπέρ τῆς ὑποψηφιότητας Τσίπρα. Ἀπλῶς ὑποστηρίζω ὅτι ἀκόμη καί μέ τά κριτήρια τοῦ Δ.Π. ἡ ἐπιλογή Τσίπρα εἶναι εὐλογη.

τι και πρίν υπήρχε τό σχίσμα και έπομένως ή άρση του ήταν πρώτη προτεραιότητα και τότε. Συνεπώς, ή διάσπαση του ΚΚΕ, τά παρατράγουδα, οι φιλίες ζωής πού διαλύθηκαν και τόσα άλλα δέν ήταν παρά μία ψεύτικη κρίση για νά ρίξουν στάχτη στά μάτια των άναεωτών και νά «φυτευτούν» στόν ΣΥΝ στελέχη μέ σκοπό νά τόν διαλύσουν...

"Όσο για τούς συμμάχους, υποτίθεται ότι θέλουν τήν άποτυχία του ΣΥΡΙΖΑ για νά μειώσουν τόν ΣΥΝ και νά τόν φέρουν στό μέτρα τους. Η αλήθεια είναι ότι αυτό δέν έχει κανένα νόημα άν τήν έπόμενη τό πρωί πάνε όλοι μαζί σέ ένα γιγαντωμένο ΚΚΕ. Άν τούς ένοχλεί τό μέγεθος του ΣΥΝ πώς γίνεται νά μήν τούς ένοχλεί τό μέγεθος του ΚΚΕ; Δέν μπορούν νά ισχύουν και τά δύο. Έκτός και άν οι σύμμαχοι δέν θέλουν νά πάνε στό ΚΚΕ, όποτε έχουμε τήν ανακάλυψη μιας νέας έντασης στόν ΣΥΡΙΖΑ. Οι ύποστηρικτές του από τή μεριά του ΣΥΝ θέλουν νά πάνε στό ΚΚΕ, αλλά οι σύμμαχοι άπλως θέλουν νά μειώσουν τόν ΣΥΝ. Πάλι δέν υπάρχει καμιά ένδειξη για μία τέτοια διαμάχη. Και όλοι μαζί θέλουν νά άποτύχει τό έγχείρημα του ΣΥΡΙΖΑ για τό όποιο παλεύουν τά τελευταία χρόνια. Ο παραλογισμός αυτών των θέσεων άπλως καταδεικνύει τό πόσο προβληματικό είναι νά άναφερόμαστε σέ προθέσεις.

Άς φύγουμε, λοιπόν, από τίς προθέσεις. Άς περάσουμε στό φώς, δηλαδή στίς πρακτικές πού ακολουθούνται και στίς έλέγξιμες εκτιμήσεις επί αυτών. Ο πυρήνας τής άποψης του Δ.Π. μπορεί νά έπαναδιατυπωθεί μία χαρά. Η πρακτική τής συγκρότησης του ΣΥΡΙΖΑ οδηγεί στή σύγκλιση μέ τό ΚΚΕ, μέσω τής άποδυνάμωσης (και εκλογικής και στελεχιακής) του ΣΥΝ και τελικά στήν άκύρωση του σχίσματος του '68 μέ όλη τήν πολιτική σημασία πού έχει κάτι τέτοιο. Η θνησιγένεια του ΣΥΡΙΖΑ, *ανεξάρτητα από τίς προθέσεις των δημιουργών του*, έξυπηρετεί τελικά αυτή τήν πολιτική κατεύθυνση. Ορίστε μία διατύπωση πού δέν άδικεί καθόλου τήν άποψη του Δ.Π., άποφeyγει τόν σκόπελο τής άπόδοσης προθέσεων και μπορεί νά έξεταστεί άν συνάδει ή όχι μέ τήν πραγματικότητα. Άς τήν έξετάσουμε λοιπόν.

Η δική μου άποψη είναι ότι ή πολιτική βάση συγκρότησης του ΣΥΡΙΖΑ άποτελεί τό πιό ασφαλές άναχωμα άπέναντι στό ΚΚΕ. Άκριβώς τό αντίθετο, δηλαδή, από ό,τι ύποστηρίζει ο Δ.Π. Τό έχω ξαναγράψει, άς τό έπαναλάβω και εδώ. Η πολιτική βάση συγκρότησης του ΣΥΡΙΖΑ συνδέεται άρρηκτα μέ τήν παγκόσμια άριστερά και τόν νέο χώρο συνάντησης, πού είναι αυτό τό όποιο όνομάζεται «κίνημα ένάντια στή νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση». Τό έν λόγω διεθνές πλαίσιο συγκροτεί κυρίως μία πρακτική συνασπισμού και καλλιεργει μία κουλτούρα συνύπαρξης και σεβασμού στή διαφορετικότητα. Άπό τήν άλλη, πολιτικά θέτει μία άτζέντα. Η κουλτούρα του και ή άτζέντα του συνιστούν τήν μεγάλη διαχωριστική γραμμή σήμερα στήν Άριστερά. Και αυτή διαχωρίζει *καταστατικά* τίς

δυνάμεις του ΣΥΡΙΖΑ, και όχι μόνο, μέ δυνάμεις όπως τό ΚΚΕ.

Μέ άλλα λόγια, ή καταστατική πράξη γέννησης του ΣΥΡΙΖΑ έλαβε χώρα σέ ένα διεθνές πλαίσιο, τό όποιο έγγάρηξε στόν γενετικό του κώδικα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Αυτά τά χαρακτηριστικά είναι σέ άπόλυτη αντίθεση μέ τόν ιδεολογικό πυρήνα του ΚΚΕ. Και αυτά τά χαρακτηριστικά είναι για κάποιους από εμάς τά μόνα πού διαθέτουμε. Σας παραπέμπω στίς *Θέσεις τής Νεολαίας Συνασπισμού* τόσο στό πρόσφατο συνέδριό τής όσο και, κυρίως, στό προηγούμενο συνέδριο. Έκει θά βρείτε ποιός είναι ο ιδεολογικός προσανατολισμός μιας όλόκληρης γενιάς αγωνιστών πού συμβαδίζουν μέ συντρόφους και συντρόφισσες από όλο τόν κόσμο προς τή γέννηση τής νέας Άριστεράς.

Τό ιδεολογικό χάσμα άνάμεσα στίς δυνάμεις πού συμμετέχουν σέ αυτό τό κίνημα και στό ΚΚΕ είναι άπύθμενο. Και όσο πιό πολύ πατάει στό πόδια του αυτό τό κίνημα τόσο περισσότερο οι στόχοι και οι έλπίδες τής διάσπασης του '68, αλλά και του παγκόσμιου κινήματος τής κομμουνιστικής ανανέωσης κερδίζουν τή μάχη αναπαραγωγής μέ τά ύπολείμματα του σταλινισμού. Και τούτο επιβεβαιώνεται επιπρόσθετα από τό γεγονός ότι δέν ύπάρχει *άριστερή δύναμη πού νά κατάγεται από τό ρεύμα τής κομμουνιστικής ανανέωσης και ή όποία νά μήν άποτελεί συστατικό κομμάτι αυτού του διεθνούς πλαισίου τής νέας άριστεράς*. Πώς είναι δυνατό νά θεωρεί κάποιος ότι οι ύποστηρικτές τής κομμουνιστικής ανανέωσης σέ όλο τόν κόσμο ύποπίπτουν σέ πολιτικό λάθος βασικόσμενος άπλως στό γεγονός ότι στήν Ελλάδα ύπάρχει ένα σταλινικό κόμμα; Διότι αυτό συνάγεται από τό κείμενο του Δ.Π.. Ο ΣΥΡΙΖΑ, και όχι μόνο, έντάσσεται σέ ένα ευρύτερο πλαίσιο. Πώς μπορώ νά τό άπομονώσω και νά τό συνδέσω μέ τή συμπτωματική επιδίωση ενός σταλινικού κόμματος σέ αυτή τή μικρή χώρα χωρίς νά αλλοιώσω τήν πραγματικότητα περι ΣΥΡΙΖΑ; Έκτός και άν ή μόνη πραγματική ανανεωτική Άριστερά ύπάρχει στήν Ελλάδα και όλοι οι υπόλοιποι ανανεωτικοί στόν κόσμο «ξεπουλήθηκαν» στους κατά τόπους ΣΥΡΙΖΑ και σέ κινήματα πού θά έπαναφέρουν τόν σταλινισμό. Έπιτρέψτε μου νά πω ότι αυτό ακριβώς ύποστηρίζει τό ΚΚΕ από τήν άνάποδη.

Σκοπίμως δέν αναφέρομαι καθόλου στό άν τό έν λόγω κίνημα ή ο ΣΥΡΙΖΑ είναι ή όχι θνησιγενή ή «φούσκες». Μπορεί και νά είναι. Τό σίγουρο όμως είναι ότι δέν οδηγούν κανέναν στό ΚΚΕ. Τό αντίθετο. Συγκροτούν άριστερούς ανθρώπους πού έγγενως δέν είναι συμβατοί μέ τόν σταλινισμό.

Έπιπρόσθετα, ή συγκρότηση μιας ριζοσπαστικής άριστεράς στό πλάι του ΚΚΕ άποτελεί τόν χειρότερο εφιάλη τής ήγεσίας του γιατί είναι ανταγωνιστική και άποκαλύπτει τήν ιδεολογική και πολιτική του κατάσταση. Τό στρίμωγμα του ΚΚΕ αυτήν τή στιγμή είναι άσφυκτικό. Τό «σπρώχνουμε» μέ κάθε δήμα ένίσχυσης

τῆς ἐναλλακτικῆς ριζοσπαστικῆς ἀριστερᾶς σέ ἓνα καταλυτικό δίλημμα: εἴτε θά ἐπιστρέψει στόν σεβασμό τοῦ ὀνόματός του καί θά ἀκολουθήσει τόν δρόμο πού ἀκολουθοῦμε τόσοι καί τόσοι, ἄλλος ἀργότερα ἄλλος νωρίτερα,⁴ εἴτε θά ἐναγκαλιστεῖ σφικτά μέ τόν ἐθνικισμό. Δέν ἔχει ἄλλα περιθώρια. Ὡστόσο, μποροῦμε νά τοῦ χαρίσουμε μερικά: ἂν διαλυθεῖ ὁ ΣΥΡΙΖΑ, ἂν ὑποχωρήσει τό κίνημα ἐναντίον τῆς παγκοσμιοποίησης, ἂν ἡττηθεῖ ἡ «ἀριστερή» στροφή τοῦ ΣΥΝ σέ ὅλα τά πεδία. Τουλάχιστον, νά μὴν ἔχουμε βοηθήσει σέ κάτι τέτοιο.

Ἄπό πού προκύπτει λοιπόν ὅτι ὁ ΣΥΡΙΖΑ εἶναι προθάλαμος τοῦ ΚΚΕ; Ἀπαντᾷ: ἀπό πουθενά. Ἀνεξάρτητα ἀπό τό τί ἴσως μπορεῖ νά θέλουν κάποιοι λίγοι ἀπό τοὺς πολλοὺς πού τόν στηρίζουν. Ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἂν δέν ἀναγνωρίζουμε πιθανῶς τά γενετικά χαρακτηριστικά τοῦ ΣΥΡΙΖΑ πού ἀνέφερα προηγουμένως σέ κάποια ἀπό τά «ἡγετικά» του πρόσωπα ἢ σέ κάποιες πρακτικές πού ἀναπτύσσονται κατὰ τὴν λειτουργία του. Ἀλλὰ ἀπό πότε τά «ἡγετικά πρόσωπα» καί τό τί μπορεῖ νά θέλουν εἶναι οἱ μόνοι παράμετροι στήν πολιτική; Ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι δέν ἔχουμε λόγο; Δέν διαμορφώνουμε καταστάσεις καί πραγματικότητες;

Πιό κοντά στήν πραγματικότητα εἶναι μιά ἐκτίμηση ὅτι ὅλα τά παραπάνω δέν εἶναι ἐνδεδειγμένο μέσο πάλης γιά τὴν ἀνανεωτικὴ Ἀριστερά. Αὐτό μάλιστα. Νά τό συζητήσουμε. Καί ὄντως συζητιέται. Ὑπάρχει προβληματισμός, διαφορετικὲς ἐκτιμήσεις, σέ ὅλες τίς χώρες ἀλλὰ καί ἐδῶ. Καί ἐγώ, ἀλλὰ καί πάρα πολλοὶ ἄλλοι καί ἄλλες, προβληματιζόμαστε στό πῶς καί τό πότε τῶν ἐπόμενων κινήσεων καί ἐπερωτοῦμε αὐτά πού ἔχουν ἤδη γίνει. Ἄς ἀναφέρω μόνο ἐνδεικτικά ὅτι ἡ Ἰουλία Σκουνάκη ἔχει ἐντοπίσει σοβαρὲς ἀδυναμίες στό ζήτημα τοῦ ΣΥΡΙΖΑ, μέ γνώμονα ἂν ἐξυπηρετεῖ ἀποτελεσματικά ἢ ὄχι αὐτὴ τὴ γενικὴ διεθνὴ πολιτικὴ κατεύθυνση. Ἀλλὰ ἔχει προτείνει καί ἐναλλακτικούς δρόμους πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Ἐπομένως, ἀμφιβολία γιά τὴν ἀποτελεσματικότητα, ναι. Ἀλλὰ ὄχι καί προθάλαμος τοῦ ΚΚΕ. Ὑπάρχει καί ἡ πραγματικότητα.

3. Τό συμπέρασμα στό ὁποῖο καταλήγει ὁ Δ.Π. εἶναι ὅτι ἡ ἐπιλογή τοῦ Α. Τοῖπρα ἐντάσσεται σέ αὐτό τό σχέδιο πολιτικῆς ἡττας τοῦ κόμματος. Καί ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια εἶναι αὐτοκτονική. Ἄπό τὴ στιγμή πού θεωρῶ ὅτι οἱ προκείμενες ἔχουν σοβαρὸ πρόβλημα, διαφωνῶ καί μέ τό συμπέρασμα. Δέν εἶναι αὐτοκτονικὴ ἐπιλογή. Ὡστόσο ὑπάρχει ἓνα ψῆγμα ὀρθότητας σέ αὐτό τόν ἰσχυρισμό τό ὁποῖο τό ἀποκρύπτει ἢ μὴ ὀρθότητα τῶν προκείμενων. Ἄς προσπαθήσω νά τό φέρω στήν ἐπιφάνεια. Ἡ ἐπιλογή Τοῖπρα εἶναι ρίσκο.

Ἄς πάρουμε ὁμως τά πράγματα ἀπό τὴν ἀρχή. Ἐκτιμῶ ὅτι τό κόμμα καί ἡ Ἀριστερά γενικότερα δέν

ἔχουν ἐξασφαλίσει τίς συνθήκες ἀναπαραγωγῆς τους. Πιό χοντρά, ἀργοπεθαίνουν. Αἰτίες πολλές. Κύρια αἰτία εἶναι οἱ ταχύτατες ἀλλαγές σέ ἐθνικὸ ἀλλὰ καί σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο τά τελευταῖα 15 χρόνια. Ἀλλαγές πού ἔχουν νά κάνουν μέ τὴ ραγδαία ἀλλαγὴ τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τὴν ἐργασία. Δέν θά ἐπεκταθῶ πολύ σέ αὐτό τό σημείο. Εἶναι ἤδη μεγάλο τό κείμενο. Αὐτές οἱ ἀλλαγές καθιστοῦν τὴν Ἀριστερά ὅπως τὴν ξέραμε ἀσύμβατη σέ ἓνα βαθμὸ μέ τὴ συγκυρία. Μιά ἀπλή προβολὴ στό μέλλον τῆς πεπατημένης λειτουργίας τῶν ὑπαρκτῶν κομμάτων μας, συνδικάτων καί ἄλλων παραδοσιακῶν μορφῶν ὀργάνωσης καί πάλης καθιστᾷ τὴν ἐξαφάνιση τῆς Ἀριστερᾶς προδιαγεγραμμένη. Εἴμαστε *πολιτικά* ἐτοιμοθάνατοι λοιπόν.

Τί κάνουμε; Ἐ, ρισκάρουμε. Γιατί δέν ἔχουμε τίποτα νά χάσουμε. Ὅ,τι μοιάζει σήμερα ἀκόμη δυνατό-κόμμα, συνδικάτα κλπ- ἀπλῶς ἐπιδιώκει ἀδρανεϊκά. Ἄν στοχαστοῦμε προσηκτικά, πέρα ἀπό τό πῶς φαίνονται τά πράγματα θά κατανοήσουμε *βαθιά* ὅτι δέν ἔχουμε τίποτα νά χάσουμε. Νά ρισκάρουμε λοιπόν. Χωρὶς φόβο, ἀλλὰ μέ ἀποφασιστικὴ καί ἀνοιχτοὺς δέκτες. Νά εἴμαστε ἔτοιμοι νά δοῦμε πῶς θά ἀνταποκριθεῖ ἡ πραγματικότητα στοὺς πειραματισμούς μας. Νά μάθουμε ἀπό τὴν πραγματικότητα τί πρέπει νά κάνουμε. Θά γίνουν καί λάθη. Πῶς ἀλλιῶς θά μάθουμε; Νά δοκιμάσουμε διάφορα, νά κινηθοῦμε, νά μὴν περιμένουμε στωικά τό τέλος τῆς Ἀριστερᾶς.

Τά πράγματα εἶναι πολὺ δύσκολα γιά ἐμᾶς, ὥστε νά κοιτᾶμε τό δέντρο καί νά χάνουμε τό δάσος. Ἐμεῖς ἔχουμε τό πρόβλημα, ὄχι τό ΚΚΕ ἢ ἡ Ἐκκλησία. Ἐμεῖς δέν ἔχουμε χρήματα οὔτε πιστοὺς (δέν θέλουμε κίόλας) ὅπως αὐτοί. Σέ ἓναν κόσμο ὅπου κυριαρχεῖ ὁ κατακερματισμένος χώρος καί χρόνος, ἡ ἀπουσία συλλογικοτήτων, ἡ συρρίκνωση τοῦ λόγου σέ σλόγκαν, ἡ διαμεσολάβηση τῆς ἐπικοινωνίας ἀπὸ τό ἀσύνδετο πολλαπλὸ τοῦ τηλεοπτικοῦ ζάπινγκ, *ἐμεῖς* ἔχουμε τό πρόβλημα. Ἡ μεταφυσικὴ πίστη τοῦ ΚΚΕ καί τῆς Ἐκκλησίας εἶναι συμβατά μέ αὐτὴν τὴ νέα κατάσταση.

Γι' αὐτό πρέπει νά κάνουμε κάτι. Καί ἂς αποτύχουμε. Ἄς ἐξαφανιστοῦμε ἀπὸ αὐριο. Τουλάχιστον νά κάνουμε κάτι πού ἀνοίγει τὴν πιθανότητα νά ἀνταποκριθεῖ ἡ Ἀριστερά ἀποτελεσματικά στίς νέες ἀπαιτήσεις. Νά σταματήσουμε ἐπιτέλους νά τρῶμε ἀπὸ τά ἔτοιμα κλείνοντας τά μάτια σέ αὐτό πού ἔρχεται ὅταν ἐξαντλήσουμε ὅλα μας τά ἀποθέματα. Εἶναι ἡ ἐπιλογή

4. Μέ αὐτὴ τὴν ἔννοια πρέπει νά γίνει κατανοητὴ ἡ «ἐπίθεση φιλίας» πρὸς τό ΚΚΕ. Συνεργασία τοῦ ΚΚΕ μέ τόν ΣΥΡΙΖΑ σημαίνει ὅτι τό ΚΚΕ ὀφείλει νά διαβεῖ τό χάσμα πού χωρίζει τὴν νέα Ἀριστερά ἀπὸ τόν σταλινισμό. Δηλαδή ἡ συνεργασία προϋποθέτει τὴν ἡττα τῆς σημερινῆς πολιτικῆς του ταυτότητας. Ὅλα τά ἄλλα ἐνδεχόμενα ἀνήκουν στήν σφαῖρα τῆς φαντασίας.

Τσίπρα σέ μιά τέτοια κατεύθυνση; Ἔτσι νομίζω. Ἀποτελεῖ μιά ἐπιλογή ρίσκου πού ἔχει καί τή δυνατότητα νά κάνει τή διαφορά. Ἐμπεριέχει τή δυνατότητα νά δώσει νέα «καύσιμα» στήν ἀνανεωτική Ἀριστερά. Τά πράγματα δέν γίνονται ὅμως ἀπό μόνα τους. Ἄς βάλουμε κι ἐμεῖς ἕνα χεράκι γιά νά τήν κάνουμε πραγματικότητα.

4. Τό κείμενο τοῦ Δ.Π. ἐρμηνεύει λανθασμένα ἕναν πραγματικό κίνδυνο γιά τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά καί τόν ΣΥΝ. Ἡ ἐρμηνεία εἶναι λανθασμένη γιά δύο λόγους. Πρῶτον, μεταγράφει τόν κίνδυνο σέ ἐνδεχόμενες μετατοπίσεις μεταξύ πολιτικῶν χώρων καί, δεύτερον, ἐρμηνεύει τίς ἐν λόγω ἐνδεχόμενες μετατοπίσεις στήν βάση τῆς καταγωγῆς τῶν στελεχῶν. Ἄν ἀποφλοιώσουμε τόν ἐμφανιζόμενο κίνδυνο ἀπό αὐτά τά στοιχεῖα μπορούμε νά βροῦμε τόν πυρήνα τοῦ προβλήματος.

Τό πρόβλημα εἶναι πάλι πρόβλημα πρακτικῶν καί κουλτούρας λειτουργίας. Ὁ σταλινισμός δέν εἶναι ταμπέλα. Εἶναι αὐθόρμητος τρόπος κατανόησης καί ἀσκησης πολιτικῆς (ἀνάμεσα σέ πολλά ἄλλα). Καί ὁ ΣΥΝ καί ὁ ΣΥΡΙΖΑ πάσχουν ἀπό πληθώρα προβληματικῶν τρόπων λειτουργίας.⁵ Ὅχι τυχαῖα. Εἶναι πολύ δύσκολο νά ἀποκτήσει κάποιος μιά κουλτούρα συλλογικῆς λειτουργίας, σύνθεσης, ἐπιδίωξης τῆς διαφορετικότητας, ἀπόρριψης τοῦ ἀρχηγισμοῦ, σεβασμοῦ τῆς δάσης κλπ. τή στιγμή πού οἱ πρακτικές πού τόν συγκρότησαν ὡς πολιτικό ὑποκείμενο δέν ἦταν ἀπολύτως συμβατές μέ αὐτή τήν κουλτούρα. Καί στίς δύο παραδόσεις τῆς Ἀριστερᾶς στήν Ἑλλάδα.

Ὁ κίνδυνος γιά τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά συμπυκνώνεται στόν τρόπο λειτουργίας τοῦ κόμματος. Τί κάνουμε λοιπόν. Πρῶτον, συγκροτούμαστε μέ αὐτές τίς λογικές. Δεύτερον, προσπαθοῦμε νά διαμορφώσουμε πρακτικές πού ἀκυρώνουν τέτοιες λειτουργίες. Τί μᾶς βοηθάει σέ μιά τέτοια προσπάθεια; Ὅτιδήποτε ἀνοίγει τόν χώρο γιά τέτοιες κινήσεις. Ἀκόμη καί ἂν αὐτό τό ὀτιδήποτε προέρχεται ὡς ἀποτέλεσμα καί ἀπό τίς λειτουργίες πού θέλουμε νά ἀκυρώσουμε. Γιατί ὄχι; Μιά τέτοια εὐκαιρία εἶναι καί ἡ ὑποψηφιότητα Τσίπρα. Εἶναι σοβαρό πολιτικό λάθος νά μείνουμε τυφλοί στή δυναμική πού παρέχει πρὸς μιά τέτοια κατεύθυνση, ἐστιαζόμενοι στό πῶς καί ἐναντίον ποιοῦ προέκυψε. Ἡ σκληρή κριτική στίς ἐσωκομματικές λειτουργίες τοῦ ΣΥΝ (ὅπως αὐτή τῶν Ν. Θεοτοκά καί Ν. Κοταρίδη) εἶναι ἀπολύτως συμβατή μέ τή στήριξη τελικά τῆς ὑποψηφιότητας πού προέκυψε. Καί μάλιστα περισσότερο ἀπό ὅ,τι μέ τή στήριξη τῆς ὑποψηφιότητας Παλαγιαννάκη. Γιατί νά μὴν εἴμαστε σάν τό ψάρι μέσα στό νερό καί νά προσπαθοῦμε σέ κάθε ἐπίπεδο νά ἐκμεταλλευθοῦμε τίς εὐκαιρίες πού δίνονται;

Βέβαια κάτι τέτοιο δέν εἶναι δυνατό ἂν ἀπό τήν ὀπτική κάποιου ἀπουσιάζει τό ρεῦμα στό ὅποιο θά ἀ-

ναφερθῶ παρακάτω. Ὅμως μιά τέτοια ἀπουσία καί ἡ συνακόλουθη ἐχθρική στάση ἀπέναντι σέ κινήσεις ὅπως ἡ ἐν λόγω ὑποψηφιότητα συνιστοῦν *ἐπίσης* ἕναν ἀπό τοὺς κινδύνους γιά τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά σήμερα.

5. Ἦρθε ἡ ὥρα νά ἀναφερθῶ σέ αὐτό τό ρεῦμα πού ἐπικαλοῦμαι ἐδῶ καί ἀρκετὴ ὥρα καί στό ὅποιο τοποθετῶ τόν ἑαυτό μου. Παρόλα τά προβλήματα του, ὁ Συνασπισμός ἀπέτελεσε πεδίο γιά τήν ἀνάπτυξη καί πραγματικῶν ἀνανεωτικῶν πρακτικῶν. Στό περιθώριο ἴσως, ἀλλά ἀναπτύχθηκαν. Ἄνθρωποι μέ διαφορετικὲς καταγωγές καί τρόπους εἰσόδου στήν Ἀριστερά βρέθηκαν μαζί, κτίσανε καί συνεχίζουν νά κτίζουν μιά κοινὴ ταυτότητα, μιά νέα ταυτότητα. Ὅχι ὅλοι ὅμως. Ἡ διαμορφωτικὴ δύναμη τοῦ ΣΥΝ ἀλλά καί τῶν εὐρύτερων διεργασιῶν στήν Ἀριστερά στή χώρα, ἀλλά καί παγκόσμια, δέν τοὺς ἀκούμπησαν ὅλους.

Ἐπομένως, ἂν πραγματικά ὁ ΣΥΝ εἶναι κόμμα καί ὄχι συνασπισμός ἀπολύτως κλειστῶν καί περιχαρακωμένων παλαιότερων καταγωγῶν, ἔ, τότε δέν μπορούμε νά ἀγνοοῦμε τή νέα πολιτικὴ ταυτότητα πού ἐπλάσε καί πλάθει. Καί αὐτὴ ἡ ταυτότητα εἶναι ἡ ταυτότητα τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς σήμερα. Εἴτε τό ἀντιλαμβάνονται οἱ «ἀρχηγοί» τῶν τάσεων, οἱ παραδοσιακοὶ ἀνανεωτικοὶ καί ὅποιοι ἄλλοι, εἴτε ὄχι. Εἶναι τό ρεῦμα αὐτό πού συγκρούεται μέ «δεξιούς» καί «ἀριστερούς» φραξιοτισμούς πού δέν θέλει νά τοποθετεῖται σέ «στρατούς» κανενός, πού δέν ἀποδέχεται τίς λειτουργίες πού ὑποβαθμίζουν τήν κομματικὴ ζωὴ, πού ἀσφυκτιᾶ σέ ἕνα πλαίσιο τό ὅποιο δέν τό ἀναγνωρίζει καί δέν τό καταλαβαίνει.

Δέν εἶναι συγκροτημένο καί δέν ἔχει ὄρια. Δέν θά τό ἐντοπίσουμε σέ μιά τάση ἢ σέ συγκεκριμένες πολιτικὲς θέσεις. Ὅχι γιατί δέν ὑπάρχει ἀλλά γιατί συγκροτεῖ τοὺς ἀνθρώπους πού ἐντάσσονται σέ αὐτό μέ τόσο θεμελιακό τρόπο πού δέν μπορεῖ νά γίνει πολιτικὴ πιατφόρμα. Ὁ σεβασμός τῆς διαφορετικότητας, ἡ ἀντίθεση σέ κάθε μορφὴ ἀρχηγισμοῦ καί τόσα ἄλλα δέν ἀποτελοῦν πράγματα πρὸς διακήρυξη. Τί νά διακηρύξουμε; Δέν μπορούμε νά σκεφτοῦμε διαφορετικά. Καί εἴμαστε πολλοί. Καί συνεχῶς συγκροτοῦνται καί ἄλλοι

5. Τό κείμενο τῶν Ν. Θεοτοκά καί Ν. Κοταρίδη ἐντοπίζει, νομίζω, αὐτό τό πρόβλημα πιὸ καθαρά ἀπὸ τό κείμενο πού σχολιάζω καί ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια, ἂν καί ἐπίσης ἀρνητικὸ στήν ὑποψηφιότητα Τσίπρα, εἶναι χρησιμότερο γιά τόν ἐντοπισμὸ τοῦ κινδύνου γιά τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά. Ὡστόσο, ἐπίσης, δέν παίρνουν ὑπόψη τίποτε ἀπὸ αὐτά πού ἀναφέρω ἐδῶ ὅσον ἀφορᾶ τὴν συγκεκριμένη ὑποψηφιότητα. Ἐλπίζω ὅμως ὅτι θά συμφωνοῦσαν στά περισσότερα.

μέ αὐτά τὰ γενετικά πολιτικά χαρακτηριστικά. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ὅλα εἶναι λυμένα πιά. Χρειαζεται διαρκῆ ἐγρήγορηση καί αὐτοκριτική. Ἄλλά αὐτό δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι καθήκον ὄλων πάντοτε.

Τί παραπάνω μπορεῖ νά ζητήσει κάποιος πού ἀνήκει στήν «παραδοσιακή» ἀνανέωση ἀπό αὐτό; Τά πράγματα γιά τὰ ὅποια πάλεψε γιά μιὰ ζωή σήμερα ἔχουν διαμορφώσει μιὰ αὐθόρμητη ἰδεολογία πού συγκροτεῖ τοὺς ἀριστεροὺς τῶν ἐπόμενων γενιῶν. Ἄν δέν τό βλέπει, αὐτό εἶναι πρόβλημα. Ἄλλά ἂν δέν τό βλέπει καί στρέφεται καί ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ ρεύματος, αὐτό συνιστᾷ *πολιτική αὐτοχειρία*. Καί ἐπειδὴ δέν ὑπάρχουν κενά στά μυαλά τῶν ἀνθρώπων μιὰ τέτοια στάση ἐνισχύει τήν ἐπανεμφάνιση λογικῶν πού μέ ἀγῶνες προσπαθοῦμε νά ἀποβάλουμε.

Ποιό εἶναι τελικά τό πολιτικό διά ταῦτα; Τό πρῶτο στοιχεῖο εἶναι ὅτι πολιτικά ὑπάρχουμε εἴτε τό θέλουν κάποιος εἴτε ὄχι (ἀπό ὅλες τίς πολιτικές καταγωγές). Πρέπει νά μᾶς λαμβάνουν ὑπόψη ἐπομένως ὅλοι. Τό δεύτερο εἶναι ὅτι ἐμεῖς⁶ θά συνεχίσουμε τήν προσπάθεια γιά τήν συγκρότηση μιᾶς νέας Ἀριστερᾶς μέ αὐτά τὰ χαρακτηριστικά. Θά ἀξιοποιήσουμε ὅ,τι εὐκαιρία μᾶς δοθεῖ. Σέ αὐτό τό πλαίσιο ἐντάσσεται καί ἡ ὑποψηφιότητα Τσίπρα. Μέ αὐτή τήν ἔννοια εἶναι δική μας ὑποψηφιότητα. Γι' αὐτό τή θεωροῦμε καλύτερη γιά τήν ἴδια τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά ἀπό ὅποιαδήποτε παραδοσιακή ὑποψηφιότητα. Θά γίνουν λάθη, ἴσως καί νά ἀποτύχουμε. Μέ αὐτή τήν ἔννοια εἶναι ρίσκο ἢ ἐν λόγω ὑποψηφιότητα. Ἄπό τήν ἄλλη δέν ἔχουμε τίποτα νά χάσουμε. Οὕτως ἢ ἄλλως ἢ πεπατημένη ὁδηγεῖ στήν ἐξαφάνιση.

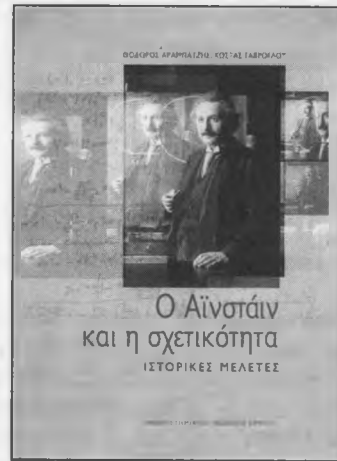
Θά διεκδικήσουμε νά μᾶς ἀναγνωριστεῖ ὅτι καί ἐμεῖς ὑπηρετοῦμε τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά. Τήν ὑποψηφιότητα Τσίπρα ἀπό τήν μεριά τῆς ἀνανέωσης τή στηρίζουμε. Διότι οἱ ἰδέες δέν ἀνήκουν σέ κανένα. Ὑπηρετές ἔχουν, ὄχι ἰδιοκτῆτες. Βέβαια, ὅ,τι καί νά κάνουμε θά μένουμε ἀκατανόητοι σέ ὅποιους ἀρνοῦνται νά μᾶς «δοῦν».

Σέ αὐτήν τή διαδικασία θά ἔχουμε τήν στήριξη, τήν ἀλληλεγγύη καί τήν πολύτιμη ἐμπειρία τῶν «παραδοσιακῶν» ἀνανεωτῶν; Ἡ θά μᾶς ἀφήσουν μόνους; Ἡ, ἀκόμη χειρότερα, θά εἶναι ἐναντίον μας νομίζοντας ὅτι παλεύουν παραδοσιακοὺς τοὺς ἐχθροὺς, ὑπονομεύοντας τελικά τό μέλλον τῆς ἴδιας τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς; Ἐρωτήματα πού ἔχουν νά κάνουν μέ τήν πολιτική πράξη καί ὡς τέτοια εἶναι κρίσιμα. Γιά μᾶς εἶναι ὑψιστῆς σημασίας. Ὅμως γιά νά ἀπαντηθοῦν πρέπει πρῶτα νά γίνει ὁρατός αὐτός πού ρωτᾷει...

6. Ἴσως δέν ἔχω τό δικαίωμα νά ὁμιλῶ ἐξ ὀνόματος κανενός, ἀλλά θά τό κάνω ὡς πολιτική πράξη πού μπορεῖ ὡς τέτοια νά εἶναι καί λάθος.

Θ. Αραμπατζῆς – Κ. Γαβρόγλου (επιμ.)

Ο ΑΪΝΣΤΑΪΝ ΚΑΙ Η ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η δημιουργία και η εδραίωση της Ειδικής Θεωρίας της Σχετικότητας ἔχουν αποτελέσει αντικείμενο συστηματικῆς ιστορικῆς ἐρεύνης. Οἱ ιστορικοί των φυσικῶν επιστημῶν ἔχουν διερευνήσει, μεταξύ ἄλλων, τὰ ἀκόλουθα ἐρωτήματα: Ποια ἦταν τὰ προβλήματα πού ἀπασχολοῦσαν τοὺς φυσικοὺς τοῦ τέλους τοῦ 19ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20ου αἰῶνα; Πῶς συνέβαλαν ἄλλοι φυσικοὶ στη δημιουργία τῆς Ειδικῆς Θεωρίας τῆς Σχετικότητας; Ποια ἦταν ἡ προβληματική τοῦ Αἰνστάιν πού τον οδήγησε στήν διατύπωση τῆς θεωρίας; Ποιες φιλοσοφικές, πολιτισμικές καὶ τεχνολογικές ἐπιρροές μπορεῖ νὰ διακρίνει κανεὶς στή σκέψη τοῦ Αἰνστάιν; Τί ἀντιδράσεις συνάντησε ἡ Εἰδικὴ Θεωρία τῆς Σχετικότητας καὶ πῶς καθιερώθηκε στήν κοινότητα τῶν φυσικῶν; Ποιες ἦταν οἱ ἰδιαπερότητες τῆς πρόσληψης τῆς θεωρίας σὲ διαφορετικὲς χώρες; Αὐτὰ εἶναι καὶ τὰ ἐρωτήματα στα ὁποῖα ἐπιχειρεῖ νὰ ἀπαντήσει ἡ παρούσα συλλογή, πού ξεκινᾷ με ἓνα κείμενο τῶν ἐπιμελητῶν σχετικὰ με τὴν ιστορικὴ καὶ ιστοριογραφικὴ προβληματικὴ γύρω ἀπὸ τὴν Εἰδικὴ Θεωρία τῆς Σχετικότητας, συνεχίζει με τὸ αὐτοβιογραφικὸ κείμενο τοῦ ἴδιου τοῦ Αἰνστάιν, καὶ συμπεριλαμβάνει τὰ κλασικὰ πλέον ἀρθρα τῶν ιστορικῶν τῶν επιστημῶν Gerald Holton, Stanley Goldberg καὶ Peter Galison.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583

e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

ΓΙΑ ΤΟ ΚΟΙΝΟ ΣΠΙΤΙ ΚΑΙ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟ ΤΟΠΟ ΤΩΝ ΑΡΙΣΤΕΡΩΝ

του Δαμιανού Παπαδημητρώπουλου

Τήν απάντησή μου στο κείμενο του Άνδρέα Καρίτζη την επιβάλλουν περισσότερο οι καλοί τρόποι και η ανάγκη να ανταποκριθώ στο ήθος του κειμένου του και λιγότερο η δυνατότητά μου να συνδιαλεχθώ με τό πολιτικό και ιδεολογικό του περιεχόμενο. Τοῦτο τό τελευταῖο ἐντάσσεται, κατά τή γνώμη μου, σέ μιά κινηματική/ἐναλλακτική λογική, τήν ὁποία ὄντως δέν παρακολουθῶ και δέν συμμερίζομαι και εἶναι γι' αὐτό ἴσως πού ἀδυνατῶ νά διακρίνω, ὅπως μέ κατηγορεῖ, τίς νέες ἀνανεωτικές δυνατότητες και προοπτικές, τή νέα δυναμική πού γεννᾷ ἡ ὑποψηφιότητα Τσίπρα. Στήν πραγματικότητα ἄλλωστε ἡ δυναμική αὐτή δέν εἶναι και τόσο νέα στήν ἀνανεωτική Ἀριστερά, ἀφοῦ τουλάχιστον τά τελευταῖα δεκαπέντε χρόνια (ἀπό τό ξεκίνημα τοῦ Συνασπισμοῦ δηλαδή) τόν χώρο αὐτό τόν συναπαρτίζουν σέ μιά εἰρηνική ἀλλά ὄχι και τόσο γόνιμη συνύπαρξη δύο πραγματικότητες: ἀπό τή μιά οἱ «παλααιοκομματικοί» τῆς Κουμουνδούρου μέ ἀρμοδιότητες στά «κοινοβουλευτικά» και τήν ὑψηλή πολιτική γενικότερα και μιά κομματική βάση ἀφ' ἑτέρου πού τό λιγότερο παραδοσιακό και πῶ ἐνεργό τῆς κομματί τουλάχιστον ἔχει μιάν ἐναλλακτική/κινηματική συγκρότηση και πρακτική. Ἡ εἰρήνη και ἡ συνύπαρξη ἀνάμεσα στούς δύο αὐτούς πόλους ἐξασφαλίζεται στόν βαθμό πού οἱ ἀσχολούμενοι μέ τήν ὑψηλή πολιτική δέν ἀκολουθοῦν μιά πολιτική συμμαχιῶν τέτοια πού νά ἀφήνει ἀνοιχτή ἔστω και μιά μικρή χαραμάδα ἀπό ὅπου νά εἰσβάλλει ὁ κίνδυνος τοῦ κυβερνητισμοῦ. Γιά τήν κινηματική λογική ὁ κυβερνητισμός εἶναι ὁ χειρότερος ἐχθρός καθῶς ἀποτελεῖ μιά πολιτική «ἀπό τά πάνω», μιά πολιτική γιά τό κράτος πού χειραγωγεῖ και ἀντιστρατεύεται τά κινήματα, τά ὁποῖα ἔχουν πάντα ἀντιεξουσιαστικό χαρακτήρα, κινοῦνται «ἀπό τά κάτω» και ἀπεχθάνονται τούς πατερούληδες, τούς σάτ, τούς ἀναγνωρίσιμους ἀλλά και ὅλους ὅσους, θά πρόσθετα ἐγώ, βλέπουν τήν ὑπαρξή τους

στήν πολιτική νά περνάει περισσότερο μέσα ἀπό τόν πολιτικό λόγο ἐφ' ὅλης τῆς ὕλης και λιγότερο μέσα ἀπό τήν κίνηση, τίς κινήσεις, τά κινήματα.

Ἡ ἰδεολογία αὐτή πού περιφρονεῖ τήν ἀξία τοῦ λόγου και ἀποθεώνει τήν κίνηση, πού δέν ἐνδιαφέρεται γιά τό ἐπιμέρους χρώμα, δηλαδή τό ἐπιχείρημα, ἀλλά λατρεύει τήν πολυχρωμία (ἀρκεῖ θεβαίως νά εἶναι κινήματική), ἀποτελεῖ τήν πρώτη σοβαρή ἀμφισβήτηση τῆς ἴδιας τῆς ἔννοιας τοῦ κόμματος ὡς πολιτικοῦ οργανισμοῦ πού ἔχει γιά ἀπώτατο στόχο (τονίζω ἐδῶ τό ἀπώτατο γιά νά μήν μπλέξουμε σέ συζητήσεις περί κυβερνητισμοῦ, διαχειριστικῆς λογικῆς κ.λπ.) τό κράτος, τήν κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὡς κύριου μοχλοῦ γιά τόν μετασχηματισμό τῆς κοινωνίας. Θεωρῶ λοιπόν ὅτι ἡ Ἀριστερά στήν ὁποία ἀναφέρεται και στήν ὁποία προσβλέπει ὁ Α.Κ. ἀγνοεῖ, πῶ σωστά ἐπιδιώκει νά περιφρονεῖ, κάθε ζήτημα πού ἄπτεται τοῦ κράτους και τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, εἴτε γενικά, εἴτε στίς ἐπιμέρους ἐκφάνσεις του, ἀρνεῖται κάθε πολιτικό λόγο περί ἀξιών γιατί αὐτός θά τήν ἐμπλέξει στή «διαχειριστική λογική» και θά τήν ἀπομακρύνει ἀπό τά κινήματα. Βεβαίως, σέ τελική ἀνάλυση, ἡ λογική αὐτή χαρίζει τό κράτος (και τήν κοινωνία θά ἔλεγα) στούς ἀντιπάλους τῆς.

Χαρακτηριστικός ἐπ' αὐτοῦ ἦταν ὁ πολιτικός λόγος τοῦ ΣΥΡΙΖΑ στίς τελευταῖες βουλευτικές ἐκλογές, ὡς κοινός τόπος τῶν ἐτερόκλητων πολιτικῶν δυνάμεων πού τόν συναπαρτίζουν. Μέ δύο λόγια, ἡ κεντρική πολιτική αἰτιολόγηση τῆς ἀνάγκης ὑπαρξῆς και ἐνίσχυσης τοῦ «κόμματος» ἦταν ἡ ἀκόλουθη: ψηφίστε μας γιά νά ἀσκοῦμε μαχητική ἀντιπολίτευση μέσα κι ἔξω ἀπό τή Βουλή, γιά νά ξαναβρεθοῦμε ἀπό πῶ ἰσχυρές θέσεις μαζί σας στά κινήματα... και ἀκολουθοῦσε ἐδῶ ἡ ἀπαρίθμηση: στό ἀντιρατσιστικό, τό φεμινιστικό, τό οἰκολογικό, τά δικαιώματα τῶν ἀνέργων, τῶν ἀπολυμένων... Λέγαμε δηλαδή στούς ἀπολυμένους –και σ' αὐ-

τούς πού φοβοῦνταν μήπως χάσουν τή δουλειά τους—νά μᾶς ψηφίσουν ὄχι γιατί ἔχουμε νά τους προτείνουμε ἕνα μακρῦ, ἔστω καί δύσκολο, δρόμο (πού βεβαίως περνάει καί ἀπό τό κράτος) γιά νά μή χάσουν τή δουλειά τους, ἀλλά γιά νά τους συνεπικουρήσουμε στό κίνημά τους—ὡς ἀπολυμένων ὅμως. Ἀλλά ὁ κόσμος δέν θέλει νά εἶναι ἀπολυμένος, οὔτε νά συγκροτεῖ ἀντίστοιχα κινήματα. Σ' αὐτή του τήν πρωταρχική ἀνάγκη, ἐμεῖς δέν ἔχουμε τίποτα νά ποῦμε, γιατί ὅποιαδήποτε σκέψη περί αὐτά μπορεῖ νά μᾶς ρίξει στόν κυβερνητικό καί τόν κρατισμό, καί ἐπιπλέον κάθε σκέψη, κάθε πολιτικός λόγος, μπορεῖ νά προκαλέσει καί μιάν ἄλλη σκέψη, ἀντίθετη, καί ἔτσι νά μᾶς χαλάσει τήν ἐνότητα καί τήν πολυχρωμία πού τόσο πολύ λατρεύσαμε καί μέ τόσοις κόπους ἀποκτήσαμε. Μόνο πού αὐτή ἡ ἐνότητα ἀφορᾷ πιά τούς ἀριστερούς, ὄχι τήν κοινωνία. Καί γι' αὐτό ἡ κοινωνία μᾶς ἀγνοεῖ. Ὅπως μᾶς ἀγνοοῦν καί οἱ ἀπολυμένοι, ὅταν τό μόνο πού ἔχουμε νά τους ποῦμε εἶναι ὅτι πρέπει νά βρεθοῦμε μαζί γιά νά συγκροτήσουμε ὠραία κινήματα. Δέν θέλω ἐδῶ νά ὑποτιμῶ—καί δέν ὑποτιμῶ— τήν ιδιαίτερη σημασία τῶν κινήματων καί αὐτοῦ πού λέγαμε παλιότερα «τοῦ κινήματος», τοῦ λαϊκοῦ κινήματος δηλαδή. Ὅμως γιά μένα αὐτό πού δίνει ἀξία καί βάρος στά κινήματα εἶναι ἀκριβῶς ἡ λαϊκότητά τους (γιατί αὐτή ἀλλάζει τόν κόσμο). Καί γιά νά ἀποκτήσουν λαϊκότητα τά κινήματα ἀπαιτεῖται ἕνας ἐνοποιητικός πολιτικός λόγος πού νά υπερβαίνει καί νά ὀργανώνει τή μερικότητά τους καί νά θέτει καί τό ζήτημα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὡς μέσου καί ὡς κόμβου γιά τήν πραγμάτωση τῶν ἐπιμέρους αἰτημάτων. Χωρίς αὐτό, χωρίς νά θέτεις τό ζήτημα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καί τοῦ κράτους, κανεῖς δέν σέ παίρνει στά σοβαρά, κανεῖς δέν ἀσχολεῖται μαζί σου, δέν δικαιούσαι κἂν νά φέρεις τόν τίτλο τοῦ κόμματος. Ἀντίστροφα πάλι, ἕνα ἀπό τά πιό μαζικά κινήματα πού γνώρισε ὁ τόπος, τό λαϊκό κίνημα, πού ξεκινάει λίγα χρόνια μετά τόν Ἐμφύλιο καί φτάνει μέχρι τή χούντα καί τή μεταπολίτευση, ἀναφερόταν ἀποκλειστικά στό κράτος καί εἶχε ὡς αἶτημα τόν ἐκδημοκρατισμό του, πού εἶναι ἡ προϋποθέση γιά νά μπορεῖ ὁ κόσμος νά ἐλπίζει ὅτι θά ἀντιμετωπιστοῦν τά προβλήματά του. Δέν ὑποτιμῶ λοιπόν τά κινήματα, ἀλλά ἀποστρέφομαι ἐκεῖνη τήν κινήματική ἰδεολογία πού ἀνάγει τήν μερικότητά τους σέ γενικότητα, πού ἀντιμετωπίζει ὡς ξένες καί ἐχθρικές τίς ἄλλες ἐκφάνσεις τῆς Ἀριστερᾶς, πού περνάει τόν (τόσο παλιό) ἑαυτό της ὡς τήν τελευταία λέξη τῆς μόδας, πού τελικῶς ὀδηγεῖ στήν πνευματική (καί ὀργανωτική) ἀποπτώχευση τῆς Ἀριστερᾶς, σέ μιᾶ μετα-αριστερά.

Θά ἤθελα νά πῶ καί δύο λόγια γιά τούς πατερούληδες, τήν ἀναγνωρισιμότητα, τό σταριλίκι, πρὶν κλείσω αὐτό τό πρῶτο μέρος. Ἐλεγα προηγουμένως γιά τήν κινήματική ἀντίληψη πού ἀρνεῖται κάθε τί πού εἶναι «ἀπό τά πάνω» ὡς κακό πράγμα, καταλήγοντας ἔτσι νά ἀποστρέφεται καί νά καταδικάζει τήν ἴδια τήν ἀναγνωρισιμότητα. Τό κείμενο τοῦ Α.Κ. δέν ἀποφεύ-

γει αὐτές τίς ἀντιλήψεις. Ἀλλά ἡ ἀναγνωρισιμότητα εἶναι μιᾶ φυσιολογική κατάσταση ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους, τό ἀποτέλεσμα τῶν πεπραγμένων τοῦ καθενός μας: μπορεῖ νά καταστεῖς ἀναγνωρίσιμος ἐπειδή εἶπες καί ἔκανες καλά πράγματα, μπορεῖ νά καταστεῖς ἀναγνωρίσιμος ἐπειδή ἔκανες κακά πράγματα. Περιμένω λοιπόν ἀπό τόν Α.Κ., ἀντί νά τά βάζει μέ τήν ἀναγνωρισιμότητα ἐν γένει, νά μᾶς πει ποιά εἶναι τά κακῶς πεπραγμένα τοῦ Παπαγιαννάκη, μέ τά ὅποια ὁ ἴδιος δέν συμφωνεῖ, καί στά ὅποια ἐδράζεται ἡ ἀναγνωρισιμότητά του. Πούλησε κούφιο σταριλίκι, τό παίξει «πατερούλης», ἐκφέρει ἀπλῶς ἕναν πολιτικό λόγο μέ τόν ὅποιο ὁ Α.Κ. διαφωνεῖ, τί ἀπό ὅλα αὐτά; Διότι μέ τό σχῆμα ἀναγνωρίσιμος ἴσον στάρ καί πατερούλης ἴσον ποδηγέτης τῆς αὐτενέργειας τῶν κομματικῶν μελῶν καί τῶν κινήματων, ἐγώ τουλάχιστον δέν μπορῶ νά συμφωνήσω. Ὅπως καί δέν μπορῶ νά συμφωνήσω μέ τήν ἀντίληψη πού ἐνυπάρχει στό παραπάνω σχῆμα ὅτι τό κόμμα ὑπάρχει χάριν τῶν μελῶν του, ἀρχίζει καί τελειώνει σ' αὐτά. Ἀλλά τό κόμμα, ὅλοι μαζί, ἡγεσία καί μέλη, ὑπάρχουν χάριν κάποιου ἄλλου πού βρῖσκεται ἔξω ἀπό ὅλα αὐτά, στήν κοινωνία, ἡ μᾶλλον δέν βρῖσκεται κἂν σέ ἔτοιμη μορφή, διότι εἶναι δουλειά τοῦ κόμματος καί τῆς πολιτικῆς του νά σκιαγραφήσουν τό πρόπλασμα τοῦ «λαοῦ» τόν ὅποιο θέλουν νά συγκροτήσουν. Χάριν αὐτοῦ τοῦ κατ' ἀρχάς «φαντασιακοῦ» (ἀλλά ἱστορικά κατά περιόδους ἀπόλυτα ὑπαρκτοῦ) λαοῦ ὑφίσταται καί δρᾷ τό κόμμα καί βέβαια στή σχέση μέ αὐτό τόν λαό, στήν οἰκοδόμησή αὐτοῦ τοῦ λαοῦ, ἡ ἀναγνωρισιμότητα τῶν φυσικῶν προσώπων παίζει κι αὐτή τόν ρόλο της.

Ξανατονίζω, λοιπόν, ὅτι στή βάση τῆς διαφωνίας μας, ὄχι μόνο μέ τόν Α.Κ. ἀλλά καί μέ πολλούς ἀπό ὄσους συναποτελοῦν τή σημερινή πραγματικότητα τοῦ ΣΥΝ, εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐννοια καί ὁ ρόλος τοῦ κόμματος. Γιατί ἕνα κόμμα «παραδοσιακοῦ» τύπου, ὅπως τό περιγράφω πιό πάνω, πού στοχεύει στήν κοινωνία, ἔχει ἡ τουλάχιστον προσπαθεῖ νά ἔχει ἀπόψεις, μερικῆς φορῆς καί πολύ ἐξειδικευμένες, ἔχει στρατηγική καί βέβαια ἔχοντας ὅλα αὐτά ἔχει καί διαφωνίες, δηλαδή χωράει κάποιους καί δέν χωράει κάποιους ἄλλους. Αὐτό δέν εἶναι ἀντιδημοκρατικό (ἀφοῦ ὁ καθένας μπορεῖ νά φτιάξει ἕνα ἄλλο κόμμα) — εἶναι ἀπλῶς τό φυσιολογικό ἀποτέλεσμα τῆς ἀντίληψης ὅτι τό κόμμα δέν ὑπάρχει χάριν τοῦ ἑαυτοῦ του καί τῶν μελῶν του. Ἀντίθετα στή μεταμοντέρνα (πιό σωστά μετα-αριστερή) ἀντίληψη πού βλέπει τό κόμμα ὡς κόμβο συνάντησης ὄλων τῶν ἀριστερῶν καί τῆς Ἀριστερᾶς μέ τόν ἑαυτό της γενικότερα ἢ δημοκρατία, ἡ λατρεία τῆς ἀριστερῆς πολυχρωμίας καί τῆς διαφορετικότητας εἶναι τέτοια ὥστε νά φτάνουμε στό σημεῖο νά μὴν ἀποδεχόμεστε τίς ἀπόψεις ὄχι γιά τό περιεχόμενό τους, ἀλλά γιατί ἀξιῶνουν ἡ κάθε μιᾶ τή μοναδικότητα γιά τόν ἑαυτό της σέ μιάν Ἀριστερά πού πρέπει ἐξ ὀρισμοῦ νά εἶναι πολύχρωμη καί πλουραλιστική. Ἡ Ἀριστερά αὐτή ἀντί νά προσπαθεῖ νά λύσει τίς διαφωνίες

μέ τη σύνθεση τῶν ἀπόψεων, ὅσων τουλάχιστον μποροῦν νά συντεθοῦν, τίς λύνει μέ τόν ἐξοβελισμό τῆς ἀποψης, τῆς θέσης, τῆς στρατηγικῆς, μέ τήν ἄρνηση τῆς ἀνάγκης νά ὑπάρχει ἀποψη, νά ὑπάρχει ἰδιαίτερη ταυτότητα. Ὁδηγοῦμαστε ἔτσι φυσιολογικά στό δεύτερο μέρος αὐτοῦ τοῦ κείμενου, δηλαδή στά περί συγκρότησης τοῦ ΣΥΡΙΖΑ (ἢ τοῦ πόλου) ὡς ἐνιαίου κόμματος καί τά περί σχέσεων μέ τό ΚΚΕ.

Θέλω κατ' ἀρχάς νά κάνω μιά διευκρίνηση: πουθενά στό προηγούμενο κείμενό μου δέν ἔγραφα, οὔτε ὑπονοῶσα (γιατί δέν εἶναι αὐτή ἡ εἰκόνα πού ἔχω), ὅτι ἐκεῖνοι πού ἐπιθυμοῦν τή συνεργασία μέ τό ΚΚΕ (μέ τή μορφή σύμπραξης, συμμετοχῆς στόν πόλο καί ὅ,τι ἄλλο), εἶναι τά ἐκ τοῦ ΚΚΕ προερχόμενα στελέχη τοῦ Συνασπισμοῦ. Ξαναδιάβασα μάλιστα τό κείμενο καί δέν νομίζω ὅτι ἔδινε τό δικαίωμα στόν Α.Κ. σέ μιά τέτοια ἀνάγνωση. Ὅπως ἐπίσης θεωρῶ καί ὅτι περιτεῦθουν οἱ διάφορες ἀσκήσεις λογικῆς γιά τό πῶς πρέπει νά διαβαστεῖ στό κείμενό μου τό κομμάτι πού ἀφορᾶ τά τῆς ἐνότητος τῆς Ἀριστερᾶς. Θά πρέπει πάντως νά ὁμολογήσω ὅτι οἱ προσπάθειες τοῦ Α.Κ. νά διαβάσει μέ διάφορους τρόπους τά ὅσα ἔγραφα εἶναι κατά πολύ ἐντιμότερες ἀπό τήν «προσπάθεια» τῶν Λάσκου, Παπαδόπουλου καί Τσακαλώτου (Αὐγή, 18.12) νά διαγνώσουν στό κείμενο αὐτό ἕνα σενάριο, μιά μελλοντολογία, ἀρρωστημένης πολιτικῆς φαντασίας.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τό προηγούμενο κείμενό μου δέν ἀναφέρεται στό μέλλον, δέν μελλοντολογεῖ, οὔτε κάνει δίκη προθέσεων καί μάλιστα ἀνομολόγητων. Ἀναφέρεται μόνο σέ ὅσα λέγονται καί συμβαίνουν σήμερα, ἢ λέγονταν καί συνέβαιναν ἤδη ἀπό χθές στό Συνασπισμό, γι' αὐτό καί μιλῶ συνεχῶς γιά «ἐκφρασμένη πολιτική» καί «ἐκφρασμένη πολιτική βούληση». Ἄς θυμηθοῦμε λοιπόν ὅσα συμβαίνουν, γιατί φαίνεται ὅτι δέν ἀντιλαμβανόμαστε ὅλοι τά πράγματα μέ τόν ἴδιο τρόπο.

Δέν ἀληθεύει ἄραγε ὅτι τό Μάρτιο τοῦ 2004 στή μεγάλη προεκλογική συγκέντρωση τοῦ ΣΥΡΙΖΑ στήν Πλατεία Δημαρχείου διακηρυσσόταν ἐπίσημα ἐνώπιον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὅτι ὁ Συνασπισμός τῆς Ριζοσπαστικῆς Ἀριστερᾶς εἶναι ἕνας Συνασπισμός ὅλων τῶν «πρόθυμων πρὸς τοῦτο» κομμάτων, ρευμάτων καί τάσεων τῆς Ἀριστερᾶς καί ὅτι ὁ τελικός σκοπός ἦταν νά συνασπιστοῦν πραγματικά καί νά ἐμφανισθοῦν ἐνωμένες ὅλες οἱ δυνάμεις τῆς Ἀριστερᾶς, συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ ΚΚΕ; Μπορεῖ βέβαια αὐτός ὁ σκοπός νά μὴν ἔχει πραγματοποιηθεῖ ὡς τά σήμερα, ἔχει ὅμως ρητά ἐκφρασθεῖ καί δικαιοῦμαι, ἐλπίζω, νά τόν σχολιάζω καί νά τόν κρίνω ἐγκαίρως, ἀκριβῶς, γιατί ἐπιθυμῶ νά μὴν πραγματοποιηθεῖ ποτέ. Σημειῶνω πάντως ὅτι μέχρι στιγμῆς (Μάρτιος τοῦ 2004) μιλάμε καί προσδίδουμε σέ ἕναν Συνασπισμό δυνάμεων καί τάσεων τῆς Ἀριστερᾶς ὅπου ἡ κάθε συνιστώσα διατηρεῖ (τυπικά τουλάχιστον) τήν ἰδιαίτερη δική της ταυτότητα. Τώρα τό

πῶς γίνεται ἡ ἀνανεωτική ταυτότητα νά συνυπάρχει μέ τό ΚΚΕ, αὐτό ἄλλοι ὀφείλουν νά τό ἐξηγήσουν.

Πᾶμε παρακάτω: ὅπως ὅλοι γνωρίζουμε καί ἔχει δημοσιευθεῖ κατ' ἐπανάληψη ἀκόμα καί μέ συνεντεύξεις στίς ἐφημερίδες, ὁ Συνασπισμός πιέζει τό μέλος τῆς ΚΕΔΑ καί τοῦ ΣΥΡΙΖΑ Μανώλη Γλέζο νά κατεβεῖ ὑποψήφιος γιά τήν ὑπερνομαρχία. Ὁ τελευταῖος ἀρνεῖται ἐπίμονα καί δηλώνει ὅτι θά θέσει ὑποψηφιότητα μόνο σέ περίπτωση πού θά τόν ὑποστηρίξει καί τό ΚΚΕ. Τό ΚΚΕ βεβαίως δέν ἀσχολεῖται καί ὁ Συνασπισμός συνεχίζει νά τόν πιέζει χωρίς νά ἐνοχλεῖται διόλου (ὅπως π.χ. ἐνοχλήθηκε μέ τόν Παπαγιαννάκη) μέ αὐτές τίς ἀπόψεις τοῦ Μανώλη Γλέζου. Αὐτό γιά μένα σημαίνει ὅτι τίς δέχεται – ἄλλωστε τίς εἶχε ἤδη δεχθεῖ ἀπό τό Μάρτιο τοῦ 2004, ὅπως εἶδαμε. Νά προσθέσω ἐδῶ ὅτι τήν ἴδια περίπου στάση μέ τόν Μανώλη Γλέζο κρατᾶει καί μιά ἄλλη συνιστώσα τοῦ ΣΥΡΙΖΑ καί νύν ΚΕΔΑ, ὁ Μῆτσος Κωστόπουλος. Ὁ ἄνθρωπος ἔφυγε (διώχθηκε) ἀπό τό ΚΚΕ γιατί διαφώνησε μέ τήν πολιτική τῶν συμμαχιῶν (τό ζήτημα τοῦ μετώπου), χωρίς πάντως αὐτή ἡ διαφωνία του νά ἐπεκταθεῖ σέ μιά γενικότερη ἀπόρριψη τοῦ ΚΚΕ. Ἀπλῶς ἦρθε ἀπό τήν ἀπ' δῶ μεριά, συνίδρυσσε μέ ὅλους τοὺς ἄλλους τό μετωπικό σχῆμα, χωρίς βέβαια τό ΚΚΕ, καί τώρα ἀπομένει ἡ συμμετοχή τοῦ τελευταίου γιά νά πραγματοποιηθεῖ τό ἀρχικῶς ζητούμενο: ἡ πολιτική μετώπων τοῦ ΚΚΕ.

Εἶναι φανερό μετά ἀπό ὅλα αὐτά, ὅτι ἂν μέχρι στιγμῆς δέν ἔχει πραγματοποιηθεῖ ἡ ἐνότητα, τοῦτο ὀφείλεται στήν ἐπίμονη ἄρνηση τοῦ ΚΚΕ. Αὐτό ἄλλωστε λέει καί τό κείμενο τοῦ Ν. Βούτση στήν Αὐγή στίς 27.11.2005 περί «ἀσυνήθιστης ἐπιθετικότητας ΚΚΕ πρὸς ΣΥΝ», τό ὅποιο ἐξαπολύει, κατά τή γνώμη μου τουλάχιστον, αὐτό ἀκριβῶς πού ὁ Α.Κ. ὀνομάζει «ἐπιθεση φιλίας» πρὸς τό ΚΚΕ. Ὁ Ν. Βούτσης δέν φεῖδεται αὐστηρῶν χαρακτηρισμῶν καί κοσμητικῶν ἐπιθέτων γιά τήν πολιτική τοῦ ΚΚΕ, ἀλλά γιά ἕνα καί μόνον λόγο: γιατί ἀρνεῖται τή σύμπραξη μέ τίς ἄλλες δυνάμεις τῆς Ἀριστερᾶς. Αὐτό στό μυαλό κάθε καλόπιστου τρίτου σημαίνει ὅτι ἐμεῖς ἐπιδιώκουμε αὐτή τή σύμπραξη, ἡ ὅποια δέν πραγματοποιεῖται ἐπειδή τό ΚΚΕ τήν ἀρνεῖται. Ἀλήθεια λοιπόν τήν ἐπιδιώκουμε; Πόσοι καί ποιοί τήν ἐπιδιώκουμε; Αὐτό τό ἐρώτημα ἔθετα στό προηγούμενο κείμενο, λέγοντας ταυτόχρονα ὅτι ἡ σημερινή πραγματικότητα τῆς ὑπαρξης τάσεων συσκοτίζει καί κάνει τοὺς ἀνθρώπους νά μὴν μποροῦν νά στοιχηθοῦν καθαρά γύρω ἀπό αὐτό τό ἐρώτημα.

Γράφει ὁ Α.Κ. ἐπί αὐτοῦ σέ μίαν ὑποσημείωση: «Μέ αὐτή τήν ἐννοια πρέπει νά γίνει κατανοηγή ἡ “ἐπιθεση φιλίας” πρὸς τό ΚΚΕ. Συνεργασία τοῦ ΚΚΕ μέ τόν ΣΥΡΙΖΑ σημαίνει ὅτι τό ΚΚΕ ὀφείλει νά διαβεῖ τό χάσμα πού χωρίζει τή νέα Ἀριστερά ἀπό τόν σταλινισμό. Δηλαδή ἡ συνεργασία προϋποθέτει τήν ἦττα τῆς σημερινῆς πολιτικῆς του ταυτότητας. Ὅλα τά ἄλλα ἐνδεχόμενα ἀνήκουν στή σφαῖρα τῆς φαντασίας».

Ἄς εἶμαστε τουλάχιστον σοβαροί. Ἄν ἡ συνεργασία

μέ ἓνα κόμμα προϋποθέτει τήν ἦττα τῆς σημερινῆς του ταυτότητας, γιατί δέν κάνουμε πρόταση συνεργασίας καί στή Νέα Δημοκρατία, τό ΠΑΣΟΚ, τόν Καρατζαφέρη; Ἐγώ ὁ ἀφελής νόμιζα (καί τό πιστεύω ἀκόμα) ὅτι ἡ ἦττα τῆς ταυτότητας ἑνός κόμματος ἐπιτυγχάνεται μέσω τῆς πολιτικῆς πάλης στόν πολιτικό στίβο, στόν συσχετισμό τῶν δυνάμεων δηλαδή, διά τοῦ περιορισμοῦ μέχρι πλήρους ἐξάλειψης τοῦ λαοῦ του. Αὐτή εἶναι ἡ ἦττα, ἡ ἀφαίρεση τοῦ λαοῦ –ἐγώ ἄλλην ἦττα δέν γνωρίζω στήν πολιτική. Ἄν ὅμως ἀνακαλύψαμε καινούργιους δρόμους πού ὀδηγοῦν στήν ἦττα τῶν ἄλλων, γιατί δέν τούς γενικεύουμε, γιατί δέν γενικεύουμε αὐτές τίς ἐπιθέσεις φιλίας;

Τό πιό ὠραίο, βέβαια, τό ἄκουσα προφορικά ἀπό φίλο καί σύντροφο: ἔλα καημένε, μοῦ λέει, πιστεύεις πραγματικά ὅτι ὑπάρχει πιθανότητα νά συνεργαστεῖ ὅλος αὐτός ὁ χῶρος μέ τό ΚΚΕ; Τοῦ ἀπάντησα πῶς ὄχι, οὔτε μία στό ἑκατομύριο, καμιά διάθεση οὔτε καί πιθανότητα συνεργασίας ὑπάρχει, τουλάχιστον γιά τά ἑννέα δέκατα τῶν ἀνθρώπων αὐτοῦ τοῦ χῶρου. Μέ κοίταζε ἀπορημένος καί σίγουρα σκεφτόταν «ἔ, τότε τί χαλᾶς τόν κόσμο;». Μά σοβαρά σύντροφε; Δηλαδή ὁ πολιτικός μας λόγος εἶναι, ὅπως λέει καί τό ἀνέκδοτο, τοῦ τύπου «λέμε καί καμιά μαλακία γιά νά περάσει ἡ ὥρα;». Γιά ὅσους τουλάχιστον ἐξακολουθοῦν (ὅπως ἐγώ) νά πιστεύουν ὅτι ὁ πολιτικός μας λόγος ἀπευθύνεται πρὸς τόν λαό, πρὸς τά ἔξω, καί δέν εἶναι κουβέντες γιά νά συνεννοοῦμαστε μεταξύ μας (πράγμα πού βέβαια συμφωνεῖ μέ τή δική τους ἀντίληψη περί κόμματος-κόμβου συνάντησης ὄλων τῶν ἀριστερῶν καί ἔκφρασης τῆς πολυχρωμίας τους), τό ἐρώτημα εἶναι τί ἀκούει καί τί καταλαβαίνει ὁ λαός ἀπό τόν πολιτικό μας λόγο. Ὁ λαός λοιπόν ἀκούει, καί ὀρθά καταλαβαίνει, ὅτι ἐμεῖς οἱ ἴδιοι δέν θεωροῦμε ὅτι ἔχει ἀξία ἡ αὐτοτελής μας ὑπαρξη, δέν ὑπερασπιζόμαστε δηλαδή τήν ταυτότητά μας, ὅτι βλέπουμε τό μέλλον μας μέσα σέ ἓνα ἄλλο σχῆμα καί βεβαίως βγάξει τό συμπέρασμα ὅτι δέν ἔχουμε λόγο ὑπαρξης. Ἀντίθετα ὁ λαός καταλαβαίνει ὅτι τό ΚΚΕ ὑπερασπίζεται τήν ταυτότητά του, ἄρα τῆς δίνει ἀξία καί ὅτι τό ἴδιο θεωρεῖ ὅτι ἔχει αὐτόνομο λόγο ὑπαρξης. Ἀπέναντι σέ αὐτές τίς δύο λογικές εἶναι προφανές ποιᾶν θά ἐπιλέξει ὁ λαός καί ἐπομένως ποιᾶ θά ὑπερισχύσει καί ποιᾶ θά ἡττηθεῖ, μέ τήν ἔννοια πού ἔδινε στήν ἦττα προηγουμένως.

Στήν πραγματικότητα, λοιπόν, ἡ ἐπίθεση φιλίας καί ἡ συνεργασιολογία μέ τό ΚΚΕ δέν προϋποθέτει τήν ἦττα τῆς ταυτότητας τοῦ προσκαλούμενου τοῦ ΚΚΕ. Προϋποθέτει ἀντίθετα ὡς πολιτικός λόγος τήν ἀπώλεια ταυτότητας, τή χρεωκοπία τῆς ταυτότητας τοῦ προσκαλοῦντος. Πιό σωστά, θά ἔλεγα, ὅτι ἔχει προηγηθεῖ ἡ ἀπώλεια ταυτότητας τοῦ προσκαλοῦντος. Αὐτό ἀκριβῶς ἐπιχειροῦσα στό προηγούμενο κείμενό μου: νά παρουσιάσω τήν ἀπόρριψη τῆς ὑποψηφιότητας Παπαγιαννάκη, τά περί συνεργασίας μέ τό ΚΚΕ κ.λπ. ὡς συμπτώματα αὐτῆς τῆς ἀπώλειας ταυτότητας, τῆς ἀνανεωτικῆς ταυτότητας τήν ὁποία εἶχε ἐγγράψει τό

ΚΚΕ (ἔσωτ.) πρὶν σαράντα χρόνια στό ἑλληνικό πολιτικό στερέωμα.

Τούτη λοιπόν τήν ἀπώλεια ταυτότητας τήν καταδεικνύουν ἀκόμα καί οἱ στοιχειώδεις κανόνες τῆς πολιτικῆς σημειολογίας. Δέν εἶναι ἀλήθεια, γιά παράδειγμα, ὅτι ἡ ἀριστερά τοῦ ΣΥΡΙΖΑ ἔπαψε νά αὐτοπροσδιορίζεται ὡς ἀνανεωτική καί αὐτοχαρακτηρίζεται πλέον καί ἐντίτλως ριζοσπαστική; Ἀλλά ἀκόμα πιό χαρακτηριστική ἀπόδειξη ἀπώλειας ταυτότητας εἶναι ἡ συζήτηση πού γίνεται στόν Συνασπισμό καί ἡ πρόταση πού προωθείται γιά διάλυση τοῦ Συνασπισμοῦ καί προκήρυξη ἰδρυτικοῦ συνεδρίου τοῦ ΣΥΡΙΖΑ (θά παρακαλοῦσα νά μήν κατηγορηθῶ γιά δίκη προθέσεων, ὅταν ὄλοι ξέρουμε ὅτι τό θέμα συζητεῖται εὐρέως καί μάλιστα στήν τελευταία συνέντευξη πού ἔδωσε τό Νοέμβριο στήν Αὐγή κλήθηκε καί ὁ Ἀλέκος Ἀλαβάνος νά τοποθετηθεῖ πάνω σ' αὐτή τήν πρόταση): ἂν στήν ἀρχική του σύλληψη, τό 2004, ὁ ΣΥΡΙΖΑ ἦταν ἓνας τόπος συνύφεσης, συνάντησης, συνεργασίας, ὄλων τῶν ἐπιμέρους ἀριστερῶν ταυτοτήτων, διατηρουμένων ὅμως τούτων τῶν τελευταίων, ἡ νέα αὐτή πρόταση περί ἐνιαίου κόμματος καί ὄχι πιά συνασπισμοῦ κομμάτων, καταργεῖ τίς ταυτότητες, καταργεῖ τά χρώματα σέ ἀναζήτηση τῆς πολυχρωμίας. Ἄλλ' ὡς γνωστόν, πολυχρωμία δέν γίνεται χωρίς χρώματα. Κατά τή γνώμη μου, λοιπόν, ἡ πρόταση αὐτή ἀποδεικνύει αὐτό πού ἰσχυρίζομαι πρὸ ὀλίγου: τήν ἀπώλεια τῆς ταυτότητάς μας. Καί ἀκόμα χειρότερα: τήν ἔλλειψη ἐκτίμησης στίς ἴδιες μας τίς ἀπόψεις.

Καί ἐπειδή ὑποθέτω ὅτι ἡ πρόσκληση γιά συμμετοχή τοῦ ΚΚΕ στόν ΣΥΡΙΖΑ ἰσχύει καί γιά τό ὑπό ἴδρυση ἐνιαῖο κόμμα, αἰσθάνομαι ὅτι τώρα μπορῶ νά ξεναδιαβάσω τήν ὑποσημείωση τοῦ Α.Κ. πού ἔλεγε ὅτι ἡ ἐπίθεση φιλίας πρὸς τό ΚΚΕ προϋποθέτει τήν ἦττα τῆς σημερινῆς πολιτικῆς του ταυτότητας. Ναι, ἡ πρόσκληση πρὸς τό ΚΚΕ γιά συμμετοχή στό ἐνιαῖο κόμμα προϋποθέτει τήν κατάθεση τῆς ταυτότητάς του πρὶν τήν προσέλευση. Καί ἐγώ θά προσέθετα: «ὅπως ἤδη ἔχουμε κάνει ὄλοι οἱ ἄλλοι». Καί ἐπειδή τό ΚΚΕ δέν θά προσέλθει βέβαια στό ὑπό συγκρότηση σχῆμα, θά μείνει τό ΚΚΕ μέ τή δική του ταυτότητα καί ἐμεῖς χωρίς τή δική μας.

Αὐτό εἶναι τό τέλος τοῦ δρόμου γιά ὅσους βλέπουν τό κόμμα ἀπλῶς ὡς τό κοινό σπίτι ὅλης τῆς Ἀριστερᾶς καί ὄλων τῶν κινήματων.

Αἰσθάνομαι ὅτι ὡς αὐτό τό σημεῖο ἔχω παρασυρθεῖ σέ μίαν ἀντιπαράθεση ἐπιχειρημάτων, τά ὁποία ὅμως εἶναι ἄδεια ἀπό κάτω, τούς λείπει δηλαδή τό συγκεκριμένο πολιτικό περιεχόμενο, πού θά τά νοηματοδοτεῖ φωτίζοντας ταυτόχρονα καί τήν ὅλη ἀντιπαράθεση. Λείπει, μέ ἄλλα λόγια, τό παράδειγμα πού εἶναι ὀρατό μέν στό κείμενο τοῦ Α.Κ. (σύμφωνα μέ τήν ἀνάλυση του τό κεντρικό πρόβλημα εἶναι ἡ καπιταλιστι-

κή παγκοσμιοποίηση και η απάντηση σέ αυτήν είναι τό αντίπαγκοσμιοποιητικό κίνημα). Είναι όρατό στήν πολιτική τοῦ ΚΚΕ (ἐδῶ τό κυρίαρχο ζήτημα είναι ὁ ἰμπεριαλισμός καί ὡς ἀνάχωμα ἀπέναντί του –μέχρι τήν ἔλευση τοῦ σοσιαλισμοῦ– μπορεῖ νά λειτουργήσουν τά ἔθνικά κράτη, ἡ ἔθνική ἀναδίπλωση), ὅπως ὀρατά εἶναι τά σημεῖα σύγκλισης (κυρίως ὡς πρός τήν ἀνάληψη), ἀλλά καί ἀπόκλισης (ὡς πρός τήν ἀπάντηση).

Στό σημεῖο αὐτό ἀκολουθεῖ κανονικά τό τρίτο μέρος αὐτοῦ τοῦ κειμένου πού θά φεύγει ἀπό τήν περιοχή τοῦ πολιτικοῦ τρόπου (πῶς ἀσκοῦμε πολιτική) καί θά εἰσέρχεται στόν χώρο τοῦ πολιτικοῦ περιεχομένου (ποιά πολιτική;). Ποιό εἶναι τό κεντρικό πολιτικό πρόβλημα σήμερα καί πῶς ἀπαντοῦμε σ' αὐτό, ποιά εἶναι ἡ ἀπάντηση τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς καί ἄρα τί εἶναι ἀνανεωτική πολιτική σήμερα; Εἶναι ἡ ἀπάντηση τέτοια πού νά ἐπιτρέπει (ἡ καί νά ὑπαγορεύει) τή συνεργασία ὄλων τῶν δυνάμεων τῆς Ἀριστερᾶς ἀνεξαρτήτως τῆς ἀνάλυσης πού κάνουν καί τῶν ἀπαντήσεων πού δίνουν, ἀλλά καί ἀνεξαρτήτως τοῦ τρόπου διά τοῦ ὁποῖου ἔχουν ἐπιλέξει νά ὑπάρχουν στήν πολιτική καί ὁ ὁποῖος φανερώνει τό αὐριο πού ὀραματίζονται;

Λόγοι ἔκτασης αὐτοῦ τοῦ κειμένου, ἀλλά κυρίως λόγω χρόνου (ἡ ὕλη τοῦ περιοδικοῦ κλείνει σέ λίγη ὥρα), τό τρίτο αὐτό μέρος θά τό συνεχίσω σέ ἕνα προσεχές τεῦχος, πιθανῶς στό ἐπόμενο. Θά ἀρκεσῶ ἐδῶ νά ἀναφέρω μόνο τό θέμα, τόν τίτλο: κατά τή γνώμη μου τό κύριο πρόβλημα τῆς Ἀριστερᾶς, στήν ὅποια ἱστορική ἐκδοχή της, σήμερα, ἐντοπίζεται, ἐξειδικεύεται στό γεγονός ὅτι (λόγω τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ, τῆς παγκοσμιοποίησης, τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ καί πολλῶν ἄλλων αἰτιῶν) τά ἔθνικά κράτη πού εἶναι οἱ μόνες ὑπάρχουσες μορφές πολιτικῆς ἐξουσίας σήμερα, ἔχουν ἀπωλέσει τήν ἀπόλυτη, ἀπροϋπόθετη (ἐκτός βεβαίως ἀπό τήν περίπτωση ἔξωθεν ἀμφισβήτησης ἀπό μίαν ἄλλη ἀντίστοιχη κρατική ἐξουσία) καί ἐφ' ὅλης τῆς ὕλης πολιτικῆς ἰσχύ. Δεδομένου δέ ὅτι τό κράτος, ἡ πολιτική ἐξουσία, εἶναι γιά τήν ὅποια ἐκδοχή τῆς Ἀριστερᾶς ὁ βασικός μοχλός διά τοῦ ὁποῖου ἐπιδιώκει νά ὀργανώσει τήν κοινωνία, τήν οἰκονομία κ.λπ., ἡ ἐξασθένισή του καί ἡ μή ὕπαρξη ταυτόχρονα ἄλλων διεθνικῶν μορφῶν πολιτικῆς ἐξουσίας, ἀποστερεῖ τήν Ἀριστερά ὄχι μόνο ἀπό τό βασικό ἐργαλεῖο ἀσκησης πολιτικῆς, ἀλλά ἀπό τό ἴδιο τό πολιτικό της περιεχόμενο καθιστώντας ταυτόχρονα τόν ἀριστερό πολιτικό λόγο ἀναξιόπιστο. Γιά νά μπορέσει νά ὑπάρξει μέ ἀξιόπιστο τρόπο (δηλαδή νά ὑπάρξει) ἡ Ἀριστερά στό μέλλον ὀφείλει νά οἰκοδομήσει (μόνη της ἢ μέ ἄλλους) ἐκεῖνες τίς σύγχρονες μορφές πολιτικῆς ἐξουσίας, πού θά δώσουν ὄντότητα καί περιεχόμενο στήν πολιτική της. Ὄφείλει δηλαδή ἡ Ἀριστερά νά ἐπανοικοδομήσει τοῦς ὀρους ὕπαρξής της. Ἡ ὄλη διαμάχη γύρω ἀπό τό εὐρωσύνταγμα κατά τό γαλλικό δημοψήφισμα περιστρέφεται γύρω ἀπό αὐτό ἀκριβῶς τό κεντρικό ζήτημα.

Περισσότερα καί ἐκτενέστερα προσεχῶς.

Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ
Εμμανουήλ Μαρμαράς

12 ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΖΑΧΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ
ΚΩΣΤΑΣ ΚΙΤΣΙΚΗΣ
ΜΑΝΩΛΗΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΩΤΙΑΔΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ
ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΠΟΝΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΗΤΣΑΚΗΣ
ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ
ΠΑΤΡΟΚΛΟΣ ΚΑΡΑΝΤΙΝΟΣ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΔΟΥΡΑΣ

24,5 X 30,5 εκ. | σελ. 376 | ISBN 960-524-209-5 |

Λιανική τιμή: 47,00 €

Στο βιβλίο αὐτό εξετάζεται ἡ εξέλιξη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Μεσοπολέμου στήν Ελλάδα, μέσα ἀπό τή ζωή καί τό ἐργο δώδεκα ἀρχιτεκτόνων πού ἐπηρέασαν καθοριστικά τή διαμόρφωσή της. Πρόκειται γιά διακεκριμένους ἀνθρώπους τῆς πράξης με διαφορετική ηλικία, προέλευση, ἐφόδια καί νοοτροπία, οἱ ὁποῖοι ἐκπροσωποῦν τό πολυποικίλο τοπίο τῆς ἐλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν δεκαετιῶν τοῦ 1920 καί τοῦ 1930. Καρπός πολυετῶν ἐρευνῶν τῶν δύο συγγραφέων, τό βιβλίο αὐτό προτείνει ἕνα κριτικό προσέγγιση διαφορετική ἀπό τίς συνήθειες, οἱ ὁποῖες ἐπικεντρώνονται στα κτηριακά προϊόντα ἢ στους διαμορφωτικούς τοῦς παράγοντες. Με τόν τρόπο αὐτό, ἡ ἐλληνική ἀρχιτεκτονική τοῦ Μεσοπολέμου μπορεῖ νά γίνει ευρύτερα κατανοητή καί, τό κυριότερο, νά ἐκτιμηθεῖ ὁ ρόλος τῶν ἀνθρώπων πού τή δημιούργησαν.

Ἡ δὶγλωσσον αὐτή ἐκδόση (ἐλληνικά & ἀγγλικά), με τό πλήθος τῶν πρωτογενῶν στοιχείων, τίς 620 εἰκόνες καί τήν υψηλή τῆς αἰσθητική, δέν ἀπευθύνεται μόνο στους ἐιδικούς ἐπιστήμονες ἀλλά καί σε ἕνα ευρύτερο κοινό ἀπαιτητικῶν ἀναγνωστῶν, ἐντός καί ἐκτός ἐλληνικῶν συνόρων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583

e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΣΜΟΣ: ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ = ΝΑΖΙΣΜΟΣ

του Άγγελου Ήλεφάντη

Διάβαζα πρό ήμερῶν ἓνα ἀπό τὰ γνωστά γιά τήν «τσαχπινιά» τους κείμενο τοῦ κ. Πρετεντέρη στό *Βῆμα*. Κι ἀφοῦ καθάρισα καί ξανακαθάρισα τὰ γυαλιά μου πείστηκα ὅτι, τελικά, δέν εἶχα κάνει λάθος στήν ἀνάγνωση. Τετρακόσια ἑκατομμύρια, ἔγραφε τό κείμενο, ἦταν οἱ φόνοι πού διέπραξαν ὁ Στάλιν, ὁ Πόλ Πότ, ὁ Μάο Τσέ Τούνγκ καί οἱ ἀνά τόν κόσμο κομμουνιστές. Καί μένε Στεφάν Κουρτουά πού ὑποστήριξε στή γνωστή *Μαύρη Βίβλο* ὅτι τὰ θύματα τοῦ κομμουνισμοῦ ἦταν μόνον ἑκατό ἑκατομμύρια... Σέ εἶχαν ὅλοι ἀποπάρει, ἀκόμη καί συνεργάτες σου στή *Μαύρη Βίβλο*, ἔτσι πού ἀναγκάστηκες νά περιορίσεις τό φονικό κατά μερικά ἑκατομμύρια. Ἄν εἶχες ὑπόψη σου τὰ νούμερα τοῦ Πρετεντέρη δέν θά ἀναγκάζοσαν νά ρίξεις νερό στό κρασί σου.

Τό πρόβλημα ὅμως, εἰλικρινά, δέν εἶναι ὁ Πρετεντέρης, ἀλλά ἡ γιγαντιαία ἐπιχείρηση τοῦ «ιστορικοῦ ἀναθεωρητισμοῦ», τήν ὁποία ξεκίνησαν γερμανοί ιστορικοί, ἤδη ἀπό τή δεκαετία τοῦ '60, τή συνέχισαν ἑσπέρως Γάλλοι, Ἄγγλοι, Ἀμερικανοί, ἐσχάτως προστέθηκαν καί οἱ ἡμέτεροι ιστορικοί Στάθης Καλύδας καί Μαρατζίδης, μέ τίς «ἀκριβεῖς» καταμετρήσεις σκοτωμένων ἀπό τήν ΟΠΛΑ ἀφ' ἑνός, τούς ταγματασφαλίτες καί λοιπούς δωσίλογους ἀφ' ἑτέρου. Σύμφωνα ὅμως μέ αὐτές τίς καταμετρήσεις ἡ κόκκινη τρομοκρατία ἦταν ἀγριότερη καί μαζικότερη ἀπό τή μαύρη τρομοκρατία.

Γιά τούς μή ἐξοικειωμένους σ' αὐτοῦ τοῦ εἶδους τήν ιστορική μπακαλική νά προσθέσω ὅτι ὁ «ιστορικός ἀναθεωρητισμός» ὄχι ὅμως καί τό τέκνο του ὁ «ιστορικός ἀρνητισμός» —«δέν ὑπῆρξε ὀλοκαύτωμα» κ.λπ.— δέν ἀποσιωποῦν τὰ ἐγκλήματα τοῦ ναζισμοῦ. «Ἀπλῶς», λιγστεύουν τεχνηέντως ἢ χονδροειδῶς τό μερίδιο αἵματος τοῦ ναζισμοῦ κατά τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο, τό ἐπιρρίπτουν στήν εὐθνή ἀποκλειστικά μιᾶς μερίδας γνωσῶν ἡγετῶν ναζί καί τῶν SS, —μέχρι τοῦ σημείου ὥστε οἱ θανατωθέντες Ἑβραῖοι στό στρατόπεδο νά μήν ξεπερνοῦν, κατ' αὐτούς, τὰ δύο μέ τρία τό πολύ ἑκατομμύρια. Ἄπ' τήν ἄλλη μεριά ἀυγατίζουν τὰ θύματα εἰς βάρος τῶν Γερμανῶν καί τῶν συμμάχων τους, π.χ. ἐξαιτίας τῶν συμμαχικῶν βομβαρδισμῶν πόλεων καί μή στρατιωτικῶν ἐγκαταστάσεων καί ἔτσι στόν σχετικό ἰσολογισμό ναζί καί σύμμαχοι ἔρχονται πάτσι.

Ἦχι ἀκριβῶς: ἓνας μέγας λογαριασμός ἐγκλήματος μένει ἀνεξόφλητος, δέν συμψηφίζεται μέ ἀριθμητικῶς ἰσόποσα ἐγκλήματα τοῦ ναζισμοῦ. Πρόκειται γιά τὰ ἐγκλήματα, τὰ δεκάδες ἑκατομμύρια θύματα τοῦ κομμουνισμοῦ, αὐτῆς τῆς ἄλλης μάστιγας τῆς ἀνθρωπότητας πού χρησιμοποίησε τόν φόνον ὡς τρόπο ἀσκησης τῆς πολιτικῆς: ὁ κόκκινος καί ὁ μαῦρος φασισμός, ἡ μαύρη καί ἡ κόκκινη τρομοκρατία ἢ κατά κοινότερο τρόπο ὁ κόκκινος καί ὁ μαῦρος ὀλοκληρωτισμός. Αὐτή εἶναι ἡ «θεωρία», ἤδη λεπτοεργημένη στά χρόνια τοῦ Μεσοπολέμου καί κύριο ἰδεολογικό καί θεωρητικό ἐργαλεῖο τοῦ «ἐλεύθερου κόσμου» τὰ ἀτέλειωτα χρόνια τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου. Ὁ Ψυχρός Πόλεμος τέλειωσε, ἔδωσε τήν ἴστα στό καθεστῶτα τοῦ Ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ καί γενικότερα τίς δυνάμεις τοῦ ἱστορικοῦ κομμουνισμοῦ. Ἴσως, θά νόμιζε κανεῖς, ὅτι τώρα πλέον ἡ πολεμική δέν ἔχει ἀνάγκη τὰ μέσα πού χρησιμοποίησε ἐπί Ψυχροῦ Πολέμου: ὁ κομμουνισμός, ὁ σταλινισμός καί οἱ συνοδοιπόροι αὐτῶν εἶναι πεθαιμένοι καί νεκροί, πτώματα τυμπανιαῖα καί ὀδωδῶτα. Ἄφετε τούς τεθνεῶτας θάψαι τούς ἐαυτῶν νεκρούς.

Ἄ, μπά. Οὐδαμῶς. Οἱ ἰδεολόγοι τους γνωρίζουν πολύ καλά αὐτό πού γνωρίζουμε ὅλοι. Ὅτι δηλαδή τό παρελθόν νοσηματοδοτεῖ τό παρόν καί στό παρόν ἐπινοεῖται τό μέλλον μολονότι ὄχι γραμμικά καί ὄχι νομοτελειακά. Στή μεταμοντέρνα μας ὅμως ἐποχή, πού ἐδράζεται ἀποκλειστικά στό παρόν, ὅπου τὰ πάντα εἶναι παροντικά, δέν μπορεῖ νά ἐπιβιώνει μιᾶ ζῶσα ἱστορία, ἓνα παρελθόν δηλαδή πού κάτι ἀκόμη μπορεῖ νά προσκομίσει στό παρόν. Σ' αὐτή τήν περίπτωση οἱ διαχειριστές τοῦ παρόντος ἀνακατασκευάζουν τό παρελθόν αὐθαίρετως ἀλλά ἀληθοφανῶς, ὥστε νά συνάδει καί νά συνηγορεῖ πρός τή χρεία τοῦ παρόντος. Μιά κατασκευή, λέγεται, εἶναι ἡ ἱστορία, τό πραγματικό κατασκευάζεται κι αὐτό: μιᾶ ἀφήγηση εἶναι καί τό παρελθόν. Ἐκαστος καί ἡ ἀφήγησή του περί τοῦ παρελθόντος. Δέν μπορεῖ, λοιπόν, νά ἐπιβιώνουν περί τῆς πραγματικότητος τοῦ ἱστορικοῦ κομμουνισμοῦ ἀντιλήψεις πού νά μήν τόν θεωροῦν ἐγκληματικό ἐκ φύσεως, διότι ἐκεῖ τόν ὀδήγησε, στό ἐγκλημα, ἡ θεωρία τῆς πάλης τῶν τάξεων. Ἡ «οὐσία» τοῦ κομμουνισμοῦ ἀρχίζει καί τελειώνει μέ τό ἐγκλημα. Ἄρα εἰς τήν γέννηαν τοῦ πυρός. Καλά, τό πράξαμε αὐτό μέ τόν ναζισμό καί

ὀρθῶς. Ἐνῶ ὅμως ὁ κομμουνισμός νικήθηκε κοινωνικά καί πολιτικά, διατηροῦνται ἀκόμη ἀνάμεσά μας κάποιες σκιές τοῦ παρελθόντος του μέ δυναμογόνα καί ἰδαιλιτικά φωτοστέφανα πού τόν συντηροῦν ὡς ἱστορική ἐνδεχομενικότητα πού οἱ ἄνθρωποι (ἡ πάλῃ τῶν τάξεων) μπορεῖ νά τήν ἐπικαιροποιήσουν ξανά, διότι τό φάντασμα ἐξακολουθεῖ νά πλανιέται ἀκόμη πάνω ἀπ' τήν Εὐρώπη καί τόν κόσμο ὁλόκληρο.

Πρέπει, λοιπόν, τό παρελθόν νά ἐξορκισθεῖ ἀνέκλητα καί ὀριστικά, νά μήν ταράξει ξανά τίς συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων καί νά τούς ἐμπνεύσει παραδείγματα. Καί ἰδοῦ ἡ ἐργαλειακή χρησιμότητα ὀρισμένων ἀφηγήσεων στή μεταμοντέρνα ἐποχή μας: ἀπό τούς Ἐλασίτες ὡς τούς μαχητές τοῦ Στάλινγκραντ καί τοῦ Κιούρσκ, ἀπό τό «κόμμα τῶν ἐκτελεσμένων» (ΚΚΓ) ὡς τούς μαχητές τῶν Βιετκόγκ, ἀπό τά ὑπόγεια τῆς παρανομίας ὡς τά στρατόπεδα συγκέντρωσης, ἀπό τό μαχόμενο ἐργατικό καί κομμουνιστικό κίνημα ὡς τίς ἀπόπειρες θεμελίωσης λαϊκῆς ἐξουσίας, ὅλα αὐτά, ἄνθρωποι, ιδέες, ἀγῶνες ἦταν ὄργανα τοῦ κακοῦ. Ὁ τρόπος τῆς καταδίκης καί τῆς ἱστορικῆς ἀναθεώρησης εἶναι θεολογικός καί ἡ πρακτική συνέπεια, ὅπως ἡ θεολογία ἐπιτάσσει, εἶναι ἡ ἀνάληψις, ἡ μετάνοια. Ἄπειρες οἱ μορφές τῆς μετάνοιας κι ὄχι ἴδιες μ' ἐκεῖνες πού ἐξάγονταν παλιά στά κρατητήρια τῆς Ἀσφάλειας.

Ερχεται, λοιπόν, λειτουργός τῆς ΕΕ, ὁ Σουηδός βουλευτής Λίντμπλατ, καί ὑποβάλλει στό Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης ἕνα μνημόνιο στό ὁποῖο καταγράφεται τό νέο credo: «*Τά ἐγκλήματα στά ὁποῖα ὀδηγεῖ ἡ κομμουνιστική θεωρία τῆς πάλῃ τῶν τάξεων δέν ἔχουν καταδικασθεῖ διεθνῶς ὅπως αὐτά τῶν ναζί*». Ἀπό τήν ἀποτίμηση τῆς κομμουνιστικῆς ἐγκληματικῆς κληρονομιάς ἀπουσιάζει ὀποιαδήποτε ἀναφορά στόν Κόκκινο Στρατό καί τήν τεράστια προσφορά τῆς ΕΣΣΔ στή συντριβή τοῦ ναζισμού. Ἀπουσιάζει ἐπίσης κάθε ἀναφορά στίς κομμουνιστικῆς ἐμπνεύσεως δυνάμεις τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἀντίστασης.

Δέν ξέρομε τί θά ψηφίσει ἡ κοινοβουλευτική ὁμάδα τῆς Εὐρωβουλῆς στήν ὁποία ἔχει παραπεμφθεῖ τό μνημόνιο. Στό Συμβούλιο ἐγκρίθηκε κατά πλειοψηφία. Ἦδη ὅμως μεγάλα τμήματα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτικοῦ φάσματος, μαζί καί ὅλα τά ἑλληνικά πολιτικά κόμματα καταδίκασαν τό μνημόνιο τοῦ Σουηδοῦ, ἀρνούμενα νά ἐξιῶσουν τήν ἐγκληματική πολιτική τοῦ ναζισμού πού ἐρείπωσε καί ματοκύλησε τήν Εὐρώπη μέ τήν ἱστορική προσφορά τῆς ΕΣΣΔ καί τῶν κομμουνιστῶν στόν ἀγῶνα κατά τοῦ φασισμού. Κι αὐτό εἶναι πολύ σημαντικό· οἱ Εὐρωπαῖοι δέν μποροῦν νά καταπιοῦν τό δόγμα τοῦ Σουηδοῦ (ἄν καί οἱ Ἀνατολικοευρωπαῖοι, μέλη πλέον τῆς ΕΕ, τάσσονται ἀνεπιφύλακτα στό πλευρό του, εἶναι οἱ κυρίως ἐπισπεύδοντες).

Υπάρχουν, βέβαια καί βεβαιωμένα καί τά ἐγκλήματα τοῦ κατά τή σταλινική ἐκδοχή ἱστορικοῦ κομμουνι-

σμοῦ, αὐτά πού τόν ἀμαύρωσαν καί κατέστησαν ἀφερέγγυα τήν ἰδέα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἐμεῖς, κομμουνιστογενεῖς καί γενικά οἱ ἀριστεροί δέν κάνουμε γαργάρα τά γκουλάγκ, τίς δίκες, τίς διώξεις, τίς μαζικές ἐκτελέσεις. Οὔτε καλυπτόμαστε ἀπό τήν αἰσχυρτηλή καλύπτρα τῆς «παραβιάσεως τῆς σοσιαλιστικῆς νομιμότητας» πού κάποια ἐποχή προσπαθοῦσε νά δικαιολογήσει τά ἀδικαιολόγητα. Μετά τήν ἀποκάλυψη τῆς ἐκθεσης Χρουτσώφ τό 1956 πού ἐριξε κάποιο φῶς στό τοπίο, καί ἔκτοτε συνεχῶς, οἱ ἀνανεωτικοί κομμουνιστές, οἱ μαρξιστές, οἱ ἀριστεροί ἐρχονται καί ἐπανερχονται στά ἀνομήματα τοῦ σταλινισμοῦ, αὐτοί πῆραν τό ζήτημα στήν πλάτη τους, αὐτοί κατάφεραν νά ἀναλύσουν ἐπαρκῶς τή σταλινική περίοδο, ἄν καί τό ζήτημα ἔχει ἀκόμα πολύ δρόμο μπροστά του. Ἀπ' αὐτή τήν κριτική προέκυψαν ὅλες οἱ θεωρητικές καί πολιτικές τάσεις τῆς σύγχρονης εὐρωπαϊκῆς Ἀριστερᾶς, ἀναδεικνύοντας καί πληθώρα πραγματολογικῶν στοιχείων. Ὅσο καί νά πονοῦσε τό ζήτημα –καί πονοῦσε πολῦ– οἱ κομμουνιστές καταδίκασαν τήν αἰμόφυρτη σταλινική πολιτική χωρίς νά ἔχουν ἀνάγκη τά credo τοῦ ἱστορικοῦ ἀναθεωρητισμοῦ καί τήν ἀρνήθηκαν, ἀκριδῶς, στό ὄνομα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Χωρίς νά γίνονιν ριψάσπιδες καί ρενεγκάδες. Καί πολύ πρὶν τήν κατάρρευση τοῦ Ὑπαρκτοῦ ὅσο ὑπῆρξαν ιδέες καί ἀγῶνες ἀπελευθερωτικοί γιά τήν χειραφέτηση τῶν ἐργαζομένων ἀπ' αὐτή τή ρίζα, κυρίως, προέρχονται. Ἐκτός ἀπό κάποιους πού ἀγκυρώθηκαν γιά τά καλά στή σαγήνη τῶν ιδεῶν τοῦ μπρεζνιεφισμοῦ καί τόν ἀγγελικό κόσμο πού αὐτός οἰκοδομοῦσε.

Ἀπό τή σκοπιά τοῦ σοσιαλισμοῦ ὁ Ὑπαρκτός γιά μᾶς ἦταν τό πρὸς ἀποφυγήν παράδειγμα. Θεωρητικοί μαρξιστές-κομμουνιστές ἦταν ἐκεῖνοι πού στήν ΕΣΣΔ τά χρόνια '60 μέ '80 θεωροῦσαν ὅτι στή Σοβιετική Ἐνωση εἶχε ἐπικρατήσει ἕνας «τρομοκρατικός τρόπος παραγωγῆς» (Ἀνρί Λεφέβρ κι ἄλλοι πολλοί). Αὐτά δέν εἶναι ἐκ τῶν ὑστέρων ἀφηγήσεις, ἀλλά θέσεις μάχης ἀπό τή σκοπιά τοῦ σοσιαλισμοῦ, διατυπωμένες συγχρονικά, ἐνῶ ξετυλίγονταν ἡ ἱστορία. Ἀπό τήν ἴδια σκοπιά συνέχιζαν οἱ ἀριστεροί νά βλέπουν ὅτι ἡ πραγματική «ὑπαγωγή» τῶν ἐργαζομένων στό κεφάλαιο (Μάρξ) πραγματοποιεῖται μέ ποικίλες μορφές βίας. Κι ὅτι στή διάρκεια τῆς ταξικῆς πάλῃ ἡ βία, συμβολική καί ὑλική, μονίμως ἐρχόταν ἀπό τή μεριά τοῦ κεφαλαίου καί τοῦ καπιταλιστικοῦ-ἰμπεριαλιστικοῦ κράτους. Ἀπό τήν παράταξή μας ὅμως ξεπήδησε ἕνας στοχαστής πού ἔλεγε ὅτι ὁ σοσιαλισμός ἢ θά εἶναι δημοκρατικός ἢ δέν θά ὑπάρξει. Δέν ξέρω κανένα πού νά ὑποστηρίζει ὅτι ὁ καπιταλισμός ἢ θά εἶναι δημοκρατικός ἢ δέν θά ὑπάρξει. Στά καπιταλιστικά λογιστήρια ἢ δημοκρατία δέν ἔχει ἀνοιγμένη μερίδα. Ὁ ἱστορικός ἀναθεωρητισμός ἔχει.

(Ἀναδημοσίευση ἀπό τά «Ἐνθέματα» τῆς Αὐγῆς, 8.1.2006)

ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

του Νίκου Πετραλιά

Στό πλαίσιο της σημερινής μας εκδήλωσης* μου έχει ανατεθεί η ευθύνη να σας παρουσιάσω, όσο σύντομα μπορώ, τις κύριες πτυχές του επιστημονικού έργου του Σάκη Καράγιωργα. Για λόγους που είναι σε όλους σαφείς, θα πρέπει να απλουστεύσω τά όσα έχω να σας πω, αποφεύγοντας αναφορές σε τεχνικούς όρους, σε μεθοδολογικά προβλήματα και σε θεωρητικά ζητήματα της Οικονομικής Έπιστήμης και ιδιαίτερα της Δημόσιας Οικονομικής που είναι και ο χώρος στον οποίο εντάσσεται το επιστημονικό έργο του Σάκη Καράγιωργα. Βέβαια το έγχείρημα αυτό είναι αρκετά δυσχερές, αφού διατρέχω τον κίνδυνο ή να απογοητεύσω αυτόν που κατέχει βασικές γνώσεις της Οικονομικής Έπιστήμης ή εκείνον που θεωρεί τον εαυτό του εντελώς ξένο ως προς την επιστήμη αυτή, ή, στη χειρότερη περίπτωση, να απογοητεύσω και τους δύο. Έν πάση περιπτώσει θα κάνω ό,τι μπορώ. Το αποτέλεσμα θα το ελέγξουμε εκ των υστέρων.

Έξετάζοντας κανείς την πορεία της επιστημονικής δραστηριότητας του Σάκη Καράγιωργα,¹ εύκολα διαπιστώνει ότι αυτή εκτυλίσσεται χρονικά σε τρεις διαδοχικές φάσεις που διαφέρουν μεταξύ τους τόσο ως προς την ερευνητική έμφασή τους όσο και ως προς την πολιτική στόχευσή τους.

Η πρώτη φάση αρχίζει, τό 1956, με την πρόσληψή του στην Διεύθυνση Μελετών της Τράπεζας της Ελλάδος και τελειώνει, τό 1962, με την περάτωση των μεταπτυχιακών του σπουδών στο London School of Economics και την ανακήρυξή του σε διδάκτορα του Πανεπιστημίου του Λονδίνου. Από άποψη θεωρητικής θεμελίωσης, τό ερευνητικό του έργο, στην περίοδο αυτή, εντάσσεται στον χώρο της τότε κυρίαρχης έκδοχης του κενυοιανισμού που είναι γνωστή ως «νεοκλασική σύνθεση». Γι' αυτήν την έκδοχή θα πρέπει να σας πω προκαταβολικά και κάπως δασκαλιστικά δυό λόγια. Καί αυτό, προκειμένου να γίνει κατανοητό τό πνευμα-

τικό κλίμα της εποχής στην οποία διαμορφώθηκε ή επιστημονική σκέψη του Σάκη Καράγιωργα.

Κύριος στόχος του μεταπολεμικού κενυοιανισμού ήταν να καταπολεμήσει τά διδάγματα της άκρικής νεοκλασικής (καί σήμερα νεοφιλελεύθερης) ορθοδοξίας. Διδάγματα που είχαν αρχίσει να διατυπώνονται με σαφήνεια ήδη στη διάρκεια του Μεσοπολέμου και είχαν, έν μέρει, εφαρμοσθεί, με καταστροφικές βέβαια συνέπειες, για την καταπολέμηση της μεγάλης οικονομικής κρίσης στις αρχές της δεκαετίας του 1930. Τόν στόχο του αυτόν ό μεταπολεμικός κενυοιανισμός τόν έπιτυγχάνει αποδεικνύοντας, σε θεωρητικό επίπεδο, ότι ή γενικευμένη και άπόλυτη ισχύς του θεσμού της άτομικής ιδιοκτησίας και ή άπεριορίστη έλευθερία του οικονομικού ανταγωνισμού δέν συνεπάγονται, όπως προέβλεπε ή νεοκλασική ορθοδοξία, την αυτόματη έξισορρόπηση όλων των άγορών, την άρμονική επίλυση των οικονομικών και κοινωνικών αντιθέσεων και τή μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας. Αντίθετα, οδηγούν στην εμφάνιση περιοδικών οικονομικών κρίσεων και στη δημιουργία καταστάσεων χρόνιας άνεργίας, υποαξιοποίησης του κεφαλαιουχικού έξοπλισμού και δξυνσης των κοινωνικών άνισοτήτων. Ο δεύτερος στόχος του μεταπολεμικού κενυοιανισμού ήταν να άποδείξει ότι αυτή ή ένδογενής αστάθεια του καπιταλιστικού συστήματος καθώς και ή ροπή του προς καταστάσεις οικονομικής στασιμότητας, κοινωνικής άνισότητας και χρόνιας άνεργίας μπορεί να καταπολεμηθούν μόνον με την άσκηση παρεμβατικής πολιτικής του κράτους. Καί συγκεκριμένα, με την εφαρμογή κατάλληλα συγκερασμένων μέτρων δημοσιονομικής, νομισματικής, είσοδηματικής και άναπτυξιακής πολιτικής καθώς και με την έπιβολή κοινωνικών κριτηρίων στη διαμόρφωση των έπενδυτικών σχεδίων, δημοσίων και ιδιωτικών.

Κινούμενος, λοιπόν, στό πλαίσιο αυτού του μεταπολεμικού κενυοιανισμού και των τότε ισχυρών άπόψεων

* Είσηγηση στην εκδήλωση για τά είκοσι χρόνια άπ' τό θάνατο του Σάκη Καράγιωργα που διοργανώθηκε στις 28/11/2005, στό Πάντειο Πανεπιστήμιο, άπ' τό Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.

1. Για μία πλήρη καταγραφή των δημοσιεύσεων του Σάκη Καράγιωργα βλ. τό «Σημείωμα» του Έπιμελητή στον 1ο τόμο της έκδοσης: Σάκης Καράγιωργας *Μελέτες, άρθρα, όμιλίες*, 3 τόμοι, Αθήνα 1994, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.

περί «μεικτής οικονομίας» και περί «κοινωνικού κράτους» ο Σάκης Καράγιωργας αρχίζει, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '50, να δημοσιεύει τις πρώτες τους έρευντικές μελέτες με θέματα από τον χώρο της Δημόσιας Οικονομικής και κυρίως από τον χώρο της φορολογικής θεωρίας, και πολιτικής. Ιδιαίτερη έμφαση προσδίδει στην ανάλυση των προοπτικών της ελληνικής οικονομίας καθώς και στη σχέση μεταξύ φορολογικής πολιτικής, εισαγωγής ξένου κεφαλαίου και οικονομικής ανάπτυξης.

Η δεύτερη φάση της επιστημονικής δραστηριότητας του Σάκη Καράγιωργα αρχίζει, τό 1963, με την επιστροφή του από την Αγγλία, και την επανενεργοποίησή του στη Διεύθυνση Μελετών της Τράπεζας της Ελλάδος. Αργότερα, η φάση αυτή επεκτείνεται και στον ακαδημαϊκό χώρο, μετά την εκλογή του, τό 1966, σέ καθηγητή της Δημόσιας Οικονομικής του Παντείου Πανεπιστημίου και συνεχίζεται, στά χρόνια της κράτησής του σέ διάφορες φυλακές της Χούντας, τελειώνοντας μέ τήν απελευθέρωσή του, τό 1973. Στή διάρκεια των δέκα αυτών ετών, μεταξύ 1963 και 1973, ο Σάκης Καράγιωργας ασχολείται έρευντικά μέ νέα θέματα αλλά και μέ θέματα τά όποια είχε ήδη αρχίσει νά διερευνά κατά τήν πρώτη φάση των επιστημονικών του δραστηριοτήτων. Χρησιμοποιώντας ένα πιά διαφοροποιημένο θεωρητικό πλαίσιο αλλά και μιά πιά απαιτητική έρευνητική μεθοδολογία αρχίζει τώρα νά εξετάζει μέ μεγάλη λεπτομέρεια τίς ιστορικές καταβολές, τή δομή καθώς και τίς οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις του ελληνικού φορολογικού συστήματος. Ταυτόχρονα αρχίζει νά διερευνά πιά συστηματικά και σέ

βάθος τίς δυνατότητες παρέμβασης του κράτους στήν ελληνική οικονομία, προσδίδοντας ιδιαίτερο βάρος στούς τρόπους άσκησης σταθεροποιητικής, εισοδηματικής και αναπτυξιακής πολιτικής.

Από τίς πολλές, τέσσερις είναι ίσως –κατά τή γνώμη μου βέβαια– οι πιά σημαντικές επιστημονικές συμβολές του Σάκη Καράγιωργα στήν περίοδο μεταξύ 1963 και 1973: Πρώτον ή δημοσίευση μιάς σειράς άρθρων μέ αντικείμενο τή σχέση μεταξύ φορολογικής πολιτικής και οικονομικής ανάπτυξης. Δεύτερον, ή εκπόνηση, στό πλαίσιο του ΚΕΠΕ και μέ τή συνεργασία και άλλων έρευνητών, μιάς έκτενους και έμπεριστατωμένης μελέτης στήν όποία διατυπώνεται ένα ένιαίο σύνολο προτάσεων γιά τή μεταρρύθμιση του ελληνικού φορολογικού συστήματος. Τρίτον, ή δημοσίευση μιάς δίτομης πραγματείας μέ τίτλο «Παραδόσεις Δημόσιας Οικονομικής» όπου προσφέρεται, γιά πρώτη φορά, στούς φοιτητές των ελληνικών πανεπιστημίων, μιά συστηματική εισαγωγή στά βασικότερα προβλήματα και θεωρητικά ρεύματα της σύγχρονης Δημόσιας Οικονομικής. Καί τέταρτον, ή μελέτη του γιά τίς εισοδηματικές ανισότητες στήν Ελλάδα και γιά τήν αποτελεσματικότητα της αναδιανεμητικής πολιτικής του κράτους. Πρόκειται γιά μιά πρωτότυπη, γιά τά ελληνικά δεδομένα, μελέτη πού εκπονεΐται από τον Σάκη Καράγιωργα στή διάρκεια της φυλάκισής του και δημοσιεύεται τό 1973, στό άγγλικό επιστημονικό περιοδικό *The Economic Journal*.

Τό πιά χαρακτηριστικό γνώρισμα των έρευνών του Σάκη Καράγιωργα πού δημοσιεύονται στήν περίοδο

μεταξύ 1963 και 1973 είναι τό γεγονός ότι σ' αυτές τίσ έρευνες ή έπιστημονική του σκέψη έμφανίζεται μέ έναν όλο και πιό ριζοσπαστικό χαρακτήρα καθώς έπίσης και ότι οι έμπειρικές του μελέτες έκπονούνται μέσα από μία όλο και πιό όξυμένη κριτική σκοπιά. Τό γεγονός αυτό έχει θέβαια νά κάνει και μέ τή σταδιακή όξυνση τών οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων πού άντιμετώπιζε τότε ή έλληνική κοινωνία, μία όξυνση πού άντανακλάται και στην πολιτική συνειδητοποίηση του Σάκη Καράγιωργα, έτσι όπως τούτο εκφράζεται από τήν ένεργό συμμετοχή του στον Όμιλο Παπαναστασίου και, στην συνέχεια, στην άντιστασιακή όργάνωση Δημοκρατική Άμυνα. Στή δεκαετία μεταξύ 1963 και 1973 ό Σάκης Καράγιωργας έμβαθύνει στην άνάλυση τής «νεοκλασικής σύνθεσης», για τήν όποία σās μίλησα πριν από λίγο, έντοπίζοντας σταδιακά πολλές από τίσ έσωτερικές της άντιφάσεις. Έτσι αρχίζει νά απομακρύνεται, σιγά-σιγά, από τήν παράδοση αυτή, άναζητώντας νέα έννοιολογικά εργαλεία και νέα θεωρητικά έπιχειρήματα πού θά μπορούσαν νά καλύψουν τίσ έννοιολογικές άνεπάρκειες και τά έρευνητικά κενά του νεοκλασικισμού αλλά και του ίδιου του μεταπολεμικού κεύνισανισμού.

Άν και ή άναζήτηση αυτή θά αποφέρει συγκεκριμένους καρπούς μόνον μετά τό 1973, έντούτοις μπορεί κανείς νά έντοπίσει, σέ κείμενα πού γράφονται πριν από τό 1973, στοιχεία πού μαρτυρούν τήν κατεύθυνση προς τήν όποία θά κινηθεί ή έπιστημονική σκέψη του Σάκη Καράγιωργα μετά τήν άποφυλάκιση του. Άξίζει τόν κόπο νά άναφέρω ένδεικτικά ένα παράδειγμα. Ό τρόπος μέ τόν όποιο ό Σάκης Καράγιωργας άναλύει τή φορολογική πολιτική τής δεκαετίας του 1960 και προτείνει συγκεκριμένα μέτρα μεταρρύθμισής της, ύπερβαίνει τά όρια του διαχειριστικού λογισμού και μετατρέπεται σέ κανονιστική κριτική όλου του οικονομικού συστήματος. Χρησιμοποιώντας ως άξιακό πρόταγμα τήν έννοια τής δικαιοσύνης, άναπροσδιορίζει τό αίτημα τής οικονομικής άνάπτυξης, μετατρέποντάς το, ουσιαστικά, σέ αίτημα κοινωνικής άναδιάρθρωσης. Η προτεινόμενη φορολογική μεταρρύθμιση δέν έξυπηρετεί απλώς εισπρακτικούς σκοπούς στο πλαίσιο κατάστροφησης του κρατικού προϋπολογισμού, αλλά συγκροτείται βάσει μιας ξεχωριστής λογικής πού διέπεται από τήν αρχή τής δημοκρατικής, δικαιοσύνης και ίσης μεταχείρισης. Ως εκ τούτου, οι μεταρρυθμιστικές προτάσεις του Σάκη Καράγιωργα, σέ συνδυασμό μέ τά συμπεράσματά του ως προς τή διαστρωματική -ταξική, θά έλεγε ό ίδιος αργότερα- άνισοκατανομή του έθνικού εισοδήματος, συνεπάγονται, σέ τελευταία άνάλυση, τήν αναδιάταξη τών κοινωνικών σχέσεων και ιεραρχιών, δηλαδή τήν άνακατανομή τών ταξικών θέσεων και τών δυνατοτήτων τών πολιτών στο πλαίσιο του συνόλου τής κοινωνίας.

Η τρίτη φάση τής έπιστημονικής δραστηριότητας του Σάκη Καράγιωργα αρχίζει μέ τήν άποφυλάκιση του, τό 1973, και τελειώνει, άπροσδόκητα, μέ τόν πρόωρο

θάνατό του, τό 1985. Στα πρώτα χρόνια τής περιόδου αυτής δημοσιεύει μία σειρά σημαντικών άρθρων πάνω σέ κρίσιμα προβλήματα τής έποχής, όπως είναι λ.χ. οι οικονομικές συνέπειες τής δικτατορίας, ή όργάνωση τής οικονομίας σύμφωνα μέ τό Σύνταγμα του 1975, ή φορολόγηση του ξένου κεφαλαίου και ή προνομιακή μεταχείριση του βιομηχανικού κεφαλαίου από τήν πλευρά τής Πολιτείας. Ταυτόχρονα, συνεχίζει νά τόν άπασχολεί, πολιτικά και έρευνητικά, τό θέμα τής εισοδηματικής άνισότητας, και τής επιδείνωσής της μέσω τής φορολογικής πολιτικής του κράτους. Τό 1977 δημοσιεύει σέ ένα επιστημονικό περιοδικό, τά άποτελέσματα τών νέων του έρευνών. Τό 1978, παρουσιάζει μία περιληπτική και προσιτή στο γενικότερο κοινό περίληψη τών άποτελεσμάτων αυτών σέ ένα άρθρο του, στο περιοδικό *Ό Πολίτης*, πού φέρει τόν τίτλο «Η φορολογική εκμετάλλευση στην Ελλάδα». Η χρήση του όρου «εκμετάλλευση» στον τίτλο του άρθρου αυτού, δέν είναι καθόλου τυχαία ή ρητορική. Άντίθετα, σηματοδοτεί τό γεγονός ότι μετά τή δικτατορία ό Σάκης Καράγιωργας αρχίζει νά απομακρύνεται από τό νεοκλασικό και τό κεύνισανό αναλυτικό πρότυπο και νά όδεύει, συστηματικά, προς μιάν επαναδιατύπωση του θεωρητικού του πλαισίου, εισάγοντας σ' αυτό κατηγορίες και έρμηνευτικά σχήματα από τό έννοιολογικό όπλοστάσιο τής μαρξικής θεωρίας. Χρησιμοποιώντας μία μαρξιστικά προσανατολισμένη μεθοδολογία θά συνεχίσει, στην δεκαετία του '80, νά ασχολείται έντατικά μέ τό θέμα τών οικονομικών άνισοτήτων καθώς και μέ τόν συσχετισμό τών άνισοτήτων αυτών μέ τήν ταξική διάρθρωση τής κοινωνίας. Μία πρώτη έκφραση αυτών τών έρευνητικών του δραστηριοτήτων είναι ή εκπόνηση, μαζί μέ τόν συνεργάτη του Θεοφάνη Πάκο, δύο σημαντικών έρευνών οι όποιες, ώστόσο, θά δημοσιευθούν μετά τό θάνατό του: ή μία τό 1985 και ή άλλη τό 1988. Μία δεύτερη έκφραση του έντονου έρευνητικού ενδιαφέροντος του Σάκη Καράγιωργα για τό φαινόμενο τών κοινωνικών και οικονομικών άνισοτήτων είναι τό γεγονός ότι τό 1983 άναλαμβάνει, στο πλαίσιο του Έθνικού Κέντρου Κοινωνικών Έρευνών, τόν σχεδιασμό και τή διεξαγωγή, για πρώτη φορά στην Ελλάδα, μιας μεγάλης δειγματοληπτικής έρευνας. Μιας έρευνας πού θά επέτρεπε μία διαφοροποιημένη άνάλυση τής διανομής του εισοδήματος κατά εισοδηματικά κλίμακια και κατά κοινωνικές τάξεις. Ταυτόχρονα, ό Σάκης Καράγιωργας άναλαμβάνει, και πάλι σέ συνεργασία μέ τό Έθνικό Κέντρο Κοινωνικών Έρευνών, νά σχεδιάσει και νά ύλοποιήσει μία μεγάλη έρευνα μέ στόχο τήν εκτίμηση τής έντασης και τής έκτασης του φαινομένου τής φτώχειας και τής κοινωνικής άποστέρησης στην Ελλάδα. Η έρευνα για τή διανομή του εισοδήματος δέν ολοκληρώθηκε ποτέ, ενώ ή έρευνα για τή φτώχεια ολοκληρώθηκε και δημοσιεύθηκε μετά τόν θάνατό του.

Δέν θά ήθελα νά φορτώσω τήν εισήγησή μου μέ άναφορές και σέ πολλές άλλες εργασίες του Σάκη Κα-

ράγιωργα πού είδαν τό φῶς τῆς δημοσιότητας στίς δεκαετίες τοῦ '70 καί τοῦ '80. Ἀπό τίς παρατηρήσεις πού προηγήθηκαν, ἐλπίζω νά ἔγιναν σαφῆ τά ἀντικείμενα μέ τά ὁποῖα ἀσχολήθηκε ἐρευνητικά, μετά τή δικτατορία, καθώς καί ἡ πορεία πού ἀκολούθησε, στήν περίοδο αὐτή, ἡ ἐπιστημονική του σκέψη. Θά κάνω ὁμῶς μιά ἐξαιρεση. Οἱ θεωρητικές ἀναζητήσεις τοῦ Σάκη Καράγιωργα, πού ἄρχισαν νά μορφοποιῦνται κατά τή διάρκεια τῆς φυλάκισής του καί νά παίρνουν σάρκα καί ὀστά στή δεκαετία τοῦ '70, κορυφώνονται στά δύο πρῶτα χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ '80 μέ τή δημοσίευση μιᾶς συνθετικῆς πραγματείας περί Δημόσιας Οἰκονομικῆς, σέ δύο τόμους, πού φέρουν, ἀντίστοιχα, τοὺς τίτλους: «Οἱ οἰκονομικές λειτουργίες τοῦ κράτους» καί «Οἱ δημοσιονομικοί θεσμοί». Χωρίς καμία τάση ὑπερβολῆς—πράγμα ὄχι ἀσυνήθιστο σέ ἐκδηλώσεις σάν τῆ σημερινή— θά ἤθελα νά ὑπογραμμίσω ὅτι πρόκειται γιά μιά πρωτοποριακή σέ σύλληψη καί περιεχόμενο ἐπιστημονική πραγματεία, πρωτοποριακή μέ κριτήρια ὄχι μόνον τῆς ἐλληνικῆς ἀλλά καί τῆς διεθνoῦς βιβλιογραφίας. Αὐτό τό κλασικό πλέον ἔργο τοῦ Σάκη Καράγιωργα ἐξακολουθεῖ μέχρι καί σήμερα, καί θά ἐξακολουθεῖ καί στό μέλλον, νά ἀποτελεῖ ὀρόσημο γιά τήν πανεπιστημιακή διδασκαλία καί τήν ἐπιστημονική ἐρευνα σέ θέματα σχετικά μέ τίς οἰκονομικές, κοινωνικές καί πολιτικές διαστάσεις τῆς κρατικῆς πολιτικῆς στίς σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ τώρα νά κάνω κάποια, γενικότερης ὕψης, σχόλια γιά τό ἐπιστημονικό ἔργο τοῦ Σάκη Καράγιωργα. Κατ' ἀρχάς θά ἤθελα νά σημειώσω ὅτι οἱ θεωρητικές του μελέτες καθώς καί οἱ ἐμπειρικές του ἐρευνες δείχνουν μέ τόν πλέον σαφῆ τρόπο τίς αὐστηρές ἐπιστημονικές προϋποθέσεις πού θά πρέπει νά ἐκπληρρεῖ μιά σκέψη πού διεκδικεῖ γιά τόν ἑαυτό της ὅτι εἶναι ταυτόχρονα καί κριτική σκέψη. Τό δεύτερο πού θέλω νά ἐπισημάνω εἶναι ὅτι ὁ Σάκης Καράγιωργας ἀπέφυγε τίς βολικές καί εὐκολες λύσεις πού προσφέρει—καί μάλιστα ὄχι χωρίς ἀνταλλάγματα— ὁ «καθῶς πρέπει» ἀκαδημαϊσμός καί ὁ τεχνοκρατικός θετικισμός. Στήν μεταδικτατορική περίοδο δέν ἐπαναπαύθηκε, καλλιεργώντας τήν ιδέα ἑνός νέου «κοινωνικοῦ συμβολαίου» πού θά ἔλυνε αὐτόματα, ἄρμονικά καί χωρίς συγκρούσεις τά κρίσιμα προβλήματα πού ἀντιμετώπιζε τήν ἐποχή ἐκείνη ἡ ἐλληνική κοινωνία. Ἐνδιαφέρθηκε νά ἐλέγξει τόσο τίς ἰδεολογικές θέσεις τοῦ μεταδικτατορικοῦ συντηρητισμοῦ ὅσο καί τίς σημασίες πού ἔπαιρνε ὁ ὅρος «σοσιαλισμός» σέ μιά καπιταλιστική κοινωνία τῆς ψυχροπολεμικῆς περιόδου, ὅπως ἦταν ἡ ἐλληνική. Σέ μιά τέτοια κοινωνία, μέ ἔντονο τό ἀγροτικό καί μικροαστικό στοιχεῖο, καί ἡ ὁποῖα βρισκονταν ἀντιμέτωπη ἀφενός, μέ τήν πρόκληση τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ καί τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ καί, ἀφετέρου, μέ τοὺς περιορισμούς πού τῆς ἔθετε, τότε, ἡ διεθνῆς οἰκονομική κρίση. Ὅταν οἱ τεχνοκρατικές συντα-

γές δέν μπορούσαν πλέον νά προσφέρουν λύσεις στό πλάισιο τῶν δοσμένων συνθηκῶν καί ὅταν οἱ ὄροι γιά τήν κοινωνική ἀλλαγῆ δέν φαινόταν νά εἶναι δοσμένοι, τότε ὁ Καράγιωργας δέν συνθηκολόγησε, οὔτε κουτσούρευσε τόν κριτικό χαρακτήρα τῆς ἐπιστημονικῆς του σκέψης, ταυτίζοντας, ἐκ τῶν ὑστέρων, τήν ἱστορική πραγματικότητα μέ τό σοσιαλιστικό ὄραμα.

Ἡ ἐπιστημονική πορεία τοῦ Σάκη Καράγιωργα πρὸς ὀλοένα πῶ κριτικές καί ριζοσπαστικές θέσεις εἶναι ἄρρηκτα συνυφασμένη καί μέ τό ἰδιαίτερο ἀκαδημαϊκό του ἦθος. Καθῶς τό ἦθος ἑνός ἀκαδημαϊκοῦ δασκάλου φανερώνεται, σέ ὅλη του τῆ μεγαλοπρέπεια, σέ στιγμές ἀντιπαράθεσης καί μάλιστα ὅταν οἱ συσχετισμοί δέν εἶναι καθόλου εὐνοϊκοί γιά τόν ἴδιο. Διάλεξα μιά χαρακτηριστική στιγμή ἀπό τήν ζωή τοῦ Σάκη Καράγιωργα πού ἀναδεικνύει τό σπάνιο ἀκαδημαϊκό του ἦθος ἀλλά καί τήν ἐνιαία ἠθικο-πολιτική θεμελίωση τῆς ἐπιστημονικῆς του αὐτογνωσίας καί τῆς πολιτικῆς του πράξης. Ἀναφέρομαι, βέβαια, στήν ἀπολογία του στό Ἐκτακτο Στρατοδικεῖο Ἀθηνῶν, στίς 14 Ἀπριλίου τοῦ 1970, ὅταν μαζί μέ τοὺς συναγωνιστές του δικαζόταν στήν περίφημη δίκη τῆς Δημοκρατικῆς Ἀμυνας. Χαρακτηριστικό γνώρισμα ἐκείνης τῆς ἀπολογίας εἶναι ὅτι ξεφεύγει ὄχι μόνον ἀπό τίς συμβάσεις τοῦ ἴδιου τοῦ δικανικοῦ λόγου ἀλλά καί ἀπό ἐκεῖνο τό εἶδος ἀπολογιῶν στίς ὁποῖες ὁ κατηγορούμενος, μὴ ἀναγνωρίζοντας τήν νομιμότητα τοῦ Στρατοδικείου, ἐπικαλεῖται τόν φυσικό του δικαστή. Τό εἰδικό ἠθικο-πολιτικό βάρος τῆς ἀπολογίας ἐντοπίζεται σέ ἐκεῖνο τό σημεῖο ὅπου ὁ Σάκης Καράγιωργας ἀναφέρεται στοὺς λόγους πού τόν ὀδήγησαν, στήν ἀντίσταση κατά τοῦ καθεστώτος τῆς στρατιωτικῆς δικτατορίας. Ἡ παράθεση τῶν λόγων αὐτῶν μᾶς δείχνει ὅτι δέν πρόκειται ἀπλῶς γιά τήν περίπτωση ἑνός ἐξεγερμένου διανοούμενου πού μέ τίς πράξεις του ἀντιστέκεται ἐναντίον ἑνός αὐταρχικοῦ καθεστώτος. Ἀντίθετα, ὁ Σάκης Καράγιωργας γνωρίζει τή νομιμοποιητική βάση τῆς ἀντιστασιακῆς του δράσης καί τήν ἀντιπαράθεσι πρὸς τή σαθερή νομιμοποιητική βάση τοῦ καθεστώτος τῆς δικτατορίας. Οἱ ἀναφορές του στήν κοινοβουλευτική δημοκρατία ὡς τῆς προνομακῆς μορφῆς πολιτεύματος, ὅπου οἱ ἀποφάσεις γιά τήν ἀναπαραγωγή τῆς κοινωνίας ἀποτελοῦν ἀντικείμενο δημόσιας διαβούλευσης καί ἐπιλογῆς, οἱ ἀναφορές του αὐτές φέρνουν στό προσκήνιο τοὺς ἀντικειμενικούς λόγους γιά τοὺς ὁποίους κάθε πολίτης νομιμοποιεῖται νά ἀντιστέκεται ἐναντίον ἑνός αὐταρχικοῦ καθεστώτος. Ἡ πρωτοτυπία τοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ Σάκη Καράγιωργα ἔγκειται στό γεγονός ὅτι, ἀκριβῶς σ' αὐτό τό σημεῖο τῆς ἀπολογίας του, ἀναδεικνύεται ἕνα σπάνιο ἀκαδημαϊκό ἦθος. Σπάνιο, ἐπειδή κατά τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἀπολογητικοῦ του ἐπιχειρήματος, ὁ Σάκης Καράγιωργας ἐμπλέκει καί τήν ἐπιστήμη πού ὁ ἴδιος ὑπηρετεῖ. Δηλαδή τήν Δημόσια Οἰκονομική, γιά τήν ὁποία θά μπορούσε κανεὶς νά πει

ὅτι εξετάζει, μεταξύ ἄλλων, καί τό τί ἀκριβῶς καί ὑπό ποιούς ὄρους δίνει ὁ κάθε πολίτης στήν κοινωνία καθῶς ἐπίσης καί τό τί ἀκριβῶς καί ὑπό ποιούς ὄρους δίνει ἡ κοινωνία σέ κάθε πολίτη. Τήν ἐπιστήμη τῆς Δημόσιας Οἰκονομικῆς δέν τήν θεωρεῖ ὅτι εἶναι ἀπλῶς ἕνα ξερό κομμάτι γνώσεων, ἕνα σύνολο θετικῶν πληροφοριῶν, σάν αὐτές τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Ἀλλά, ἀντίθετα, ὅτι ἀποτελεῖ τό ὑπόβαθρο γιά τή συνειδητοποίηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἐπιστήμονα. Ἡ συνειδητοποίηση αὐτή ἀποτυπώνεται μέ ἀνάγλυφο τρόπο στόν τελευταῖο λόγο πού ὁ Σάκης Καράγιωργας ἀναπτύσσει τήν ἀπολογία του γιά νά νομιμοποιήσει τήν ἀντιστασιακή του πράξη. Ἀναφέρομαι, βέβαια, στόν ἀπολογισμό, τύπου «δοῦναι καί λαβεῖν», πού ὁ Σάκης Καράγιωργας συντάσσει, πρὸς τό τέλος τῆς ἀπολογίας του, γιά νά περιγράψει τή σχέση του μέ τήν ἑλληνική κοινωνία, μέ τόν ἑλληνικό λαό. Τό σχετικό ἀπόσπασμα ἔχει ὡς ἐξῆς:

«Αὐτός ὁ λαός ἔκανε πολλές θυσίας καί δαπάνες χάριν ἐμοῦ. Μέ ἐσπούδασεν εἰς τά ἑλληνικά πανεπιστήμια, μέ ἐστειλεν μέ ὑποτροφίαν δι' ἀνώτερας σπουδᾶς εἰς τό ἐξωτερικόν, μέ ἔκανε καθηγητήν ἀνωτάτης σχολῆς καί ἀνώτατον κρατικόν λειτουργόν. Δι' ὅλας αὐτάς τὰς θυσίας τί ζητεῖ ὡς ἀντάλλαγμα ἀπό ἐμέ ὁ ἑλληνικός λαός καί ἡ πατρίς; Τί ζητεῖ ἀπό ὅλους τοὺς πνευματικούς ἀνθρώπους; Δύο μόνον πράγματα. Νά προσφέρουν τὰς ἐπιστημονικάς τῶν ὑπηρεσίας καί νά εἶναι θεματοφύλακες τῶν ἠθικῶν καί πνευματικῶν ἀξιών τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Εἶχα ὑποχρέωσιν, ἐπομένως, κύριοι στρατοδίκαι, νά ἐξοφλήσω αὐτό τό μεγάλο χρέος μου, ἀκόμη καί ἐάν παρίστατο ἀνάγκη νά δώσω καί τήν ζώην μου».

Ἡ στιγμή πού ὁ διανοούμενος καί ἀκαδημαϊκός δάσκαλος ἐρχεται νά ἐξοφλήσει τό χρέος του αὐτό, ἡ στιγμή πού καλεῖται νά ἀνταποδώσει στό λαό τὰ ὅσα ἐκεῖνος τοῦ εἶχε προσφέρει, καί μάλιστα μέ πολλές καί πολλῶν εἰδῶν θυσίες, εἶναι καί ἡ στιγμή κορυφώσεως στή ζωὴ τοῦ διανοομένου καί τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ δασκάλου. Δέν εἶναι ἀπορίας ἄξιο, ἐπομένως, γιατί ἦταν ἐλάχιστοι οἱ ἀκαδημαϊκοὶ δάσκαλοι πού ἔνωσαν τήν ἀνάγκη νά ἀντισταθοῦν στήν δικτατορία, ἐξοφλώντας αὐτό τό συγκεκριμένο χρέος τους.

Βέβαια, στά δικτατορικά καθεστῶτα ὁ φοβερός καί πανίσχυρος ἀντίπαλος εἶναι πάντοτε ὁρατός καί ἡ πράξη ἀντίστασης εἶναι πιό ἄμεση καί εὐθεία. Ὅμως, στήν κοινοβουλευτική δημοκρατία, ὁ ἀντίπαλος ἀλλάζει συχνά μορφή καί ἡ ὄψη του εἶναι συνήθως φευγαλέα. Ἐδῶ, τό ἀκαδημαϊκὸ ἦθος μπορεῖ νά καμφθεῖ ὄχι ἀπό φόβο ἢ λιποψυχία, ἀλλά ἀπό καθημερινές προκλήσεις, ἀνταλλάγματα καί ἰδιοτελεῖς ὑπολογισμούς.

Ἡ ἐπίγνωση αὐτή ἀποτελεῖ γιά μᾶς μιά ἀπό τίς πιό σοβαρές παρακαταθήκες πού μᾶς κληρονόμησε μέ τό ἔργο του καί τῆ ζωῆ του ὁ Σάκης Καράγιωργας. Μιά παρακαταθήκη πού μᾶς εἶναι σίγουρα πολύ βαριά καί τήν ὁποία, ὅμως, ἐμεῖς οὔτε θέλουμε μᾶ οὔτε μᾶς εἶναι δυνατό νά ἀποποιηθοῦμε.

Γιώργος Γραμματικάκης Η ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΦΩΤΟΣ

17 X 24 εκ. | σελ. 480 | ISBN 960-524-207-9 | Τιμή: 24,00 €

«Γεννήθηκα πριν από αιώνες αιώνων, σε έναν Χώρο όπου δεν υπήρχε χώρος, και σε έναν Χρόνο όπου δεν υπήρχε χρόνος. Με έναν περιεργο ωστόσο τρόπο, αισθάνομαι ότι προϋπήρχα της γενεσέως μου. Κι ενώ από τότε όλα έχουν αλλάξει, εγώ αισθάνομαι ότι τίποτε δεν αλλάζει. Η παρουσία μου μετρά το αιώνιο. Δεν αξίζει άλλωστε να συζητά κανείς για πράγματα –την γένεσή μου και την γένεση του Κόσμου– που προκαλούσαν ανέκαθεν διαμάχες».

Με αυτά τα λόγια αρχίζει την αυτοβιογραφία του το αρχέγονο φως, που η ανακάλυψή του το 1965 υπήρξε από τις σημαντικότερες στην ιστορία της κοσμολογίας. Πριν δώσει τον λόγο στο ίδιο το φως, ο γνωστός συγγραφέας της *Κόμης της Βερενίκης* και των *Κοσμολογιών* παρουσιάζει τους θαυμαστούς τρόπους που, μέσω του φωτός, η επιστήμη οδηγήθηκε στις πιο σπουδαίες κατακτήσεις της: την θεωρία της σχετικότητας, την κβαντική συμπεριφορά του μικροκόσμου, τις σύγχρονες απόψεις για την γένεση και την εξέλιξη του Σύμπαντος. Δεν παραλείπει ακόμη να υπογραμμίσει την σημασία του φωτός για την ίδια την ζωὴ αλλά και την Τέχνη, ενώ αναφέρεται και στις φιλοσοφικές ή θρησκευτικές αντιλήψεις που συνοδεύουν το φως από τους αρχαίους χρόνους. Βιβλίο εύληπτο και πολυσήμαντο, η *Αυτοβιογραφία του φωτός* περιγράφει με απλά λόγια την συναρπαστική περιπέτεια της σύγχρονης επιστήμης, και απλώς ζητά από τον αναγνώστη να διαβαστεί «πρώτα με τον νου και, ύστερα ή παράλληλα, με την ψυχή».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583

e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

ΣΠΗΛΑΙΟ ΑΝΔΡΙΤΣΑΣ - ΜΟΙΡΑΙΟ ΚΑΤΑΦΥΓΙΟ

Ἀρχαιολογικές ἐρμηνευτικές προσεγγίσεις
ἢ ὑπάρχει φῶς στό βάθος τῆς σπηλιάς;

τῆς Ἐλισσάβεν Τζαβέλλα

Ἡ ἐκθεση τοῦ Βυζαντινοῦ καί Χριστιανικοῦ Μουσείου Ἀθῆνας «Σπήλαιο Ἀνδρίτσας - Μοιραίο καταφύγιο» (26/9/2005-31/12/2005) διέφερε ριζικά ἀπό τίς ὡς τώρα ἐκθέσεις βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας, ὡς πρός τό ὅτι δέν παρουσίαζε ἀπαντήσεις γιά τό θέμα τῆς, ἀλλά κυρίως ἐρωτήσεις. Ἡ ἐξαιρετικά καλοστημένη αὐτή ἐκθεση παρουσίαζε ἕνα μικρό ἀρχαιολογικό αἰνίγμα πού μοιάζει λιγάκι μέ θρίλερ, καί εἶχε ἕνα ἐπιπλέον θετικό στοιχεῖο: πρότεινε μία ἐρμηνευτική προσέγγιση χωρὶς νά τήν ἐπιβάλλει. Τή λύση τοῦ μυστηρίου τήν ψάχνουμε ἀκόμα.

Στό σπήλαιο Ἀνδρίτσας, κοντά στή Λέρνα τῆς Ἀργολίδας, εἰσχώρησαν γιά πρώτη φορά σπηλαιολόγοι τῆς Ἐφορείας Παλαιοανθρωπολογίας καί Σπηλαιολογίας Ν. Ἑλλάδας τόν Ἰανουάριο τοῦ 2004. Στό ἐσωτερικό του τό σπήλαιο ἐπιφύλασσε μία ἐκπληξη: τριάντα τρεῖς σκελετοί, ὄχι θαμμένοι ἀλλά ξαπλωμένοι στό ἔδαφος, φαίνεται ὅτι ἀνήκαν σέ ἀνθρώπους πού ἔμειναν ἐκεῖ γιά κάποιο διάστημα, καί στή συνέχεια πέθαναν ἐκεῖ γιά ἀνεξιχνίαστους λόγους. Τή χρονολόγηση τοῦ συμβάντος, καθὼς καί ἄλλες ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιά τούς ἀνθρώπους αὐτούς, μᾶς δίνουν τά κεραμικά καί μπρούτζινα ἀντικείμενα πού βρέθηκαν στό σπήλαιο σχεδόν ἀκέραια. Πρόκειται γιά 116 ἀγγεῖα μεταφορᾶς ὑγρῶν κυρίως (τέσσερεις ἀμφορεῖς, στάμνες, πολλά μικρά καί μεγάλα κανάτια), 47 λυχνάρια φωτισμοῦ, καί μπρούτζινες πόρπες πού φοροῦσαν στή ζώνη τους οἱ νεκροί. Βρέθηκαν ἐπίσης χάλκινα νομίσματα, καθὼς καί ἕνα χρυσό. Τό πρωμότερο νόμισμα εἶχε κοπεῖ ἐπὶ βασιλείας τοῦ Ἀναστασίου Α', τό 517/8, καί τρία ἄλλα ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Α', ἀπό τό 541 ὡς τό 545. Τά περισσότερα εἶναι κοπές τοῦ Ἰουστίνου Β' (565-578), μέ τελευταῖο χρονολογικά ἕνα τοῦ 576 μ.Χ. Ἐνας μπρούτζινος σταυρός, μέ χαραγμένη ἐπάνω του τήν Κυριακή προσευχή, μαρτυρεῖ τή χριστιανική πίστη τῶν ἀνθρώπων. Τό γεγονός ὅτι δέν βρέθηκαν χύτρες (ἐκτός μᾶς), πιάτα καί ἄλλα μαγειρικά σκευῆ δείχνει ὅτι οἱ

ἄνθρωποι δέν εἶχαν καταφύγει στή σπηλιά γιά νά ἐγκατασταθοῦν ἐκεῖ, ἀλλά ἔχοντας τήν ἐπίγνωση (ἢ ἐλπίζοντας) ὅτι οἱ προμήθειες πού κουβαλοῦσαν μαζί τους θά τούς ἔφταναν γιά ὅσο διάστημα θά ἔμεναν ἐκεῖ. Μαζί τους κουβαλοῦσαν καί ἕνα δόρυ. Τό τραγικό τους τέλος εἶναι αὐτό πού μᾶς ἐπέτρεψε νά δοῦμε τήν πορεία τους ἀκίνητοποιημένη σέ μιά χρονική στιγμή, ἀλλά καί αὐτό πού ρίχνει ἕνα γοητευτικό φῶς μυστηρίου στήν ὑπόθεση.

Καί ἐδῶ ξεκινοῦν τά ἐρμηνευτικά προβλήματα τῶν ἀρχαιολόγων: Γιατί κατέφυγαν ἐκεῖ αὐτοί οἱ ἄνθρωποι, καί γιατί δέν μπόρεσαν νά ξαναφύγουν ἀπό ἐκεῖ; Προφανῶς ἔφτασαν στή σπηλιά ἀπό κάποιο κοντινό χωριό ἢ πόλη τῆς Ἀργολίδας. Μήπως ἡ σπηλιά ἀποτελεσε σταθμό σέ μιά πορεία πού ἤθελαν νά συνεχίσουν, π.χ. πρός τό κοντινό κεφαλοχώρι ὅπου θά πουλοῦσαν ἢ θά ἀγόραζαν προϊόντα; Δέ φαίνεται πιθανό, κυρίως λόγω τοῦ σταυροῦ, τόν ὁποῖον μᾶλλον δέ θά ἐπαιρναν μαζί σέ μιά ἀπό τίς καθημερινές τους διαδρομές. Ἴσως στή σπηλιά ἀναξήτησαν καταφύγιο ἀπό κάποιο σοβαρό κίνδυνο τόν ὁποῖο γνώριζαν ἤδη πρίν φύγουν ἀπό τά σπίτια τους. Ποιός μπορούσε νά εἶναι αὐτός; Ἡ ἐκθεση τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ὅτι ὁ πιό πιθανός κίνδυνος ἀπό τόν ὁποῖο προσπαθοῦσαν νά ξεφύγουν οἱ πρωταγωνιστές τῆς πρέπει νά ἦταν οἱ εισβολές τῶν Σλάβων καί τῶν Ἀβάρων. Οἱ λαοί αὐτοί ἔφεραν σοβαρές ἀναστατώσεις στήν Πελοπόννησο στά τέλη τοῦ 6ου καί πιθανόν καί στίς ἀρχές τοῦ 7ου αἰ. μ.Χ.

Τί συνέπειες εἶχαν οἱ ἐπιδρομές αὐτές στίς βυζαντινές πόλεις καί στήν ὑπαιθρο; Σύμφωνα μέ τήν παραδοσιακή ἀποψη, προερχόμενη κυρίως ἀπό τήν ἀνάγνωση ἱστορικῶν πηγῶν, ἡ ἔλευση τῶν Σλάβων εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τήν παρακμή ὀλόκληρων πόλεων καί δημογραφική μείωση, ἡ ὁποία μέ τή σειρά τῆς ὁδήγησε στήν πλήρη ὀπισθοδρόμηση τοῦ ὑλικοῦ πολιτισμοῦ στό Βυζάντιο. Ἡ περίοδος αὐτή τῆς ὀπισθοδρόμησης εἶναι

γνωστή ως «Σκοτεινοί Αιώνες», και συμπίπτει χρονολογικά με την περίοδο της Εικονομαχίας, που από τους περισσότερους μελετητές θεωρείται μία περίοδος αντίστοιχης όπισθοδρόμησης στον πνευματικό πολιτισμό.

Οι αρχαιολόγοι, με τη σειρά τους, τείνουν να υιοθετούν τα ερμηνευτικά μοντέλα των ιστορικών για να εξηγήσουν τό πώς, πότε και γιατί μπήκαν τα εύρηματά τους στη θέση όπου τελικά βρέθηκαν. Έτσι το ιστορικό ερμηνευτικό σχήμα για την παρακμή που ακολούθησε, και όφειλόταν, στην έλευση των Σλάβων και των Άβάρων, έχει κατά κόρον χρησιμοποιηθεί από τους αρχαιολόγους για να εξηγήσει τη συρρίκνωση ή και ερήμωση πολλών πόλεων στο τέλος του 6ου και στις αρχές του 7ου αι., τό σταμάτημα της ανέγερσης εκκλησιών στις περισσότερες θέσεις από τόν ύστερο 7ο ως και τόν 9ο αι., τήν απόκρυψη νομισματικών «θησαυρών» αποτελούμενων από νομίσματα του τέλους του 6ου και των αρχών του 7ου αι., τήν εξαφάνιση τής νομισματικής κυκλοφορίας στις έπαρχίες από τά μέσα του 7ου αι. και μετά, και πολλά άλλα φαινόμενα που προκαλούν τήν άπορία τους.

Άρκετές νεότερες αρχαιολογικές μελέτες, όμως, έχουν δείξει ότι τά παραπάνω φαινόμενα δέν μπορούν με καμία βεβαιότητα να συνδεθούν με τίς εισβολές των Σλάβων και των Άβάρων, και έχουν άμφισβητήσει τίς ίδιες τίς αντιλήψεις και τίς μεθόδους τής τρέχουσας αρχαιολογικής έρευνας. Τό σίγουρο είναι, λένε αυτές οι μελέτες, ότι είναι εύκολο να προσπαθήσει κανείς να άποδώσει τήν παρακμή του Βυζαντίου σε αυτή τήν περίοδο σε έξωγενείς παράγοντες. Όμως, τόσο ή ιστορία όσο και ή αρχαιολογία έχουν δείξει κατ' έπανάληψη ότι ένας άκμάζων ύλικός πολιτισμός δέν μπορεί να καμφθεί σε τόσο μεγάλο βαθμό μόνο λόγω των έξωτερικών του έχθρών. Δέν μπορεί να ισχύει, δηλαδή, ότι ή αυτοκρατορία του Ίουστινιανού Α' (527-565 μ.Χ.) και των διαδόχων του διένυε μία άνιούσα πορεία όταν ξαφνικά οι έξωτερικοί έχθροι ήρθαν και τά χάλασαν όλα. Μήπως λοιπόν μάς έχουν ξεφύγει (όχι έπειδή δέν τά έχουμε βρει, αλλά έπειδή δέν τά βλέπουμε) στοιχεία που να δείχνουν σημαντικές μεταβολές στις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές δομές τής αυτοκρατορίας και που είχαν άποτελέσματα σημαντικότερα από αυτά που επέφεραν οι εισβολές;

Η έκθεση του Βυζαντινού Μουσείου έμπεριέχει ένδειξεις για μία τέτοια άμφισβήτηση. Διότι ή χρονολόγηση των νομισμάτων που φύλαγαν οι νεκροί στά ρούχα τους δέ συμφωνεί με τή χρονολόγηση τής κεραμικής τους. Τά νομίσματα παράχθηκαν, όπως είπαμε, στα 517-576, και κυρίως στα 565-576 μ.Χ. Οι περισσότεροι αρχαιολόγοι θα θεωρούσαν ως δεδομένη τή χρονολόγηση που δίνουν τά νομίσματα για να χρονο-

Εύρηματα στο σπήλαιο τής Άνδρίτσας

λογήσουν και τά υπόλοιπα εύρηματα, καθώς δέβαια και τό όλο συμβάν. Η κεραμική όμως (παρότι ή μελέτη τής βυζαντινής κεραμικής βρίσκει, όμολογουμένως, σε πρώιμο στάδιο) φαίνεται ότι χρονολογείται, στο μεγαλύτερο μέρος της, από τό 600 και μετά. Όρισμένα από τά κανάτια που βρέθηκαν στη σπηλιά μοιάζουν έξαιρετικά με άλλα κανάτια που έχουν βρεθεί σε άνασκαφές στην Κόρινθο, και που έχουν χρονολογηθεί με άσφάλεια στα μέσα ή στο 6' μισό του 7ου αι. Κάποια άλλα κανάτια βρίσκουν τά παράλληλά τους σε άγγεία που έχουν βρεθεί σε αθηναϊκούς τάφους του πρώιμου 7ου αι.

Άς θεωρήσουμε, έστω προς στιγμήν, ότι τά νομίσματα δέν είναι, για τή συγκεκριμένη περίοδο, ή πιό αξιό-

πιστη μέθοδος χρονολόγησης. Γνωρίζουμε εξάλλου ότι τα νομίσματα, γενικώς, χρησιμοποιούντο συχνά για 30, 50 ή ακόμα και 70 χρόνια μετά τη χρονολογία κοπής τους. Ακόμα δέ περισσότερο, γνωρίζουμε ότι από τα μέσα του 7ου αι. ως το τέλος του 9ου τα νομισματοκοπεία της αυτοκρατορίας δέν έκοβαν νομίσματα για να τά διοχετεύσουν στις έπαρχίες της, αλλά κυρίως για να πληρώσουν τό στρατό της. Έπομένως, θά μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι σέ αυτή τήν περίοδο έλλειψης νομισμάτων οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν νομίσματα από πολύ παλιότερες κοπές, γιατί δέν είχαν καινούρια.

Όραία όλα αυτά. Αλλά αν όντως έμπιστευτούμε τήν κεραμεική και χρονολογήσουμε τό συμβάν στόν 7ο αι., και όχι στό τέλος του βου, τότε μάς λείπει τό έρμηνευτικό μοντέλο πού έχουμε συνηθίσει να χρησιμοποιούμε. «Βαρβαρικές» εισβολές στά μέσα του 7ου αι. δέν ύπήρχαν πλέον (ή, τουλάχιστον, δέ γνωρίζουμε καμία). Γιατί λοιπόν κατέφυγαν αυτοί οι άνθρωποι στή σπηλιά; Τό ερώτημα τώρα παραμένει αναπάντητο, και αυτό δέν μάς είναι βολικό.

Τά ερωτήματα συνεχίζονται: Γιατί πέθαναν εκεί όλοι μαζί; Μήπως έγκλωβίστηκαν; Η εισοδος τής σπηλιάς όμως δέ βρέθηκε κλειστή από τούς αρχαιολόγους. Μήπως δέν είχαν τίς δυνάμεις να ξαναδγούν έξω; Αλλά για ποίό λόγο; Μήπως ήταν βαριά άρρωστοι; Αν ναι, ήταν από πρίν άρρωστοι ή άρρώστησαν εκεί μέσα, για παράδειγμα από δηλητηρίαση; Οι παιδικόι σκελετοί στή σπηλιά ήταν πολλοί, και τά παιδιά είναι πιό εύάλωτα σέ ασθένειες. Μήπως πάλι είχαν τίς σωματικές δυνάμεις να θγούν έξω, αλλά έμειναν και πέθαναν μέσα γιατί ήταν, κατά κάποιον τρόπο, φυλακισμένοι εκεί; Ο κοινωνικός αποκλεισμός ύπήρχε πάντοτε, και πολύ συχνά δέν αφήνει όρατά αρχαιολογικά κατάλοιπα. Ο αποκλεισμός τών λεπτών, τών φορέων πανώλης (ασθένεια πού πρωτοεμφανίστηκε στό Βυζάντιο γύρω στά 540) αλλά και άλλων άνεπιθύμητων ήταν πρακτικές γνωστές σέ έμας από γραμματειακές πηγές, τόσο βυζαντινές όσο και δυτικές.

Οί παραπάνω έρμηνείες, πού είναι για τήν ώρα μόνο υπόθεσεις, ακόμα και αν ακούγονται λογικές, για τούς αρχαιολόγους και τούς ιστορικούς δέν είναι τόσο δελεαστικές όσο ή πρώτη έρμηνεία. Σέ κανέναν δέν άρέσει να παραδέχεται ότι ή λύση του μυστηρίου πού προτείνει είναι απλώς μία υπόθεση πού δέν μπορεί να αποδειχθεί.

Αντίθετα όμως, στή βυζαντινή (και όχι μόνο) ιστορία και αρχαιολογία έχουμε συνηθίσει να θεωρούμε ως δεδο-

μένα και ήδη άπαντημένα πολλά πράγματα. Παραδείγματα; Ο Χριστιανισμός επικράτησε του παγανισμού και τών αρχαίων θρησκειών, γιατί δέν μπορούσε να γίνει άλλιώς. Ο Ιουστινιανός με τίς κατακτήσεις του όδήγησε τήν αυτοκρατορία σέ μία από τίς ακμαιότερες φάσεις της. Οί Σλάβοι, οί Άβαροι και οί Άραβες ήταν αυτοί πού έφεραν τήν καταστροφή. Η αυτοκρατορία όμως ήταν γραφτό να επανακάμψει και να λάμψει ξανά.

Οί άναγνώσεις αυτές, κατά κόρον υιοθετημένες και από τά σχολικά βιβλία, συνήθως συσκοτίζουν τίς ιστορικές εξελίξεις, αντί να τίς φωτίζουν. Στήν περίπτωση τής Άνδρίτσας, ή υιοθέτηση του έρμηνευτικού μοντέλου πού χρησιμοποιεί τίς σλαβικές επιδρομές φαίνεται σάν να γίνεται από κεκτημένη ταχύτητα. Τά έρμηνευτικά μοντέλα άναπόφευκτα αλλάζουν, διότι κάθε σημερινή γενιά έχει διαφορετικές ανάγκες και διαφορετικά ερωτήματα για τό παρελθόν της από ό,τι οι προηγούμενες. Τά έρμηνευτικά μοντέλα πρέπει όμως να στηρίζονται σέ άσφαλή επιστημονικά δεδομένα. Τό αν, στήν περίπτωση τής Άνδρίτσας, ή χρονολόγηση πρέπει να βασιστεί στά νομίσματα ή στήν κεραμεική είναι μία κουβέντα πού θα διεξαχθεί άνάμεσα στούς ειδικούς. Έμεις, όμως, οί θεατές τής έκθεσης, ως άφεθούμε να απολαύσουμε τό μυστήριο τής μικρής ιστορίας τής Άνδρίτσας, έχοντας κατά νου ότι τά μυστήρια μπορεί να έχουν πολλαπλές λύσεις, και όχι αυτή πού έχουμε συνηθίσει να χρησιμοποιούμε.

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ (ΑΥΤΟ)ΚΡΙΤΙΚΕΣ*

της 'Αλεξάνδρας Μπακαλάκη

Σύμφωνα με τους Μάικλ Χάρντ (Michael Hardt) και 'Αντόνιο Νέγκρι (Antonio Negri) «ή [...] χωρική διάταξη του ἔσω και του ἔξω αποτελεί ἕνα γενικό και θεμελιακό χαρακτηριστικό τῆς νεωτερικῆς σκέψης». Ἡ διάκριση τῆς ἐδαφικῆς/πολιτικῆς ἐπικράτειας ἀπό τόν χῶρο πού τήν περιβάλλει εἶναι ὁμολογία τῆς διάκρισης τοῦ κέντρου ἀπό τήν περιφέρεια, τοῦ δημόσιου ἀπό τό ἰδιωτικό, τῆς ἐπικράτειας τοῦ «ἐγώ» ἀπό ἐκείνη τοῦ ἐνστίκτου, τοῦ πάθους ἢ τοῦ ἀσυνειδου, τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς κοινωνίας καί τῆς ἱστορίας ἀπό τή φύση καί τέλος τῶν πολιτισμένων ἀπό τούς πρωτόγονους. Ἡ μετάβαση ἀπό τόν ἱμπεριαλισμό στήν Αὐτοκρατορία συνίσταται στή σταδιακή κατάλυση τῶν παραπάνω διακρίσεων: «Δέν ὑπάρχει πλέον ἔξω»!¹

Τά ἐρωτήματα πού θέτει ἡ Αὐτοκρατορία τῶν Χάρντ καί Νέγκρι ὡς πρός τήν ἀνθρωπολογική μελέτη τῶν δυαδικῶν ἀντιθέσεων σέ διάφορα ἱστορικά καί πολιτισμικά πλαίσια εἶναι πολλά καί σύνθετα. Τό προφανέστερο ἀπ' αὐτά ἀφορᾶ τό ἄν καί κατά πόσο ἡ ἀνθρωπολογική ἔρευνα ὑποστηρίζει τήν ἀνάλυση τῶν Χάρντ καί Νέγκρι. Θά προσπαθῶ νά ὑποστηρίξω ὅτι ἡ ἀπάντηση εἶναι διφορούμενη. Ὡστόσο, ἐκτός ἀπό περιγραφικός, ὁ λόγος τῶν δύο συγγραφέων, ὅπως καί ὁ ἀνθρωπολογικός λόγος εἶναι ἐπίσης παραγωγικός: Ἀνακαλύπτει τό περιβάλλον του ἢ ἀλλιῶς, συγκροτεῖ τίς συνθήκες στίς ὁποῖες ἀναφέρεται. Ἔτσι, θά ὑποστηρίξω ἐπίσης ὅτι: 1) Ἡ ἀπάντηση στό ἐρώτημα τοῦ ἄν καί κατά πόσο ὁ ἀνθρωπολογικός λόγος συμβάλλει στή συγκρότηση τῆς παγκοσμιοποίησης ὡς ἀπό κοινού ὑπαγωγῆς στό «μέσα» εἶναι καί αὐτή διφορούμενη. 2) Τό

γεγονός αὐτό μπορεῖ νά ἐρμηνευτεῖ ὡς ἐνδειξη κυριαρχίας πού ἡ λογική τῆς δυαδικῆς ἀντίθεσης ἐξακολουθεῖ νά ἀσκεῖ στή σύγχρονη σκέψη, ἀλλά καί ὡς σύμπτωμα τῆς ὑπέρβασης ἢ τῆς ἐξάλειψής της. Καί 3) οἱ πολιτικές σημασίες τῶν ἀντίθετων αὐτῶν ἐρμηνειῶν δέν ἐγκαινιῶνται μόνο στό περιεχόμενο τῶν θέσεων στίς ὁποῖες συνίστανται αὐτές καθαυτές, ἀλλά ἐξαρτῶνται ἀπό τό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο παράγονται καί κυκλοφοροῦν. Οἱ πολιτικές σημασίες τῶν ἀνθρωπολογικῶν κριτικῶν ἀναλύσεων ἐξαρτῶνται ἀπό τό βαθμό στόν ὁποῖο οἱ ἀναλύσεις αὐτές προϋποθέτουν καί ἀναπαράγουν τήν ὑπαγωγή τοῦ ἑαυτοῦ τους στό πλαίσιο πού ἀποτελεῖ τό ἀντικείμενο τῆς κριτικῆς τους, δηλαδή σ' αὐτό πού οἱ Χάρντ καί Νέγκρι ὀνομάζουν αὐτοκρατορική συνθήκη.

Σύμφωνα μέ τούς συγγραφεῖς τῆς Αὐτοκρατορίας «οἱ ποικίλοι λόγοι τῆς νεότερης ἀνθρωπολογίας σχετικά μέ τίς πρωτόγονες κοινωνίες λειτουργοῦν ὡς ἕνα ἔξω πού ὀριοθετεῖ τόν πολιτισμένο κόσμο. Ἡ διαδικασία τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, σέ ὅλα αὐτά τά ποικίλα πλαίσια, εἶναι ἡ ἐσωτερικέυση τοῦ ἔξω, δηλαδή ὁ ἐκπολιτισμός τῆς φύσης».² Δέν εἶναι σαφές ἄν ἡ παρατήρηση ἀναφέρεται στήν ἐξωτερικότητα πού ἀντιπροσωπεύουν οἱ ἀνθρωπολογικοί λόγοι, στήν ἐξωτερικότητα πού οἱ λόγοι αὐτοὶ ἀποδίδουν στίς «πρωτόγονες κοινωνίες», ἢ καί στά δύο. Παρότι ἴσως ἀσήμαντη ἀπό τή σκοπιά τῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ διάκριση ἔχει σημασία ὡς πρός τήν ἀνθρωπολογία. Ἡ ἐντύπωση πού ἐνδεχομένως δημιουργεῖ ἢ παραπάνω παρατήρηση, ὅτι δηλαδή στό πλαίσιο τῆς κλασικῆς ἀνθρωπολογίας πού ἀποτυπώνει τό πνεῦμα τῆς νεωτερικότητας, οἱ «πρωτόγονοι» προσλαμβάνονται μέ οὐσιαστικously ὄρους ὡς μιᾶ ἀπόλυτη ἐξωτερικότητα ἢ ἑτερότητα, εἶναι σίγουρα παραπλανητική.

* Τό κείμενο αὐτό βασίζεται σέ προφορική εἰσήγηση πού ἐγινε στό συνέδριο πού ὀργάνωσαν τό Τμήμα Ἱστορίας, Ἀρχαιολογίας καί Κοινωνικῆς Ἀνθρωπολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας καί τό περιοδικό *Ἱστορεῖν* μέ θέμα «Παλιές καί Νέες Αὐτοκρατορίες: Ἐννοιες, Κριτικές Προσεγγίσεις καί Νέες Κατευθύνσεις» στό Βόλο, 27-29 Ἰουνίου 2003.

1. Michael Hardt καί Antonio Negri, *Αὐτοκρατορία*, Scripta, Ἀθήνα 2002, σ. 255-260.

2. M. Hardt καί A. Negri, ὁ.π., σ. 251.

Η διαπίστωση τῶν Χάρντ και Νέγκρι σχετικά με τὸν ἐκσυγχρονισμό ὡς ὑπαγωγῆς τῶν «πρωτόγονων» στὸν «πολιτισμένο» κόσμο θυμίζει τὴν παλιότερη ἀντίληψη σύμφωνα με τὴν ὁποία ἡ διαδικασία τῆς ἐξέλιξης νομοτελειακά ὀδηγεῖ στὸ στάδιο τοῦ «πολιτισμοῦ». Ὡστόσο, οἱ ἐξελικτικές θεωρήσεις τῆς διαφορᾶς τῶν «πρωτόγονων» ἀπὸ τοὺς «μοντέρνους» βασίστηκαν μεταξὺ ἄλλων σὲ ἔθνογραφικά δεδομένα πού ὑποτίθεται ὅτι εἰκονογραφοῦν ὅτι οἱ πρῶτοι προσλαμβάνουν τὸν φυσικό και κοινωνικό τους κόσμο ὡς ἓνα ἑνιαῖο, κλειστό και ἀνακνυλούμενο σύμπαν, δηλαδή ὡς ἓναν κόσμο χωρὶς «ἔξω». Χαρακτηριστικό παράδειγμα εἶναι ἡ ἀνάλυση τῶν Μαρσέλ Μῶς (Marcel Mauss) και Ἁνρί Ὑμπέρ (Henri Hubert) γιὰ τὴ ζωτική δύναμη, τὸ μάνα, πού διακατέχει ὁλόκληρο τὸ σύμπαν και τὴν ὁποία οἱ ἄνθρωποι προσπαθοῦν νὰ διαχειριστοῦν μέσω τῆς ἀναλογικῆς και τῆς ὁμοιοπαθητικῆς μαγείας.³ Ἡ εἰκόνα τοῦ «πρωτόγονου» σύμπαντος ὡς κλειστοῦ πεδίου ἐσωτερικῶν ροῶν, καθὼς και οἱ ποικίλες ἐκδοχές τῆς εἰκόνας τῶν «πρωτόγονων» ὡς ἐγκλειστων αἰχμαλώτων τῶν πολιτισμικῶν τους συστημάτων σχετικοποιεῖ τὴν ιδέα ὅτι ἡ ἐξάλειψη τῆς διάκρισης μεταξὺ τοῦ ἔξω και τοῦ μέσα ἀποτελεῖ ἀποδεικτικό στοιχεῖο τῆς ἰδιαιτερότητας τῆς αὐτοκαταποικῆς συνθήκης. Ἐπιπλέον, καλό εἶναι νὰ θυμόμαστε ὅτι σύμφωνα με τὴν ἐξελικτική θεωρία οἱ «πρωτόγονοι» τοποθετοῦνται ἐκτὸς τοῦ «πολιτισμένου» κόσμου, ἀλλὰ ἐντὸς τοῦ κοινου πεπωμένου τῆς προόδου στὸ ὁποῖο ὑπόκειται τὸ σύνολο τῆς ἀνθρωπότητας. Ἀκόμα και στὸ πλαίσιο τοῦ ἐξελικτισμοῦ λοιπόν, ἡ ἐρετότητα ἢ ἐξωτερικότητα πού ἀποδίδεται στοὺς «πρωτόγονους» εἶναι σχετική.

Χωρὶς νὰ ἀμφισβητοῦν τὴν «ψυχική ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους», οἱ μεταγενέστεροι ἐκπρόσωποι τῆς κλασικῆς ἀνθρωπολογίας ἐγκατέλειψαν τὴ θεωρία τῶν σταδίων και προσέγγισαν τὴν πολιτισμική ἐτερογένεια ὡς συνάρτηση τῆς συνύπαρξης ἐπιμέρους πολιτισμικῶν και κοινωνικῶν μορφωμάτων τὰ ὁποία στοιχειοθετοῦν κλειστά και αὐτόνομα συστήματα, κάτι σάν τῆς ψηφίδες ἐνός μωσαϊκοῦ. Στὸ πλαίσιο τοῦ δομολεειτουργισμοῦ λοιπόν, οἱ ἐπιμέρους πολιτισμοὶ ἀναπαρίστανται ὡς ἐναλλακτικές ἐκδοχές ἀλλήλων και ὡς κλάσματα τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ, δηλαδή τῆς συνθήκης πού διαφοροποιεῖ τὸ ἀνθρώπινο εἶδος ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ζωικά. Προσεγγίζοντας τὴν πολιτισμική διαφορὰ με συσχετικούς ὄρους και τοποθετώντας τους, τόσο τοὺς «πρωτόγονους» ὅσο και τοὺς «δυτικούς», ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια ἀλλήλων ἀλλὰ στὸ ἐσωτερικό τοῦ συνολικοῦ πεδίου στὸ ὁποῖο τὰ ὄρια αὐτὰ ἐγγράφονται, ὁ ἀνθρωπολογικός λόγος προϋποθέτει και ἀναπαράγει τὴ δυνατότητα τῶν ἐκπρωσώπων του νὰ μταινοδογᾶν ἰσά πεδία τῆς ἐρευνας τους. Ταυτόχρονα, ὁ ἀνθρωπολογικός λόγος περὶ πολιτισμικῆς διαφορᾶς ἐπιτρέπει στοὺς ἀνθρωπολόγους νὰ διεκδικοῦν τὴν προσοχή ἄλλων κοινωνικῶν ἐπιστημόνων τόσο ἐν ὀνόματι τῆς ἀπὸ κοινου

ὑπαγωγῆς τους σὲ ἀναλυτικές ἐννοιες ὅπως «ἡ κοινωνία», «ὁ πολιτισμός» ἢ ἡ «νεωτερικότητα» ὅσο και ἐν ὀνόματι τῆς δυνατοτήτάς τους νὰ υἰοθετήσουν μιὰ ἐξωτερική σκοπιὰ ἀπὸ τὴν ὁποία και νὰ ἀμφισβητήσουν τῆς οἰκουμενιστικῆς συνδηλώσεις τῶν ἐνοιῶν αὐτῶν. Ἀνεξάρτητα λοιπόν ἀπὸ τὸ ἂν ἀφορᾶ τοὺς δυτικούς ἢ τοὺς «ἄλλους», ὁ ἀνθρωπολογικός λόγος τοποθετεῖται στὸ ἐσωτερικό τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ ταυτόχρονα διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸ λόγο ἄλλων κλάδων τῆς.

Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, ἡ ἀνθρωπολογική προβληματική παρέχει πολλὰ ἐρεῖσματα γιὰ κριτικές σύμφωνα με τῆς ὁποῖες οἱ κυρίαρχες θεωρίες τῆς μετάβασης πρὸς τὴ νεωτερικότητα, τὴ μετανεωτερικότητα ἢ τὴν παγκοσμιοποίηση ὑποστασιοποιοῦν τῆς διαδικασίες στίς ὁποῖες ἀναφέρονται. Ἐνδεικτικά: Ὁρισμένες ἀνθρωπολογικές ἐρευνες ἀνασκευάζουν τὴν εἰκόνα τῶν «λαῶν χωρὶς ἱστορία» οἱ ὁποῖοι ὑποτίθεται ὅτι ζοῦσαν σὲ ἀπομόνωση τεκμηριώνοντας τὴν πρῶτη ἐνταξη τῶν πληθυσμῶν αὐτῶν σὲ ὑπερ-τοπικά δίκτυα και στὸ ἀποικιοκρατικό σύστημα.⁴ Ἄλλες ἐστιάζουν στὴν ἐτερογένεια τῶν ἀντιδράσεων ἀπέναντι σὲ ἐξερευνητές, κατακτητές, ἱεραπόστολους ἢ ἐμπόρους και τῆς διαφορετικῆς μορφῆς προσαρμογῆς ἢ ἀντίστασης στὸν καπιταλισμό,⁵ ἀλλὰ και τῆς ἀμοιβαῖες ἐπιρροῆς πού ἀκολούθησαν τῆς κατὰ τόπους συναντήσεις μεταξὺ δυτικῶν και μῆ.⁶ Τέλος, ἄλλες ὑπογραμμίζουν ὅτι ἡ διαδικασία τῆς παγκοσμιοποίησης δὲν συνεπάγεται μόνο τὴν πολιτισμική ὁμοιογενοποίηση, ἀλλὰ και τὴν ἀνάδυση νέων πολιτισμικῶν διαφορῶν και συλλογικῶν ταυτοτήτων πού προκύπτουν ἀπὸ τῆς διαφορετικῆς διαδικασίες μέσω τῶν ὁποῖων οἱ τοπικές κοινωνίες ἐγγράφονται στὸ παγκόσμιο σύστημα.⁷ Σύμφωνα με τὸν Σάλιν (Sahlins) μάλιστα, «ἡ ὁμοιογένεια σιτιστῶν ὑποχρεωτική συν-

3. Marcel Mauss και Henri Hubert, *Σχεδίασμα μιᾶς Γενικῆς Θεωρίας γιὰ τὴ Μαγεία*, Ἀθήνα 2003.

4. Γιὰ χαρακτηριστικά παραδείγματα βλ. Ζάν-Λουί Ἀμσέλ, *Μιγαδική Λογική: Ἀνθρωπολογία τῆς Ταυτότητας στὴν Ἀφρική και Ἄλλου*, Ἀθήνα 1995, Eric Wolf, *Europe and the People without History*, Μπέρκλεϋ, 1982.

5. Βλ., γιὰ παράδειγμα, τὸ ἔργο τοῦ Marshall Sahlins τὴν ἱστορία τῆς Πολυνησίας. Τὸ ἔργο αὐτὸ σχολιάζει ὁ Εὐθύμης Παπαταξιάρχης στὸ «Συναντήσεις στὸν Εἰρηνικό: Δομὴ και συμβάν στὴν ἀνθρωπολογική ἱστορία» στὸ Δημήτρα Γκέφου-Μαδιανου (ἐπιμ.), *Ἀνθρωπολογική Θεωρία και Ἐθνογραφία: Σύγχρονες Τάσεις*, Ἀθήνα 1998, σ. 235-272 και τοῦ ἴδιου, «Μαθήματα ἀνθρωπολογίας» στὸ Marshall Sahlins, *Πολιτισμός και Πρακτικός Λόγος*, Ἀθήνα 2003, σ. 9-40. Βλ. ἐπίσης Ἀλεξάνδρα Μπακαλάκη, «Ὁ Clifford Geertz, ὁ Marshall Sahlins και ἡ πολιτισμική δημιουργικότητα τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους», *Σύγχρονα Θέματα*, 2005 (88), σ. 92-99.

6. Ἐνδεικτικά, βλ. Nicholas Thomas, *Entangled Objects: Exchange, Material Culture and Colonialism in the Pacific*, Κέμπριτζ Μασ., 1991.

θήκη της διαφοροποίησης» (έμφαση στο πρωτότυπο).⁸

Οι θεωρήσεις αυτές συμβάλλουν στην άμφισβήτηση της αντίληψης σύμφωνα με την οποία η νεωτερικότητα, ή μετανεωτερικότητα ή η παγκοσμιοποίηση συνιστούν διακριτά στάδια που αντιστοιχούν σε ομοιογενή στο έσωτερικό τους μορφώματα όπου η μετάβαση διαμεσολαβείται από τομές με ένα εξίσου ομοιογενές παρελθόν. Έπιπλέον, συμβάλλουν τόσο στην ανάδειξη διαφορών που προκύπτουν από τη σύγκριση μη δυτικών κοινωνιών μεταξύ τους και με τις δυτικές κοινωνίες όσο και στην ανάδειξη διαφορών στο έσωτερικό του κάθε μορφώματος, ή, καλύτερα, στην προσέγγιση της κάθε έσωτερικότητας ως διαφορεικό πεδίο πολυφωνίας ή και κακοφωνίας, που περιβάλλεται από ρευστά και διαρκώς μετακινούμενα όρια.

Από τη σκοπιά αυτή η αντικατάσταση του όρου «νεωτερικότητα» ή «μετανεωτερικότητα» με τον πληθυντικό τους –«νεωτερικότητες», «μετανεωτερικότητες»– είναι εύλογη εφόσον υπογραμμίζει τους πολλαπλούς τρόπους με τους οποίους οι συνθήκες αυτές ιθαγενοποιούνται. Ωστόσο, στο μέτρο που η χρήση του πληθυντικού υπονοεί ότι οι πολλαπλοί αυτοί τρόποι αποτελούν παραλλαγές αλληλών και του δυτικού προτύπου, δέν αντιβαίνει αναγκαστικά στην υποστασιοποίηση της νεωτερικότητας ως εξελικτικού σταδίου. Ένδεχομένως μάλιστα, η χρήση του πληθυντικού οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο ανθρωπολογικός λόγος στο πλαίσιο του οποίου απαντά εγγράφεται σ' αυτό που οι Χάρντ και Νέγκρι αποκαλούν λογική της «διαφορικής συμπερίληψης»: άμφισβητεί τη δυαδική αντίθεση «εαυτός»-«άλλος», αλλά ταυτόχρονα αναδεικνύει και ένορχηστρώνει τά έπιμέρους χαρακτηριστικά των «άλλων» σε διαφορές που αναφέρονται στο βαθμό απόκλισης τους από εκείνα του «εαυτού».⁹

Σύμφωνα με όσα προηγήθηκαν, η έμφαση στον πολλαπλασιασμό των έσωτερικών διαφορών, στην πολυφωνία και στη ρευστότητα των κοινωνικών και των γεωπολιτικών όριων μπορεί να αποτελέσει πηγή άμφισβήτησης της Αυτοκρατορίας ως εξελικτικού σταδίου αλλά και να ιδωθεί ως μέρος ενός λόγου που την αναπαράγει. Αντίστοιχα, η πολλαπλότητα των ανθρωπολογικών λόγων και των έρμηνειών στις όποιες υπόκεινται μπορεί να αποδοθεί στην αποδυνάμωση της λογικής που θεμελιώνεται σε δυαδικές αντιθέσεις. Τό πράγμα όμως μπορεί επίσης να ιδωθεί αντίστροφα: Η πολλαπλότητα μπορεί να θεωρηθεί ένδειξη της λανθάνουσας έστω ισχύος της λογικής των αντιθέτων. Από τη σκοπιά της πρώτης έρμηνείας, η σχετικοποίηση των όρων που συνιστούν τις δυαδικές αντιθέσεις αποτελεί καινοτομία ως προς μία «ξεπερασμένη» δομιστική λογική. Από τη σκοπιά της δεύτερης έρμηνείας, η θεώρηση αυτής της σχετικοποίησης ως ριζοσπαστικής καινοτομίας θεμελιώνεται σε μία άκουσια ή έκούσια σχηματοποίηση της δομιστικής θεωρίας. Έτσι συχνά οι έπισημάνσεις της ανάγκης για την υπέρβαση των δυαδικών αντιθέσεων προσπερνούν τό γεγονός ότι στο πλαι-

σιο του δορισμού οι αντιθέσεις αυτές δέν άφορούν όντολογικές κατηγορίες και ότι οι σχέσεις μεταξύ των δύο πόλων του κάθε ζεύγους δέν είναι μόνο σχέσεις άμοιβαίου άποκλεισμού, αλλά επίσης συμπληρωματικότητας και μετασχηματισμού.¹⁰

Ανάλογα με τά κριτήρια που κανείς υιοθετεί λοιπόν, ή άπάντηση στο έρώτημα, του άν ή ανθρωπολογική έρευνα και θεωρία υποστηρίζει τη θέση σύμφωνα με την όποια ή Αυτοκρατορία άποτελεί μία ριζικά νέα συνθήκη καθολικής και γενικευμένης ύπαγωγής στην έσωτερικότητα την όποια ή συνθήκη αυτή αντιπροσωπεύει, μπορεί να είναι είτε καταφατική είτε άρνητική. Στην πρώτη περίπτωση, τό έρώτημα του άν οι ανθρωπολογικοί λόγοι εγγράφονται στην αυτοκρατορική συνθήκη και συμβάλλουν στην αναπαγωγή της έπιδέχεται και αυτό αντίθετες άπαντήσεις.

Η Αυτοκρατορία ώστόσο, δέν είναι μόνο ένα μεγάλο περιγραφικό και έξηγητικό άφήγημα, αλλά και μία πολιτική πρόσκληση, ή όποια έπικαλείται μία σειρά από δυνητικότητες που άπορρέουν από την κοινή ύπαγωγή στην έσωτερικότητα στην όποια αναφέρεται. Οι ένδεχόμενες άπαντήσεις σ' αυτήν την πρόσκληση εξαρτώνται από τη σκοπιά του έκάστοτε γνωστικού κλάδου και των έπιμέρους θεωριών μέσω των όποιων κανείς έρμηνεύει τό περιεχόμενο της. Έξαρτώνται όμως επίσης από τό πώς κανείς έκτιμά τις δυνητικότητες που προκύπτουν από τη διαπίστωση της ύπαγωγής της παραγωγής και της διακίνησης της γνώσης στην αυτοκρατορική συνθήκη ή από τό αντίθετό της. Έκ πρώτης όψεως τουλάχιστον, όπως και να έχουν τά πράγματα, ό πολλαπλασιασμός των κριτικών λόγων που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της ανθρωπολογίας και των διαλόγων ή όσμώσεων με άλλους κλάδους φαίνεται σημάδι μιάς δημοκρατικότητας που δέν μπορεί να είναι παρά μόνο θετική και ύποσχόμενη. Θα ήθελα ώστόσο να διατυπώσω κάποιες έπιφυλάξεις. Ξεκινώ με την παραδοχή ότι τό περιεχόμενο της γνώσης, έστω και όταν αυτή στοχεύει στην κριτική, δέν μπορεί να άπομονωθεί από τις σχέσεις μέσα και μέσω των όποιων ή γνώση παράγεται, κυκλοφορεί, μοιράζεται και χρησιμοποιείται.¹¹

7. Ένδεικτικά, βλ. Akhil Gupta και James Ferguson (έπιμ.) *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*, Μπέρχλεη 1997 και Akhil Gupta και James Ferguson (έπιμ.), *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*, Ντάραμ και Λονδίνο, 1997.

8. Marshall Sahlins, «Έπίμετρο: Δύο ή τρία πράγματα που ξέρω για τόν πολιτισμό», στο M. Sahlins, ό.π., σ. 338.

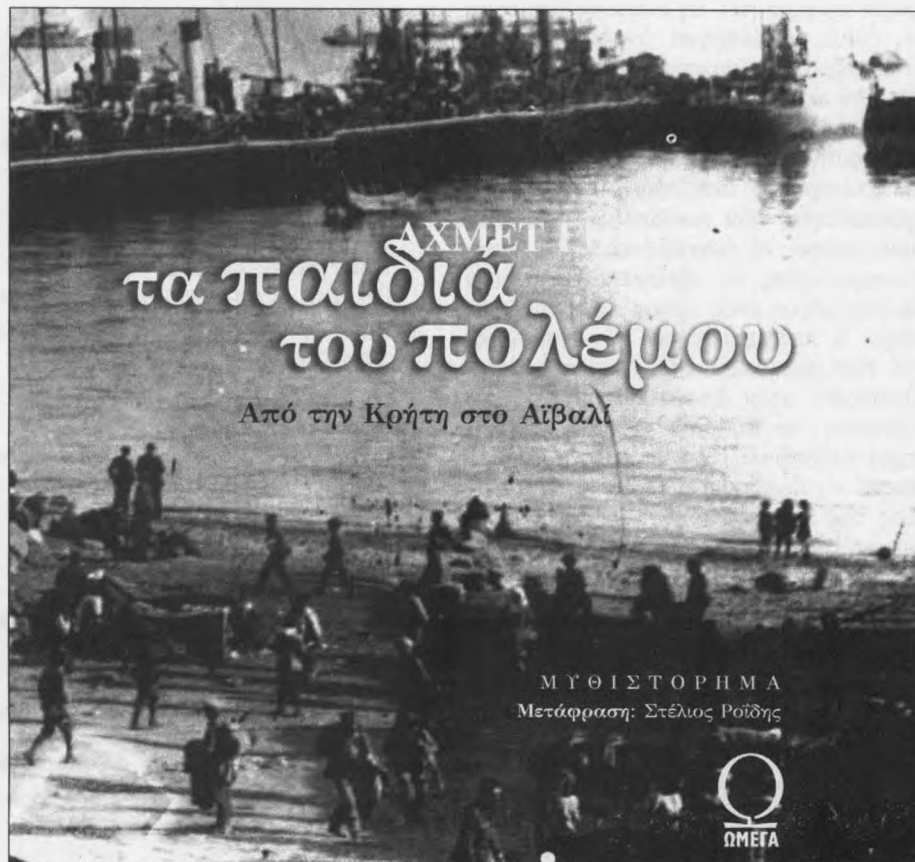
9. Hardt και Negri, ό.π., σ. 264-266.

10. Βλ. Άλεξάνδρα Μπακαλάκη, «Γευστικά ταξίδια: Συναντήσεις και διακρίσεις», στο Ρωξάνη Κανταντζόγλου και Μαρίνα Πετρονάτη (έπιμ.), *Όρια και Περιθώρια, Έντάξεις και Άποκλεισμοί*, Άθήνα 2000, σ. 67-90 και ειδικότερα 81-85.

Ἡ ὑπαγωγή τῆς ἀνθρωπολογικῆς καὶ γενικότερα τῆς ἀκαδημαϊκῆς παραγωγῆς στίς ἐπιταγές καὶ τίς διαδικασίες τῆς ἀγορᾶς συνεπάγεται μιὰ ἐντατικοποίηση ἢ ὁποῖα ἀπαιτεῖ ὄλο καὶ περισσότερο μόχθο: Περισσότερες δημοσιεύσεις, περισσότερα προγράμματα, περισσότερες ἐρευνες, γρηγορότεροι ρυθμοί, σκληρότερος ἀνταγωνισμός, μεγαλύτερη ἀνασφάλεια. Ἡ ἐντατικοποίηση αὐτὴ φαίνεται περισσότερο εὐλογη ὅσο, στὰ μάτια αὐτῶν πού καλοῦνται νὰ συμμορφωθοῦν, ἐμφανίζεται νὰ προάγει μιὰ κριτικὴ σκέψη ἢ νὰ παρέχει εὐκαιρίες γιὰ τὴν ὑλοποίηση θετικῶν ἐγχειρημάτων πού ὑπερβαίνουν τίς ἀναγκαιότητες τοῦ νὰ ἀποκτήσει κανεὶς μιὰ δουλειά ἢ νὰ καταφέρει νὰ τὴν κρατήσει. Ἔτσι, ἡ κριτικὴ στάση ἀπέναντι σὲ κάθε εἶδους «ἐξουσίες» καὶ «ἡγεμονίες» πού κυριαρχεῖ στὸ πλαίσιο τῆς ἀνθρωπολογίας εἶναι ἡ ἄλλη ὄψη ἢ τὸ ἄλλοθι μᾶς ὁλοένα μεγαλύτερης πίεσης γιὰ παραγωγικότητα ἢ ὁποῖα ἀποτιμᾶται μὲ ποσοτικούς ὄρους. Στὸ πλαίσιο τοῦ κριτικοῦ λεξιλογίου λέξεις ὅπως «ἀντιστάσεις» ἢ «ἀντι-ἡγεμονίες» ἢ «ἐτερότητες» λειτουργοῦν συχνά ὡς μάντρα ἢ ξόρκια πού ἀναλαμβάνουν νὰ ἐπιτελέσουν τίς εὐκταῖες διαδικασίες στίς ὁποῖες ἀναφέρονται παρά ὡς ἀναλυτικὲς κατηγορίες. Μὲ λίγα λόγια, ὅσο πιο μέσα σὲ ἓνα ἐντατικοποιημένο σύστημα πού ἀκολουθεῖ τοὺς νόμους τῆς ἀγορᾶς μπαίνουμε, τόσο περισσότερο ἀρνιόμαστε τὴν ὑπαγωγή μας σ' αὐτὸ ἢ τὴ μετασχηματίζουμε φαντασιακά σὲ ἀντίσταση. Πρόκει-

ται ἴσως γιὰ μιὰ αὐτοαναφορικὴ ἐκδοχὴ τῆς ἐξουσίας τῶν ἡγεμόνων τοῦ παρελθόντος πού ἐχρῖζαν τὰ ζῶα τοὺς ἀνθρώπους ἢ βάφτιζαν τὸ κρέας νησιάμο. Τὸ πῶς ἀξιολογεῖ κανεὶς τίς δυναμικότητες πού προκύπτουν ἀπὸ ἓνα τέτοιο ἐγχεῖρημα ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ πόσο σοβαρὰ παίρνει τὴν ἰδέα ὅτι δὲν ὑπάρχει πιά κανένα «ἐξω» ἀπὸ τὴ σκοπιὰ καὶ ἐν ὀνόματι τοῦ ὁποῖου μποροῦμε νὰ ἀναζητήσουμε τὸ μέτρο καὶ τοὺς τρόπους μιᾶς ἀντογνωσίας – μιὰ σκοπιὰ ἀνάλογη μὲ κείνο τὸ ἐρώτημα, μήπως ὁ αὐτοκράτορας εἶναι γυμνός, ἔχει νόημα. Εἴτε θεωρήσουμε ὅτι ὁ ἀκαδημαϊκὸς χώρος εἶναι κομμάτι τῆς Αὐτοκρατορίας εἴτε θεωρήσουμε ὅτι ἀποτελεῖ μιὰ μικρὴ αὐτοκρατορία ἀπὸ μόνη της, ἡ παραίτηση ἀπὸ τὴ διεκδίκηση μιᾶς ἐξωτερικῆς θέσης καθιστᾶ τὸ νὰ βρισκεται κανεὶς «μέσα στὰ πράγματα» αὐτονόητα εὐλογο. Ἄν ἡ θέση αὐτὴ δύσκολα συνάδει μὲ ἓνα κριτικὸ βλέμμα στὰ πράγματα, ἡ Αὐτοκρατορία συμβάλλει στὴν ἐπίγνωση τῶν πρόσθετων δυσκολιῶν πού συναντᾶ ἡ ἀναζήτησις ἢ ἡ ἐπινόησις ἐνός «ἐξω» ὅταν ἡ κριτικὴ στὸ «μέσα» μετασχηματίζεται σὲ μηχανισμό πού προάγει τὴ συμπερίληψη καὶ τὴν ὑπαγωγή σ' αὐτό.

11. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ ἀφετηρία τοῦ προβληματισμοῦ τοῦ Θανάση Ἀλεξίου στὸ «Ἡ “κοινωνία τῆς γνώσης” ὡς μετα-καπιταλιστικὴ κοινωνία: Μιὰ κριτικὴ προσέγγισις», *Ὁ Πολίτης* 2005 (137), σ. 24-29.

Ο «ΧΟΡΟΣ ΤΟΥ ΖΑΛΟΓΓΟΥ»

Πληροφοριακοί πομποί, πομποί άναμετάδοσης, δέκτες πρόσληψης

του Άλέξη Πολίτη

Ας αρχίσουμε από τούς πομπούς. Τό τί άκριβώς συνέβη στό Ζάλογγο, περί τά μέσα Δεκεμβρίου 1803, τό γνώριζαν όσοι επέζησαν τής μάχης, είτε γιατί αιχμαλωτίστηκαν από τά στρατεύματα του Άλλή -στρατεύματα πού ήταν άνάμικτα, μουσουλμανικά και χριστιανικά (στήν έπιχειρήση συμμετείχε και ό χριστιανός άρματολός τής περιοχής)- είτε επειδή διασώθηκαν και κατόρθωσαν νά καταφύγουν στην Πάργα ή άλλου - άν και, προφανώς, ούτε κι αυτοί θά είχαν άμεση αντίληψη όλων τών περιστατικών. Κάτι θά ήξεραν βέβαια και οι έπιτιθέμενοι τό πιθανότερο είναι όμως ότι κανείς δέν φρόντισε νά τούς ρωτήσει ή νά ενδιαφερθεί για τήν έκδοχή τους: όσο ξέρω, ή μόνη γνωστή μας πηγή πού περιγράφει τά γεγονότα από τή σκοπιά του Άλλή, ό αυλικός του ποιητής Χατζη-Σεχρέτης, δέν κάνει κανέναν λόγο για τά περιστατικά του Ζαλόγγου.

Η ευρύτερη κοινωνία εκείνη τήν εποχή θά πληροφορήθηκε τά γεγονότα από φήμες, όχι πάντα, ούτε άυστηρά, έλεγμένες. Οι δικές μας πληροφορίες, οι πλησιέστερες χρονικά στά γεγονότα, τυχάνει νά προέρχονται από προσεχικό παρατηρητή, τόν Πρώσο περιηγητή Μπαρτόλντυ (Bartholdy), πού τόν χειμώνα του 1803-1804 βρισκόταν στά Γιάννινα. Όπως ξέρουμε, δέν ήταν διόλου ευνόικός προς τούς Έλληνες ούτε άρνητικός προς τόν Άλλή τά γεγονότα του Σουλίου όμως τά περιγράφει άντικειμενικά, τονίζοντας και τή γενναιότητα τών Σουλιωτών και τήν αγριότητα του πασά. Για τό Ζάλογγο άφιερώνει τρεις-τέσσερις άράδες:

«Καμά έκατοστή από αυτούς τούς δυστυχισμένους είχαν άποτραβηχτεί στό μοναστήρι του Ζαλόγγου, βόρεια τής Πρέβεζας τούς έπιτέθηκαν, επειδή τάχα ή τοποθεσία, όντας πολύ ισχυρή, μπορούσε νά τούς προσφέρει ένα καινούριο μέρος για νά τόν περιφρουρούν, και ή σφαγή ήταν φριχτή. Τριάντα έννέα γυναίκες γκρεμίστηκαν ψηλά από τά βράχια μέ τά παιδιά τους, πού μερικά ήταν άκόμα στό βυζί».

* Τό κείμενο αυτό επρόκειτο νά έκφωνηθεί στό Συμπόσιο τής Έταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών και Γενικής Παιδείας του περασμένου Νοέμβρη για τούς Μύθους, αλλά δέν έκφωνήθηκε γιατί ό όμιλητής δέν μπόρεσε νά παρευρεθεί. Θά δημοσιευτεί στά Πρακτικά του Συμποσίου μέ τίς υποσημειώσεις του.

Έξισου σαφείς, και πιο λεπτομερειακές, είναι οι πληροφορίες του Ούιλιαμ Μάρτιν Λήκ, πού πρέπει νά συλλέχθηκαν ενάμιση χρόνο άργότερα, τόν Ιούλιο του 1805:

«100 οικογένειες είχαν άποτραβηχτεί έδώ μέ συνθήκες άπ' τό Σούλι και τήν Κιάφα, και ζούσαν στον λόφο άνενόχλητες ώσπου έπεσε τό Κούγκι-ξαφνικά τούς έπιτέθηκαν μέ διαταγή του Βεζίρη, επειδή τάχα ή φυσικά όχυρή τοποθεσία τούς ώθοϋσε σέ έχθρικές εναντίον του πράξεις. Όταν ή κατάσταση έγινε άπελπιστική, ό Κίτσος Μπότσαρης και ένα τμήμα διέφυγαν. Από τούς υπόλοιπους, 150 σκλαβώθηκαν, 25 κεφάλια έφτασαν στον Άλβανό μπουλουκμπαση στην Καμαρίνα, ό όποιος διεύθυνε τήν επίθεση, και 6 άντρες και 22 γυναίκες ρίχτηκαν από τά βράχια, στό σημείο πού ό γκρεμινός είναι ψηλότερος, προτιμώντας το άπ' τό νά πύθουν ζωντανοί στά χέρια τών έχθρών τους. Πολλές γυναίκες πού είχαν παιδιά, τίς έίδαν νά τά ρίχνουν μέ δύναμη προτου κάνουν τό μοιραίο πήδημα».

Η εικόνα είναι περίπου ή ίδια, μονάχα πού τό πλήθος τών γυναικών μειώνεται ενώ προστίθενται και έξι άντρες: αλλά ποιός μπορούσε νά ξέρει τόν άκριβή αριθμό; Όποσδήποτε οι πληροφορίες του Λήκ τυπώθηκαν μόλις στά 1835: εν τω μεταξύ οι φήμες έτρεχαν. Δέν έχει έντοπιστεί κάποια πληροφορία καταχωρημένη στον ευρωπαϊκό τύπο τής εποχής -έλληνικός δέν υπήρχε εκείνα τά χρόνια- αλλά ό,τι σχετιζόταν μέ τόν Άλή πασά δέν μπορεί νά μή συζητιόταν, νά μήν σχολιαζόταν. Τό μόνο ίχνος πού γνωρίζουμε είναι πώς όταν στά 1809 φτάνει στην Πετρούπολη ό παλιός σύμμαχος, αλλά τώρα πιά έχθρός του Άλλή μητροπολίτης Άρτης και Ναυπάκτου, ό Ίγνάτιος, ό μετέπειτα Ούγγροβλαχίας, τόν υποδέχονται μέ έπισημότητα, και ή ελληνική κοινότητα παρασταίνει μ' αυτήν τήν ευκαιρία ένα θεατρικό έργο Σουλιώτες, πού όμως μάλλον δέν πρέπει νά αναφέρεται στό Ζάλογγο.

Οι περιηγήσεις του Μπαρτόλντυ κυκλοφόρησαν γερμανικά τό 1805 και σέ γαλλική μετάφραση τό 1807. Τό 1815 κυκλοφορεί τό περιηγητικό του Χ. Χόλλαντ (H. Holland), μέ έντυπώσεις του 1812-13: και έδώ ό ενδιαφερόμενος άναγνώστης θά μπορούσε νά βρει κάποιες πληροφορίες: «λέγεται σάν πραγματική ιστορία πώς μία ομάδα Σουλιώτισσες μαζεύτηκαν σ' ένα από

Ό χορός του Ζαλόγγου του Κλώντ Πινέτ, περίπου 1855

τά κοντινά στό Σαράι βάραθρα», Σαράι λεγόταν τό κάστρο πού είχε κτιστεί στό Σούλι, «καί έριξαν τά βρέφη τους στό φαράγγι γιά νά μήν γίνουν σκλάβοι του εχθρού». Νομίζω πώς δέν χωράει καμιά άμφιβολία γιά τό γεγονός: έχουμε βρεφοκτονία καί αυτοκτονία ενός άριθμού γυναικών.

Τό 1815 δημοσιεύεται καί ή πρώτη έλληνική πηγή πού αναφέρεται στό περιστατικό: πρόκειται γιά τή δεύτερη έκδοση τής *Ιστορίας του Σουλίου καί τής Πάργας* του Χριστόφορου Περραιβού, πού τυπώθηκε στή Βενετία: τά στρατεύματα του Άλή, διαβάζουμε, άφού άπέτυχαν νά αίχμαλωτίσουν – παραβιάζοντας συνθήκες πού μόλις είχαν υπογραφεί– όσους Σουλιώτες όδευαν προς τήν Πάργα, έπιστρέφουν στό Σούλι, αναπαύονται τρεις μέρες, καί ξαφνικά όρμουν αίφνιδιαστικά στό Ζάλογγο, όπου διαβιούσαν όσοι Σουλιώτες είχαν συνθηκολογήσει νωρίτερα μέ τόν Άλή.

«Τότε εγνώρισαν ό Κουτσιονίκας καί ό Κίτσιο

Μπότσαρης τήν συνηθισμένη άντιπληρωμήν όπου δίδει ό Βεζίρης εις τούς πιστούς του προδότας, πλήν ή μετάνοια τότε ήτον άνωφελής. Άρχισαν μ' όλον τουτο καί άντεμάχοντο μεγαλοψύχως δέν είχαν όμως τά άναγκαία διά νά τούς άντισταθούν περισσότερον από δύο ήμέρας. Αί γυναίκες δέ κατά τήν δευτέραν ήμέραν βλέπουνται ταύτην τήν κινδυνώδη περίστασιν, εσυνάχθησαν έως εξήκοντα επάνω εις ένα πετρώδη κρημνόν. Έκει εσυμβουλευθήσαν», ή λέξη μέ τήν κυριολεκτική της σημασία, «καί άπεφάσισαν ότι καλύτερα νά ριφθούν κάτω από τόν κρημνόν διά ν' άποθάνουν, πάρεξ νά παραδοθούν διά σκλάβες εις χείρας τών Τουρκών. Όθεν άρπάξαντες μέ τάς ίδίας χείρας τά άκακα καί τρυφερά βρέφη, τά έριπτον κάτω από τόν κρημνόν. Έπειτα αι μητέρες πιάνοντας μία μέ τήν άλλην τά χέρια τους άρχισαν καί έχόρευαν, χορεύουσαι δέ έπηδοσαν

εὐχαρίστως μία κατόπιν τῆς ἄλλης ἀπὸ τὸν κρημνόν. Μερικαὶ ὅμως δὲν ἀπέθανον, ἐπειδὴ ἐπιπτον ἐπάνω εἰς τὰ παιδιά των καὶ τοὺς συντρόφους, τῶν ὁποίων τὰ σώματα ἦτον καρφωμένα ἐπάνω εἰς τες μνηρές πέτρες τοῦ κρημνοῦ».

Δύο κρίσιμες λεπτομέρειες ἔχουν πιά διατυπωθεῖ καὶ ἀποτυπωθεῖ σὲ ἱστορικό βιβλίο. Ἡ μία εἶναι ὁ ἀριθμὸς 60, διατυπωμένος ὅμως κάπως ἀόριστα –ἕως ἐξήκοντα– ἡ δεύτερη ὁ Χορὸς. Ὁ Περραιβὸς δὲν προσδιορίζει μὲ ἀκρίβεια τὴν ἡμερομηνία, χρωματίζει ὅμως μὲ συναισθήματα τὰ γεγονότα: οἱ προδότες καταλαβαίνουν τὸ σφάλμα τους καὶ τὸ ξεπληρώνουν πολεμώντας γενναῖα, ἀκριβότερα τὸ πληρώνουν τὰ γυναικόπαιδα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν χορὸ, σημασία ἔχει καὶ τὸ «ἐσυμβουλευθήσαν» μαρτυρεῖ συνειδητὴ ἀπόφαση. Θὰ δοῦμε παρακάτω ὅτι ὅταν, πολλὰ χρόνια ἀργότερα, ὁ Περραιβὸς ἐπανεκδίδει τὴν *Ἱστορία* του, τὸ 1857, ἀπαλείφει τὰ συναισθηματικά περὶ προδοσίας –ἢ ἀφήγησὴ του γίνεται πολὺ πιὸ ξερὴ– καί, ἐντυπωσιακὰ παράδοξο, ἀφαιρεῖ τώρα τὴ λεπτομέρεια τοῦ χοροῦ. Ἀδιάφορο, ὅμως ἡ πληροφορία ἐφυγε, κι ἔκανε τὸν δικὸ της κύκλο. Καὶ στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ κυρίως στὴν Εὐρώπη: 1819 κυκλοφορεῖ ἡ ἰταλικὴ μετάφραση, 1823 ἡ ἀγγλικὴ ἦταν τὸ μοναδικὸ ἔργο γιὰ τὴν πρόσφατη ἐλληνικὴ ἱστορία γραμμένο ἀπὸ Ἕλληνα πού μποροῦσαν νὰ συμβουλευθοῦν οἱ φιλέλληνες. Καὶ ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἱστορία, παρὰ καὶ γιὰ τὸν Ἀλὴ πασά, πού ὅπως ξέρουμε ἀπασχολοῦσε καὶ ἐρέθιζε ἰδιαίτερα τὴν κοινὴ γνῶμη γενικότερα.

Εἶμαστε στὰ τελευταῖα προεπαναστατικά χρόνια, τότε πού ἡ ἐθνικὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων καλλιιεργεῖται καὶ φουντώνει στὶς εὐρωπαϊκὲς παροικίες, οἱ συγκρούσεις τῶν Σουλιωτῶν μὲ τὸν Ἀλὴ συνιστοῦν κεντρικὸ θέμα στὴν ἀνάπτυξη τῆς ὑπερηφάνειας καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν Νεοελλήνων στὶς ἀρετὲς καὶ τὶς δυνάμεις τους. Μέσα στὸ κλίμα ἐτοῦτο, πού τὸ ὑπηρετοῦν καὶ τὸ προάγουν οἱ θεατρικὲς παραστάσεις στὴν Ὁδησσό, τὸ ἔργο *Σουλιῶτες* παραμένει στὸ προσκήνιο· τὸ ἀνέβασμά του μαρτυρεῖται καὶ μερικὲς φορὲς στὸ διάστημα 1816-1818. Ποιὸ ἀκριβῶς ἦταν τὸ περιεχόμενό του δὲν τὸ ξέρουμε, ἀλλὰ μᾶλλον δὲν περιλάμβανε κάποια ἀναφορά στὸ Ζαλόγγο.

Στὴν Εὐρώπη ὅμως οἱ σχετικὲς πληροφορίες ἐξακολουθοῦσαν νὰ μεταδίδονται. Τὸ 1820 κυκλοφοροῦν οἱ τρεῖς πρῶτοι τόμοι ἐνός ἔργου πού ἀμέσως κέρδισε τὴν ἐκτίμησή γιὰ τὴν πληρότητα καὶ τὸν πλοῦτο τῶν πληροφοριῶν του, τὸ *Ταξίδι στὴν Ἑλλάδα* τοῦ Πουκεβίλ, ἐγκαταστημένου δεκαπέντε χρόνια πρὶν στὴν ἔδρα τοῦ Ἀλῆ. Ἐκεῖ, στὸν τρίτο τόμο, γίνεται πολὺς λόγος γιὰ τὸν διαβόητο βεζίρη τῆς Ἡλείου περιγράφοντας τὴν ἐκδίκησίν του μετὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴ νίκη στὸ Σούλι, ὁ ἀναγνώστης διάβαζε: «*τὶς γυναῖκες τὶς γκρέμισαν ἀπὸ τὰ ὕψη τῶν βουνῶν στὶς ἀβύσσους τοῦ Ἀχέροντα, τὰ παιδιά πουλήθηκαν στὰ παζάρια*». Ὁ-

μως, τὴν ἄλλη χρονιά, πού εἶναι πιά τὸ 1821, στοὺς ἐπόμενους τόμους οἱ περιγραφὲς ἀποκτοῦσαν καινούριο χρωματισμό:

«Ἡρωικὸ θάρρος ἐξήντα γυναικῶν, πού κινδύνευαν νὰ παραδοθοῦν στὴ σκλαβιά τῶν Τούρκων. Ρίχνουν τὰ παιδιά τους πάνω στοὺς πολιορκητὲς, σάν νὰ ἦταν πέτρες· ἔπειτα, πιάνοντας τὸ τραγούδι τοῦ θανάτου, καὶ κρατώντας ἢ μιὰ τὸ χέρι τῆς ἄλλης, ρίχτηκαν στὸ βάθος τῆς ἀβύσσου, ὅπου τὰ κομματιασμένα πτώματα τῶν παιδιῶν τους δὲν ἄφησαν μερικὲς νὰ συναντήσουν τὸν Χάρο, ὅπως θὰ τὸ ἤθελαν».

Στὸ περιθώριο δίνεται –γιὰ πρώτη, ὅσο ξέρω, φορὰ– ἡ ἡμερομηνία μὲ τὸ παλιὸ ἡμερολόγιο: 22 Δεκ. 1803.

Οἱ γυναῖκες, λοιπόν, δὲν ἐξαναγκάζονται τώρα, παρὰ πηδοῦν, ὅπως στὸν Περραιβό, αὐτοβούλως. Κι ἐπιπλέον μιὰ ἡμερομηνία, καθὼς καὶ ἡ φρικτὴ λεπτομέρεια τῶν παιδιῶν πού ἐκαφενδονίζονται πάνω στοὺς ἐχθροὺς: δὲν θὰ τὴν ἔβγαλε ἀπ' τὸ κεφάλι του ὁ Πουκεβίλ· οἱ φήμες θὰ ἔδιναν καὶ θὰ ἔπαιρναν στὰ Γιάννινα.

Ἄλλὰ ἐν τῷ μεταξύ εἶχαν συντελεστεῖ ριζικὲς ἀλλαγές: ἡ πτώση τοῦ Ἀλῆ καί, βέβαια, ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάσταση. Ὁ φιλελληνισμὸς φουντώνει· οἱ φιλελεύθεροι στὴν Εὐρώπη εἶναι πρόθυμοι ν' ἀποδεχθοῦν κάθε ἠρωισμό. Μὲ τὴν παράτολμη μάλιστα θυσία τοῦ Μάρκου Μπότσαρη τὸν Αὐγούστου τοῦ 1823, οἱ Σουλιῶτες ἀνυψώνονται ἀπὸ τομα στὴν εὐρωπαϊκὴ ἐκτίμησή. Ἐκεῖνη ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ ὁ Φοριέλ συντάσσει τοὺς ὑπομνηματισμοὺς τῶν τραγουδιῶν πού θὰ ἐκδοθοῦν ἀρχῆς τοῦ ἐπόμενου καλοκαιριοῦ, Ἰούνιο τοῦ 1824. Ἀκολουθεῖ πιστὰ τὸν Περραιβό, προσθέτοντας κι ἄλλες ψυχολογικὲς λεπτομέρειες, πού αὐξάνουν τὴ ζωτάνια τοῦ κειμένου ἢ μάχη τῆς δεύτερης μέρας,

«ἦταν ἀκόμα κάπως ἀδέβαιη, ὅταν ἐξήντα γυναικὲς, βλέποντας πὼς στὸ τέλος θὰ σκοτώνονταν οἱ δικοὶ τους, μαζεύονται σ' ἓνα ἀπὸ τομο ψήλωμα στὸν γκρεμό, πού στὴ μιὰ πλευρὰ του ἀνοίγοταν ἓνα βάραθρο καὶ στὸ βάθος του τὸ ρέμα ἄφριζε ἀνάμεσα στοὺς μυτεροὺς βράχους πού γέμιζαν τὶς ὄχθες καὶ τὴν κοίτη του. Ἐκεῖ ἀναλογίζονται τί ἔχουν νὰ κάνουν, γιὰ νὰ μὴν πέσουν στὰ χέρια τῶν Τούρκων, πού τοὺς φαντάζονται κιόλας νὰ τὶς κυνηγοῦν. Αὐτὴ ἡ ἀπελπισμένη συζήτηση στάθηκε σύντομη, καὶ ἡ ἀπόφαση πού ἀκολούθησε ἦταν ὁμόγνημη. Οἱ περισσότερες ἀπὸ αὐτὲς τὶς γυναῖκες ἦταν μητέρες, ἀρκετὰ νέες, καὶ εἶχαν μαζί τὰ παιδιά τους, ἄλλες στὸ βυζί ἢ στὴν ἀγκαλιά, ἄλλες τὰ κρατοῦσαν ἀπὸ τὸ χέρι. Ἡ καθεμιὰ πῆρε τὸ δικὸ της, τὸ φίλησε γιὰ τελευταῖα φορὰ, καὶ τὸ ἔριξε ἢ τὸ ἐσπρωξε, γυρνώντας τὸ κεφάλι, στὸν διπλανὸ γκρεμό. Ὅταν δὲν εἶχαν πιά παιδιά νὰ γκρεμίσουν, πιάστηκαν ἀπὸ τὰ χέρια κι ἄρχισαν ἓναν χορὸ, γύρω-γύρω, ὅσο πιὸ κοντὰ γινόταν στὴν ἄκρη τοῦ γκρεμοῦ· καὶ ἡ πρώτη ἀπὸ αὐτὲς, ἀφοῦ χόρευε μιὰ δόλτα, φτάνει στὴν ἄκρη, ρίχνεται καὶ κυλιέται ἀπὸ βράχο σὲ βράχο ὡς κάτω στὸ φοβερὸ βάραθρο. Ὡ-

στόσο ο κύκλος, η ο χορός, συνεχίζει να γυρνάει, και σε κάθε βόλτα μιά χορεύτρια αποκόβεται με τον ίδιο τρόπο, ως την εξηκοστή. Λένε πως από κάποιο θαύμα, μιά από αυτές τις γυναίκες δεν σκοτώθηκε πέφτοντας».

Οι επιπλέον λεπτομέρειες αποτελούν στην ουσία ανάπτυξη, συναισθηματική είτε λογική, όσων διάβαζε ο Φοριέλ στην πηγή του, εκτός από δύο: τό ότι μία μόνο γυναίκα σώθηκε, αντί για τό «μερικοί» του Περραιβού, από θαύμα μάλιστα, κι όχι από τή λογικοφανή εξήγηση τής πηγής· δεύτερο, πολύ πιό σημαντικό, οί γύροι του χορού: καθώς οί γυναίκες ήταν εξήντα, άλλοι τόσοι πρέπει νά ήταν και οί γύροι – ό χρόνος πού απαιτείται προσίδει στο έπεισόδιο περισσότερη αυτοτέλεια. Η εικόνα απέκτησε τήν πληρότητά της, και τήν απέκτησε από ένα έργο πού τής προσέδιδε κύρος και διεθνή έμβέλεια.

Παράλληλα μέ τόν Φοριέλ, ό Πουκεβίλ έπεξεργαζόταν μιά συνολική ιστορία τής Έπανάστασης, τετράτομη· ό πρώτος τόμος περιέλαβε τήν έπισκόπηση τών προεπαναστατικών χρόνων, όπου και τά σουλιωτικά: περιγράφεται ή μάχη ύστερα,

«ένα τμήμα τους περικυκλώθηκε σ' ένα ύψωμα όπου κατέφυγε σαν πλησίαζαν οί Τούρκοι· ένας θρηνητικός ύμνος άκούστηκε τότε. Έξήντα γυναίκες, άνυπεράσπιστες πιά, μή έχοντας άλλη λύση παρά τήν προσευχή και τά δάκρυα, άφέθηκαν σ' Εκείνον πού, άνεξερεύνητες οί βουλές του. Έχοντας χάσει κάθε έλπίδα, άφου δέν τίς περίμενε παρά ή θλιβερή προοπτική τής σκλαβιάς κι ή ντροπή νά βρεθούν στην άγκαλιά ενός μουσουλμάνου, έριξαν τά παιδιά τους ...».

κλπ., όπως και ή παλιότερη περιγραφή του – ό Πουκεβίλ δέν είχε προλάβει νά έπωφεληθει από τόν Φοριέλ.

Τό ευρωπαϊκό κοινό φάνηκε νά προτιμά τήν πληρέστερη έκδοχή, τά τραγούδια του Φοριέλ άλλωστε διαβάστηκαν πολύ, σχολιάστηκαν, μεταφράστηκαν κι έδωσαν ύλικό σέ ποιητές και ύλη σέ άνθολόγους. Ό Άλφόνς ντέ Λαμαρτίν θρηνώνας από τή δική του όπτική τόν θάνατο του λόρδου Μπάρον μέ τό *Dernier chant du pèlerinage d'Harold* τό 1825, άποδέχεται άπόλυτα τήν εικόνα του Φοριέλ, έμπλουτίζοντάς τη βέβαια μέ καινούριες ψυχολογικές λεπτομέρειες. Τήν ίδια στιγμή, άνεξάρτητα από τόν Λαμαρτίνο, αλλά ρητά έξαρτημένος από τόν Περραιβό και τόν Φοριέλ, ό Διονύσιος Σολωμός, θρηνώνας κι αυτός τόν θάνατο του Μπάρον, ένθουσιάζεται από τή λεβεντιά τών Σουλιωτών και του χορού:

Έκαθότουνε εις τά όρη [98]
Ό Σουλιώτης ξακουστός·
Νά τόν διώξει δέν ήμπορει
Πείνα, δίψα, αριθμός.

Συχνά σπώντας τά θηκάρια [99]
Μέ τά χέρια τά λιγνά
Όρμουν σ' άπειρα κοντάρια·

Τές γυναίκες των συχνά

Μεγαλόψυχα τραβάει [100]
Τό ιδιον αίσθημα τιμής
Πού κοιτώντας τόν Κομβάν
Είχε ό άνδρείος Τραγουδιστής.

Τές έμάζωξε εις τό μέρος [101]
Του Τσαλόγγου τό άκρινό
Τής έλευθεριάς ό έρωσ
Και τες έμπνευσε χορό·

Τέτοιο πήδημα δέν τό είδαν [102]
Ούτε γάμοι ούτε χαρές,
Και άλλες μέσα τους επήδαν
Άθώτερες ζωές.

Τά φορέματα έσφουρίζαν [103]
Και τά ξεπλεκα μαλλιά,
Κάθε γύρο πού έγυρίζαν
Άπό πάνου έλειπε μιά·

Χωρίς γόγγυσμα κι άντάρα, [104]
Παρά εκείνη μοναχά
Όπού έκάναν μέ τήν κάρα,
Μέ τά στήθια, στά γκρεμά.

Είχε τόσο πιά διαμορφωθεί ή εικόνα, πού ό Σολωμός δέν χρειάστηκε νά προσθέσει τίποτε· ή μόνη δική του παρέμβαση, νομίζω, είναι ό ύπαινιγμός για τίς έγκυες χορεύτριες. Νά προσέξουμε όμως και τόν τύπο Τσαλόγγου φαίνεται πως ή φήμη τής ήρωικής πράξης δέν είχε άπλωθει ως τή Ζάκυνθο, κι ό Σολωμός τά έμαθε από τόν Φοριέλ – και προφανώς χρησιμοποιούσε τήν ιταλική έκδοση του Περραιβού.

Άλλωστε τόν ενδιαφέρον τής Ευρώπης αναρριπιζόταν διαρκώς από καινούριες αντιδράσεις και πληροφορίες. Τό Σούλι και ό Άλή πασάς εξακολουθούσαν νά παραμένουν από τά θέματα τής φιλελληνικής φιλολογίας, έντυπης είτε θεατρικής – ειδικά στό θέατρο, πάντως, τό Ζάλογγο άπουσιάζει. Τά γεγονότα του Ζαλόγγου αναφέρονται σέ τρεις ιστορίες τών πολέμων τους τό 1825 – δύο γραμμένες από Γάλλους, τόν Βιλμέν (Villemain) και τόν Αρμάν Καρέλ (Armand Carrel), και μία από τόν Γερμανό Βίλ. φόν Λίντεμαν (Wilh. von Lüdeman)– και πηγή όλων τους είναι πάντα ό Φοριέλ· ακολουθει ένας Ιταλός τό 1827, ό Λουίτζι Τσιαμπολίνι (Luigi Ciampolini), πού, πιό φειδωλός σέ λυρισμό, δέν μνημονεύει τόν χορό. Δέν ήταν λοιπόν πάντα ενιαία ή εικόνα πού προσελάμβαναν οί Ευρωπαίοι – έτσι όταν γύρω στά 1830 ένας ιταλός ζωγράφος συνθέτει έναν πίνακα μέ τή σκηνή, εμφανίζει δύο Άρβανίτες πολεμιστές νά καταδιώκουν μιά γυναίκα, πού ήμίγυμνη, μέ τά μαλλιά ξεπλεκα και τό μωρό στην άγκαλιά όρμάει προς τόν γκρεμό, ενώ ένας ήλικιωμένος από τήν άλλη μεριά σηκώνει έντρομος τά χέρια σέ ικεσία.

Στά 1827 κυκλοφορούν τά *Ύπομνήματα περι Έλλά-*

δας καὶ Ἀλβανίας τοῦ «Ἱμπεράημ Μανζοῦρ ἐφέντη», ἐνός Εὐρωπαϊοῦ ἐγκαταστημένου στὰ Γιάννινα, ὑπομνήματα πού ἔλκυσαν τό ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ – ἀνατυπώθηκαν ἀμέσως τὴν ἐπόμενη χρονιά. Αὐτός ὁ Ἱμπεράημ ἤξερε νὰ ἐκμεταλλεῖται καλὰ τό κλίμα καὶ νὰ ἐπισύρει τὴν προσοχή, δὲν ταιγκουνευόταν τὰ καρυκεύματα. Ὅσα περιστατικά δὲν ἤξερε, τὰ ἔπαιρνε ἀπ' τὸν Πουκεβίλ, καὶ τέτοια εἶναι ἡ περίπτωση τῶν Σουλιωτῶν καὶ τοῦ Ζαλόγγου, ἀλλὰ ὁ Ἱμπεράημ τροποποίησε κάπως τὰ πράγματα: στρογγύλεψε τὸν ἀριθμὸ τῶν γυναικῶν σὲ 100, τίς ἔβαλε νὰ χορεύουν τραγουδώντας πατριωτικά τραγούδια καὶ ν' αὐτοκτονοῦν ὅλες μαζί – λιγότερο λυρική καὶ πιό δραματική ἐκδοχή. Καὶ γιὰ ν' αὐξήσει τὴν ἀληθοφάνεια, πρόσθεσε μιά ὑποσημείωση: «Ὁ Σουλεϊμάν-ἀγάς, ἀλβανὸς ἀξιωματικός, θλιβερός μάρτυρας τῆς ἀξιωματικῆς τραγωδίας, μοῦ τὴ διηγήθηκε μὲ κάθε λεπτομέρεια. Δάκρυα νότιζαν τὰ βλέφαρά του ὅσο μιλοῦσε» καὶ ὁμως, ἦταν ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες τοῦ Ἀλή».

Μέ τό τέλος τῆς Ἐπανάστασης οἱ Εὐρωπαῖοι σταματοῦν νὰ ἀσχολοῦνται καὶ μέ τό Ζάλογγο καὶ μέ τό Σούλι καὶ μέ τοὺς Ἕλληνες – ἐννοῶ βέβαια μέ τὴν ἔνταση καὶ τό πάθος πού τό ἔκαναν δέκα χρόνια τώρα. Ἡ Ἑλλάδα εἶναι πιά ἓνα κράτος ἔπαυσε νὰ εἶναι μῦθος, καὶ πολύ συχνά μάλιστα ἓνα κράτος ἐνοχλητικό, καθὼς διαρκῶς προβάλλει ἀπαιτήσεις ἐνῶ δὲν καταφέρνει νὰ συντονιστεῖ μέ τὰ εὐρωπαϊκά δεδομένα – ὅσο τουλάχιστον ἐλπίζαν οἱ φιλελεύθεροι Φιλέλληνες. Ὅμως ἡ εἰκόνα τῶν ἡρωικῶν γυναικῶν πού αὐτοκτονοῦν χορεύοντας ἀποτυπώθηκε καὶ μπορεῖ νὰ ἦταν ἓνας Ἕλληνας πού τὴν πρωτοδιατύπωσε – ὁ Περραιβός – ἀλλὰ οἱ λεπτομέρειές τῆς καὶ ἡ διακόσμηση ὀφείλονται στὸν ἐνθουσιασμό τῶν Εὐρωπαίων. Νὰ τό πρῶτο μας συμπέρασμα.

Μετά τὸν Ἀγῶνα, ἄλλωστε, τό γεγονός ἔπαυσε πιά νὰ εἶναι σύγχρονο ἢ ἔστω ἐπικαιρο – πού ἦταν, ὅσο διαρκοῦσαν οἱ μάχες. Πέρασε στή δικαιοδοσία τῶν ἱστορικῶν, Ἑλλήνων καὶ Εὐρωπαίων, βέβαια οἱ ὑπόλοιπες ἀναφορές πού ἔχει τύχει νὰ συναντήσω στὸν 19ο αἰῶνα εἶναι σποραδικές.

Ὁ πρῶτος, ὅσο γνωρίζω, Νεοέλληνας ἱστορικός πού ἀναφέρεται στὸ περιστατικό εἶναι ὁ Παναγιώτης Ἀραβαντινός στή *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου*, τό 1856: ἓνα σύντομο σχόλιο χωρὶς ἐπιπλέον ἢ διαφορετικές πληροφορίες. Τὴν ἐπόμενη χρονιά, 1857, ἔχουμε τὴν ἐπανεκδόση τῆς *Ἱστορίας Σουλίου καὶ Πάργας* τοῦ Περραιβοῦ, ὅπου, ὅπως εἶπαμε, ἡ συναισθηματικὴ περιγραφή ἀπαλείφεται, καὶ τὰ τοῦ χοροῦ ἐξοστρακίζονται. Σάν ὁ Περραιβός νὰ διάβασε προσεχτικά τὴν περιγραφή τοῦ Λήκ, καὶ νὰ θεώρησε σκόπιμο νὰ συμμορφωθεῖ. Βρίσκω πολύ περιεργό νὰ πιστεῖται, ἐκεῖνα τὰ χρόνια – τὴν ἐπαύριο τῶν Κριμαϊκῶν, ὅταν τὰ περὶ ἑλληνικῆς ὑπεροχῆς ἰδεολογήματα ἔχουν θεριέψει, πῶς μιά λιγότερο μυθοποιημένη ἐκδοχὴ εἶναι προτιμη-

τέα: ἂν ἀναζητοῦσα μιά ἐρμηνεία τῆς συμπεριφορᾶς αὐτῆς, θὰ πήγαινα πρὸς τὴ μικροῖστορία, καὶ θὰ τὴ γύρευα στίς προσωπικὲς συμμαχίες: ἴσως νὰ τὸν ὤθησε ἢ καλὴ του διάθεση πρὸς τὸν γιό τοῦ Κουτσοῦνικα, τὸν Ἀθανάσιο ἢ Νάσο, ἐπειδὴ οἱ Κουτσοῦνικαῖοι εἶχαν διαφύγει ἀπὸ τὴ σφαγὴ τοῦ Ζαλόγγου χάρις στίς στενὲς τους σχέσεις μέ τὸν Μπεκίρ Τζογαδόρο.

Τρία χρόνια ἀργότερα ἀπὸ τὸν Περραιβό, τό 1860, ὁ Σουλιώτης γιατρός Παναγιώτης Α. Σαλαπάντας ἐκδίδει ἓνα εὐρύ συνθετικό ἔργο, *Τὸ Σούλι*, ἢτοι τὰ ἡρωικά θαύματα Σουλιωτῶν καὶ Σουλιωτίδων δὲν προσφέρει καινούριο ὑλικό, καὶ ἡ ποιότητα τοῦ λόγου μᾶς φέρνει, πρώτη φορά, στὸ κλίμα πού θὰ συναντήσουμε ἀργότερα στίς σχολικὲς ἐορτές: «Διαρκούσης δὲ τῆς μάχης τῆς δευτέρας ἡμέρας, ἐξήκοντα τὸν ἀριθμὸν ἡρώιδες ἐκ τοῦ βράχου τοῦ Ζαλόγγου, ἰδοῦσαι ὅτι οἱ ἐχθροὶ ἐμελλον», κ.λπ., ἀφοῦ φίλησαν «μέ σπαραξικάρδιον κατάνυξιν τὰ τέκνα των», κ.λπ., «ἐν χορῶ ἅπασαι κατεκρημνήθησαν ἐκ τοῦ αὐτοῦ σημείου [...] διὰ τῆς αὐτῆς γενναιοψυχίας καὶ ἰλαρότητος!» κ.λπ., κ.λπ., «ὡστε καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ, ἰδόντες [...] ἀνέκραξαν ἐν ἐκστάσει καὶ θαυμασμῶ “Ἀλάχ, Ἀλάχ, ἰαζί!” (Θεέ, Θεέ, κρίμα)». Ἐξαρση καὶ ρητορεία, μιάμιση ὀλόκληρη σελίδα, καὶ τέλος μιά κατακλείδα ὑποτιθέμενης ἀληθοφάνειας: μόνον πού εἶναι οἰγούρο πῶς οἱ «ἐχθροὶ» θὰ μιλοῦσαν ἀρβανίτικα, ὄχι τούρκικα. Κι ἀμέσως πιό ὕστερα, τό 1863, ἓνας τρίτος Σουλιώτης, ὁ γιός τοῦ Κουτσοῦνικα (ἐκεῖνου πού εἶχε πρωτοστατήσει στήν παράδοση τοῦ Σουλίου), ὁ Ἀθανάσιος Ν. Κουτσοῦνικας, συνάπτει μνήμες, πληροφορίες καὶ οικογενειακὲς προφορικὲς ἀφηγήσεις γιὰ τό Σούλι, τοὺς κλεφταρματολοὺς καὶ τὴν Ἐπανάσταση ὡς ἓνα ἑτερόκλητο σύνολο πού τό τιλοφορεῖ *Γενικὴ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασεως*. Προκειμένου προφανῶς νὰ ἀποφύγει τίς δυσάρεστες γιὰ τὸν πατέρα του λεπτομέρειες, ἐπιλέγει νὰ διαγράψει ἐντελῶς τὰ γεγονότα τοῦ Ζαλόγγου.

Ἐν τῷ μεταξύ εἶχε κυκλοφορήσει τό 1861 ἡ ἱστορία τῆς Ἐπανάστασης τοῦ Φίνλεϋ ὅπως θὰ τό περιμέναμε, κύρια πηγὴ ἐδῶ εἶναι ὁ Λήκ, ἂν καὶ ἔτσι ὅπως διατυπώνει τίς φράσεις του ὁ Φίνλεϋ, μοιάζει νὰ ἔχει κάπως διασταυρώσει τίς πληροφορίες του. Ἀπομυθοποίησι λοιπόν ὁ χορὸς λείπει καὶ οἱ ἀριθμοὶ περιορίζονται. Ὅμως στὸ τέλος τῆς ἰδίας δεκαετίας, τό 1870, ἓνας ἄλλος Εὐρωπαῖος ἱστορικός τῆς Ἐπανάστασης, ὁ Κάρολος Μέντελσον-Μπαρτόλντ, ἂν καὶ συγγενῆς τοῦ παλιοῦ περιηγητῆ, προτιμᾷ νὰ βρεθεῖ στὸ ἀντίθετο ἄκρο τοῦ ἀκριβολόγου καὶ θετικιστῆ Σκωτσέζου: παρουσιάζει τὰ πράγματα σύμφωνα μέ τὴν ἐκδοχὴ τοῦ Φοριέλ. Ἴσως γι' αὐτό τό ἔργο του μεταφράζεται ἀμέσως, τρεῖς φορές μάλιστα, στὰ ἑλληνικά – ἐνῶ ὁ Φίνλεϋ ἔπρεπε νὰ περιμένει κοντὰ ἓναν αἰῶνα.

Φτάνουμε ἔτσι στὰ 1874, χρονιά πού ὀλοκληρώνεται ἡ πεντάτομη *Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους*. Ὁ Παπαρηγόπουλος ξέρε νὰ στήνει τὴν ἀφήγηση, ξέρε νὰ ζυγιάζει σωστά τίς φράσεις, ὡστε νὰ πετύχει τό στόχο, νὰ φρονηματίσει τό ἔθνος:

«Ο χορός τοῦ Ζαλόγγου...», ἔργο τοῦ Θεοφίλου, 1929. Λεύκωμα Δήμου Μυτιλήνης 1986

«Ἐκεῖ μετ' ὀλίγον ἐξηντλήθησαν αἱ τροφαὶ καὶ τὰ πολεμοφόδια· καὶ τότε αἱ μὲν γυναῖκες, ἀφοῦ προετίμησαν νὰ σφενδωνίσωιν εἰς τὴν ἄβυσσον τὰ τέκνα ἵνα μὴ ἴδωσιν αὐτὰ περιλίπτοντα εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἔπειτα ἀπεφάσισαν νὰ παρακολουθήσωσι τὰ φίλτατα ἐκεῖνα ὄντα, οὐχὶ ἐν κλαυθμοῖς καὶ ὀδυρμοῖς, ἀλλὰ ἐν χοροῖς καὶ ᾄσμασι. Θυσία καταπληκτικὴ, ἣν οὐδέποτε θέλουσιν ἐννοήσῃ αἱ παρούσαι ἐκνενευρισμέναι γενεαί! Καὶ ἦσαν τοιούτων ἀλλήλων τὰς χεῖρας, καὶ ἔσυχρον ἐν κύκλῳ τὸν χορὸν ἄδουσαι, καὶ καθ' ὅσον ἐπλησίαζεν ἐκάστη εἰς τὸ χεῖλος τοῦ θαλάσσιου ἐκρημνίζετο εἰς αὐτό, καὶ ὁ κύκλος ἐπανελαμβάνετο,

καὶ ὁ χορὸς ὡσαύτως, μέχρις οὐ κατέπεσον ἅπανσαι, ἢ μία κατόπιν τῆς ἄλλης. Οἱ δὲ ἄνδρες», κλπ.

«Ἐν χοροῖς καὶ ᾄσμασι». Ἡ ἐμπλουτισμένη ἐκδοχὴ τῆς αὐτοκτονίας εἶναι πιά ἱστορικὸ γεγονός, διατυπωμένο σὲ τόνο ὑψηλὸ καὶ ταυτόχρονα λιτό· θὰ ἦταν περιέργο νὰ ἀθετοῦσαν οἱ Νεοέλληνες ὅ,τι ἦταν ἀποδεκτὸ ἀπὸ κορυφαίους Εὐρωπαίους, ἱστορικούς καὶ ποιητές.

Ὡστόσο τὸ 1889 δημοσιεύονται στὸ περιοδικὸ Παρνασσός οἱ πληροφορίες πού συνέλεξε τὸν Μάη τοῦ 1888 ὁ Περικλῆς Ζερλέντης στὸ γειτονικὸ χωριὸ Καμαρίνα (ὅπου ζοῦσε ἀκόμα ἡ ἀδελφὴ τοῦ Μάρκου

Οι Σουλιώτες να μην υποκύψουν υς τον ζυγόν του Άλή πασα, απέλασαν οίχονα

και υγυρμιζοντω από τους βράχους του Ζαλόγγου υς τόν Άχίωνατα ποταμ

Μπότσαρη) τίς άκουσε από τούς κατοίκους του χωριού, όπως τίς διηγόταν «ό κατά τό 1886 τελευτήσας ήγούμενος τής μονής Ταξιαρχών, όστις ήκουσε όλην τήν τραγικωτάτην αυτήν ιστορίαν από στόματος τής εκ τής καταστροφής εκείνης διασωθείσης Λάμπρωσ» τυπική καταγραφή προφορικής ιστορίας, δηλαδή. Αυτή ή Λάμπρω, «κοράσιον έπταετές» κατά τήν καταστροφή, ήταν ένα από τά πέντε παιδιά πού διασώθηκαν, και άργότερα έγινε μοναχή στή μονή Ταξιαρχών.

Η έξιστόρηση δέν συμφωνεί μέ όσες διαβάσαμε. Τρακόσιοι Σουλιώτες, άντρες, γυναίκες, παιδιά, είχαν έγκατασταθει από τίς 18 Δεκεμβρίου στή μονή των Ταξιαρχών, πού βρίσκεται στή ρίζα του Ζαλόγγου, ενός ψηλού κι απότομου βράχου. Στίς 20 Δεκεμβρίου ό

Μπεκίρ Τζογαδόρος μέ χίλιους στρατιώτες άνεβαίνει κρυφά στο βράχο του Ζαλόγγου, ενώ άλλοι χίλιοι μέ τόν Βελή έπιασαν τήν Καμαρίνα, πού απέχει μισή ώρα από τό μοναστήρι. Στίς 23 Δεκεμβρίου ό Βελής επιτίθεται ξαφνικά στους Σουλιώτες: αυτοί για να σωθούν σκαρφαλώνουν στο Ζάλογο, έλπίζοντας να κατέβουν από ένα μονοπάτι από τήν άλλη μεριά. Εκεί όμως βρίσκουν τόν Μπεκίρ Τζογαδόρο: απελπισμένοι, κι ανάμεσα σε δύο πυρά, πετούν τά παιδιά στα γκρεμνά, και μάχονται μέ τά σπαθιά άντρες και γυναίκες. Άλλοι γκρεμοσακίζονται, άλλοι πηδάν για να γλιτώσουν ή να σκοτωθούν. Οι περισσότεροι σκοτώθηκαν: μερικοί έπεσαν πάνω σε θάμνους, αλλά οι έχθροι τούς κυνηγάνε παντού, και για να κρυφτούν καλύτερα, αναγκά-

ζονται νά πνίξουν κάποια παιδιά πού φώναζαν καί μπορούσαν νά τούς προδώσουν. Ἡ μάχη δέν κράτησε παρά λίγες ὥρες.

Πολύ πιό ἀληθοφανής ἐκδοχή, βέβαια· αὐτό δέν θά πει ὅτι εἶναι καί πιό κοντά στήν ἀλήθεια. Ἀπλῶς οἱ ἄνθρωποι πού ἔβλεπαν κάθε μέρα τά βράχια καί τίς πλαγιές, ἔπλασαν μιά ἱστορία πιό ταιριαστή ἀπό ἐκείνην πού φαντάστηκαν ὅσοι οὔτε τόν τόπο ἤξεραν, οὔτε τίς πρακτικές τοῦ πολέμου ἐκείνου ἐγνώριζαν. Ὁ Ζερλένης φυσικά γνώριζε καλά τίς προγενέστερες περιγραφές τῆς μάχης, ἀλλά παρά ταῦτα θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀφήγηση πού παραθέτει ἀπλῶς ἐπανορθώνει «ἀσυμφωνίας τινάς καί ἀμαρτήματα», «τῶν ἡμετέρων», «διότι ἐξ αὐτῶν πλανηθέντες καί οἱ ξένοι παριστόρησαν τό πράγμα».

Ἀκριβῶς τήν ἴδια ἐποχή, σύνταξη τό 1888 καί δημοσίευση τό 1890, ἔχουμε κι ἄλλη μιά ἀφήγηση ἀπό τόν Ἰωάννη Λαμπρῖδη, Ἡπειρώτη, σοβαρό λόγιο, πού στηρίζεται σέ ἀνάλογες ἐπιτόπιες παραδόσεις. Ὁ Λαμπρῖδης δηλώνει ὡς πηγή του τήν αὐτοβιογραφία (νά πρόκειται γιά γραπτό κείμενο;) ἐνός Θεοδώρου Παππα-Θωμᾶ, καθώς καί τά ὅσα ἔμαθε ἀπό ἕναν Κωνσταντῖνο Καρρά, σύζυγο «Αἰκατερίνης τινος ἐκσφενδονισθείσης ἐκ Ζαλόγγου πενταετίδος, ὡς ἐκ θαύματος δέ σωθείσης, καί πρό τινων μόλις ἐτῶν ἐν Καμαρίνῃ τελευτησάσης» – αὐτά τό 1888. Μᾶλλον ὅμως στηρίχτηκε κυρίως στήν παλαιότερη βιβλιογραφία· τήν ὀπτική της διακρίνουμε στήν ἀφήγησή του, κοντά καί λίγες μικροδιαφορές, καθώς καί ἄλλες χρονολογίες:

«Καί τήν μέν 16ην καί 17ην Δεκεμβρίου [1803] ἀπέκρουσαν οἱ Σουλιῶται [...] τούς ἐχθρούς αὐτῶν, τήν δέ 18ην [...] ὁ μέν Ν. Κουτσονίκας καί οἱ περὶ αὐτόν ἐλευθέρως καί ἀκινδύνως εἰς τό στρατόπεδον προσῆλθον, τοῦ ἀδελφοποιητοῦ αὐτοῦ Μπεκίρ Τσιογαδάρη φωνήσαντος καί διατάξαντος ἵνα μή τούς προσβάλλωσιν· ἐκ δέ τῶν ἄλλων 56 μέν γυναῖκες καί 13 ἄνδρες, ὧν τά ὀνόματα ἢ παραδόσεις δυστυχῶς δέν διέσωσεν, ἐν χοροῖς καί ἄσμασι τῇ 11 π.μ. κατεκρημνίσθησαν. Πολλά δ' ἐκ τῶν ἀθανάτων τούτων γυναικῶν, μητέρες οὖσαι, πρὶν ἢ τό ὀλέθριον τοῦτο πῆδημα πηδήσωσιν, ἐξσφενδόνισαν πρῶτον τά τέκνα των. Οἱ δέ λοιποὶ ξιφῆρεις ὑπὸ τόν Κίτιον Βότσαριν», κλπ.

Ἀκόμα βέβαια κι ἂν δεχθοῦμε ὅτι ἡ ἀφήγηση στηρίχτηκε στήν ἴδια τήν Αἰκατερίνη Καρρά –ἢ, πιό πρὶν, στή Λάμπρω– θά πρέπει νά δεχθοῦμε πῶς τά μικρά κορίτσια εἶχαν τήν ψυχραιμία νά παρατηροῦν, κι ἀφοῦ γκρεμίστηκαν, τό τί γινόταν ἀπάνω στόν βράχο.

Καί τό 1895, μέ τό τέλος πιά τοῦ αἰώνα, ὁ γιός τοῦ Παναγιώτη Ἀραβαντινοῦ, ὁ Σπύρος, συνθέτει μέ βάση τά χαρτιά καί τίς σημειώσεις τοῦ πατέρα του τή «ὀριστική» βιογραφία τοῦ Ἀλῆ πασά, θά ἀποδεχθεῖ χωρίς δισταγμούς τήν παγιωμένη πιά ἐκδοχή:

«Εἶχον ἤδη φθάσει εἰς Ζάλογγον [...] ὅτε τήν πρωίαν τῆς 16ης Δεκεμβρίου ἐφάνη εἰς τὰς ὑπὸ ὑπὸν πολυάριθμον σῶμα Ἀλβανῶν ὑπὸ τόν Μπε-

κίρ Τσογαδόρον ἐπερχόμενον. Οἱ Σουλιῶται ὑπὸ τήν ἀρχηγίαν τοῦ Κ. Μπότσαρη, Ν. Κουτσονίκας», κλπ., «ὄχυρωθέντες ἐντὸς τῆς Μονῆς», κλπ., καί οἱ γυναῖκες, ὅταν ἀπελειστήσαν, «συγκρατούμεναι ἐκ τῶν χειρῶν, ἐν χορῶ ἔπεσαν ἢ μία μετά τήν ἄλλην εἰς τό χαῖνον ὑπὸ τούς πόδας αὐτῶν βάραθρον, ἀφοῦ κατεκρημνισαν πρῶτον ἐν αὐτῶ τά ἴδια τέκνα, ὅσα ἔφερον ἐν ταῖς ἀγκάλαις».

Ὁ Χορός τοῦ Ζαλόγγου ἀποτελεῖ, μαζί μέ τίς μυθοποιημένες ἐκδοχές τῶν κλεφταρματολῶν καί τῶν ἀλλεπάλληλων ἐξεγέρσεων κατά τῶν Ὁθωμανῶν, τό συμπληρωματικό ταίρι τοῦ Κρυφοῦ σχολειοῦ: παιδεία καί ἀνδρεία συνιστοῦν τά ἀγκωνάρια κάθε ιδεολογήματος γιά τήν ἐξαιρετική ἐλληνική φυλή.

Ἄς προσέξουμε ὅμως. Ἄν τό Κρυφό σχολεῖο ἀποτελεῖ μιά κατασκευή ἐκ τοῦ μηδενός, ὁ πυρήνας τῶν γεγονότων τοῦ Ζαλόγγου ὑπῆρξε. Βέβαια οἱ ὑπερασπιστές κι οἱ προδότες τοῦ Σουλίου, ὅπως κι οἱ γυναῖκες πού αὐτοκτόνησαν δέν εἶχαν –ἐκεῖνα ἀκόμα τά χρόνια, 1803– ἐνταχθεῖ ὀλοκληρωτικά στήν ἐθνική ὁμάδα τῶν Ἑλλήνων Ἀρβανίτες ἦταν, δηλαδή Ἀλβανοί – αὐτό εἶναι ὅμως ἄλλο ζήτημα. Ὡς πρὸς τό ἴδιο τό γεγονός, ἡ μυθοποίηση βρίσκεται μονάχα στήν ἐξιδανίκευση, στόν χορό· αὐτό ἄλλωστε εἶναι τό διαφορετικό καί τό ἐξαιρετικό, ἐπειδή αὐτοκτονίες, ἀκόμα καί ὁμαδικές, δέν εἶναι κάτι τό πρωτόγνωρο στήν ἀνθρώπινη ἱστορία. Τό ὅτι στίς ἀφηγήσεις αὐξήθηκε πιθανότατα ὁ ἀριθμός τῶν γυναικῶν κι ἐξαφανίστηκαν οἱ ἄνδρες, εἶναι αἰγούρα δευτερεύον: τά σημαντικά ἱστορικά γεγονότα ὀφείλουν νά διαθέτουν ὄγκο κι ἐσωτερική ἐνότητα.

Ἐπάρχει ὅμως μιά δεύτερη ἐντυπωσιακή ἰδιαιτερότητα, μιά μοναδικότητα, πιστεύω: ἡ εὐρωπαϊκή καλλιέργεια τοῦ χοροῦ καί ἡ διασάλλισή του ἀπό τά φιλελληνικά ἡγεῖα. Πραγματικά, ἐκεῖνο πού περίμεναν οἱ Εὐρωπαῖοι ἀπό τούς ἐπαναστατημένους Ἕλληνες ἦταν κυρίως τόλμη, ἀποκοτιά, τυφλὸς ἥρωισμός. Ἄν ἐπιχειρήσουμε νά καταστρώσουμε ἕναν γενικό πίνακα τῆς φιλελληνικῆς τέχνης θά ἔχουμε στή μέση δύο μεγάλα πορτρέτα, Μάρκος Μπότσαρης, Κανάρης – ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Μιαούλης, ἀκόμα κι ὁ Καραϊσκάκης εἶναι στρατηγοί, καί τέτοιοι ὑπάρχουν ἐν ὑπεραφθονία στήν Εὐρώπη– κι ἀπό δίπλα, βέβαια, τό Μεσολόγγι καί ἡ Χίος. Τό νά συναντᾶς τίς ἀρετές τῆς ἱπποσύνης καί τῆς ἀριστοκρατικῆς εὐγένειας σ' ἕναν λαό ἀκαλλιέργητο, καταπιεσμένο καί φτωχό, προσδίδει ἐπιπλέον διανοητική ἱκανοποίηση, κι ἔπειτα ἡ λογοτεχνία, πολύ περισσότερο ἢ ρομαντική, θέλγεται ἀπό τίς ἀκραῖες καταστάσεις. Τό Σούλι λοιπόν, ἔχοντας ἀπό τή μιά μεριά τόν ἄκρο ἥρωισμό καί ἀπό τήν ἄλλη τήν ἄκρα διαιότητα τοῦ Ἀλῆ συνιστοῦσε ἐξαιρετο παράδειγμα, τό ἴδιο κι ὁ γυναικεῖος ἥρωισμός –κι ἴσως, ἂν ζητήσουμε τή βοήθεια τῆς ψυχανάλυσης, ν' ἀνακαλύψουμε κι ἕναν κρυμμένο ἀνδρικό ἔρωτισμό.

Ἐπάρχει ὅμως καί μιά τρίτη μοναδικότητα, ἐξίσου σημαντική: οἱ τύχες τοῦ Ζαλόγγου στόν κατεξοχὴν χώρο τῆς μυθολογίας, στήν ποίηση. Ναι, ἀξίζει νά προσέξουμε ὅτι πέρα ἀπό τόν Σολωμό, πού ἐκείνη τή

στιγμή κυρίως τό εὐρωπαϊκό κοινό εἶχε κατά νοῦ, κα-
νένας ἄλλος μείζων ποιητής δέν ἐπέλεξε τό Ζάλογγο
ὡς κεντρικό του θέμα.

Θά περιμέναμε πρῶτα-πρῶτα τόν Βαλαωρίτη, ὅμως
ὄχι δύο ἀπλοί, ἀόριστοι ὑπαινιγμοί, ὁ ἕνας στόν «Ἀ-
θανάση Διάκο» (1867), ἐκεῖ ὅπου ὁ Σαμουήλ, μαζί μ'
ἀμέτρητους ἄλλους μάρτυρες ὑποδέχεται τόν Διάκο
στόν οὐρανό, ἀναφέρεται νά τόν περιτριγυρίζουν «παι-
διά θυζασταρούδια, / ἀγράμπελες πού ἐφύτρωναν στό
βράχο τοῦ Ζαλόγγου», καί μόνο στίς σημειώσεις τοῦ
ποιήματος μνημονεύεται ρητά τό περιστατικό, ὅπου,
πάντως, δέν γίνεται λόγος γιά χορό. Ὁ δεύτερος ὑπαι-
νιγμός γίνεται τό 1876 γιά τά ὑπόδουλα μέρη τῆς
Ἡπείρου ἀνάμεσα τους «κι ὁ βράχος τοῦ Ζαλόγγου»
– ὁ χορός λοιπόν καί πάλι λείπει.

Θά περιμέναμε ἴσως τόν Τερτσέτη, οἰκείο τῆς οἰκο-
γένειας Μπότσαρη ἀπό τά χρόνια τῆς Ἐπανάστασης,
ὁ ὁποῖος τιμοῦσε τό περιστατικό, κι ἀποδεχόταν τήν
ἐκδοχή τοῦ χοροῦ: ὅταν στά 1826 γράφει ἕνα παραι-
νετικό γράμμα στόν γιό τοῦ Μάρκου, τόν μικρό Δη-
μήτρη Μπότσαρη, πού μόλις ἔχει φύγει γιά τό Μόνα-
χο, προσθέτει ἀνάμεσα σ' ἄλλα, «καί οἱ γυναῖκες τοῦ
ταραφιοῦ σας», τῆς φάρας σας, «ἐχόρεψαν εἰς τό στε-
φάνι τοῦ Ζαλόγγου. Καί σώζονται ἀκόμη ἀποκάτου
ἀπό τό στεφάνι, στό λόγγο, εἰς τά κλαδιά, οἱ κούνιες
τῶν παιδιῶν καί τά σουλιώτικα κόκαλα» ἡ σύνδεση
τοῦ γεγονότος μέ τή φάρα τῶν Μποτσαραίων, εἶναι
ἐξαιρετικά σημαντική γιά τό πῶς πρέπει νά ἐβλεπε ἡ
σουλιώτικη κοινωνία τά πράγματα. Ἀλλά δέν σκέφτη-
κε νά ἐκμεταλλευτεῖ τό θέμα σέ κάποια ποιητική σύν-
θεση: μονάχα μία ἀποστροφή συναντᾶμε σ' ἕνα ποίη-
μα πού ἀπευθύνει τό 1832 στόν Ὅθωνα. Καί τό 1831
θά τό βροῦμε σ' ἕναν λόγο του, τό ἴδιο κι ἀργότερα,
τό 1853 – ἀκόμα πιό σύντομα διατυπωμένο.

Ὁ Ζαλοκώστας ἐπίσης, ἄν καί Ἡπειρώτης, περιορι-
ζεται σέ μία ἀδέξια ἀναφορά –χωρίς πάλι ν' ἀναφέρε-
ται ὁ χορός– στό «Αἶ σκιαί τοῦ Φαλήρου»:

*Ὁ φαῦλος Ἀλῆς ὑπογράφας συνθήκας,
σφαγῆν ἐν κρηπιῶ ἐμελέτα σκληράν,
ἀλλά δέν τολμᾷ νά ἐγγίσῃ φρουράν
ἐν ὄπλοις πυκνήν καί θερμῆν ἀπό νίκας.*

*Μακράν τῆς φρουρᾶς αἱ γυναῖκες ὡς εἶδον
αὐτάς νά κνκλώνει δουλεῖα πικρά,
εἰς χεῖρας κρατοῦσαι τ' ἄθῶα μικρά,
ἀπό τοῦ Ζαλόγγου τούς βράχους ἐπήδων.*

*Παρά τήν δουλείαν τόν θάνατον μᾶλλον
ἠσπάσθησαν ὄλαι, καί Τοῦρκοι ὠμοί
δραμόντες ξιφήρεις δέν εὐρον εἰμῆ
σωρούς αἱματώδεις σαρκῶν καί κοκάλων*

εὐλογο βέβαια εἶναι τό ἐρώτημα τοῦ ἀναγνώστη, πού
ὄρμηξαν οἱ Τοῦρκοι, στήν κορφή ἢ στή χαράδρα; Αὐ-
τά πάντως γράφονται στά 1844, τμήμα μιᾶς γενικότε-
ρης ὑπόμνησης ὅσων προσέφεραν οἱ ἑτερόχθονες σέ
μία στιγμή πού ἐπρεπε νά τονιστοῦν οἱ ἥρωικές τους
δάφνες.

Θά περιμέναμε τέλος τόν Χρηστοβασίλη: στό βαθμό
πού ἔχω ἐλέγξει ὅμως τά σουλιώτικα διηγήματα ἢ θεα-
τρικά του, δέν μνημονεύουν οὔτε τόν χορό οὔτε κἀν τό
Ζάλογγο. Φαίνεται πῶς αὐτό τό ἐντυπωσιακό περιστα-
τικό δέν ἔλκυσε τούς μείζονες λογοτέχνες τοῦ 19ου
αἰώνα, πλην Σολωμοῦ: νά συναισθάνθηκαν, μήπως, ὅτι
δέν θά μπορούσαν νά ἀνταποκριθοῦν στό ἕψος πού
ἀπαιτοῦσε; Μπορεῖ, ἄν καί αὐτό δέν ἦταν ὁ κανόνας.
Ἀντίθετα τό θέμα ἀπασχολεῖ τούς πιό ἐλάσσονες.

Ἐννοεῖται πῶς ἡ διερεύνησή μου δέν ἦταν συνολική,
καί πιθανότατα θά υπάρχουν περιπτώσεις πού μοῦ
ἔχουν διαφύγει. Ἔως τώρα πάντως ἔχω ἐντοπίσει τέσ-
σερις: τό 1859 ὁ Παναγιώτης Ματαράγκας στό ποίη-
μά του «Πρός τούς Ἡπειρώτας» κάνει μιᾶ ἐκτενή πε-
ριγραφή: τό 1867 ἕνας ἄγνωστός μας πού ὑπέβαλε
στόν ποιητικό διαγωνισμό ἐκείνης τῆς χρονιάς τό *Αἱ
ἠρωίδες τοῦ Ζαλόγγου*, ποίημα εἰς 370 στίχους: τό
1882 ἕνα ἀκόμη ἀπόσπασμα τοῦ Ἰωάννη Πεרבάνο-
γλου: τό 1885 ἡ Μαριέττα Μπέτσου συνθέτει ἕνα δη-
μοτικοφανές –ὅπως τό συνήθιζε– ποίημα, «Ὁ χορός
τοῦ Ζαλόγγου». Προσθέτω βέβαια καί τήν ἀντίπερα
ὄχθη: τό 1892 ὁ Ἐμμ. Ροῦιδης, στό δοκιμακό ἀφήγη-
μά του «Ἀπόκρυφα καί συναξάρια», ὅπου μέ κάπως
εἰρωνικό τόνο ἀναπτύσσει τό πῶς δημιουργεῖται, ἐνίο-
τε, ὁ πόθος τοῦ μαρτυρίου ἀνάμεσα σέ ἄλλα «πρόχει-
ρα παραδείγματα ὁμοίας ψυχικῆς διαθέσεως», παραθέ-
τει τίς σύγχρονες «τῆς μητρὸς ἢ τῆς μάμμης ἡμῶν ἡ-
ρωίδες τῆς Γαλλικῆς ἐπανάστασεως καί τοῦ Σουλίου»,
πού εἴτε μέσα στίς φυλακές παρωδοῦσαν «τὴν ἀνάβα-
σιν τῆς ἐπιούσης εἰς τὴν λαίμητόμον, ἢ χορεύουσαι πα-
ρά τό χεῖλος τοῦ βαράθρου, εἰ τό ὅποιον ἐμελλον μετ'
ὀλίγον νά κρημνισθῶσιν».

Σταματῶ μέ τό τέλος τοῦ 19ου αἰώνα. Ὅχι πῶς ὁ
20ός ἀγνόησε τό περιστατικό, καθόλου, ἀλλά τά συ-
στατικά τοῦ εἶχαν ἤδη ἀποκρυσταλλωθεῖ, καί ἡ παρά-
θεση χωρίων καί ἀπόψεων δέν θά ἦταν παρά μιᾶ ἀντι-
γραφή. Δέν χρειάζεται πολλή φαντασία γιά ν' ἀναπλά-
σουμε τά ὅσα εἶπε ὁ Περεισιᾶδης, ὁ Σπύρος Μαισοῦ-
κας, ὁ Ἀριστείδης Κυριακός ἢ ὁ Σκίπης, καί εἶναι αὐ-
τονόητο ὅτι οἱ σχολικές παραστάσεις ἐδῖναν καί ἐπαιρ-
ναν. Σημειῶν πάντως πῶς ἡ πρωιμότερη καταγραφή
τοῦ ὑποτιθέμενου δημοτικοῦ τραγουδιοῦ «Ἐχε γειά
καημένε κόσμε» εἶναι τοῦ 1908. Ἀκόμα λιγότερη ση-
μασία θά εἶχε νά παρακολουθήσουμε τή διασπορά τοῦ
μῦθου στά μεταπολεμικά χρόνια: ἡ ἐπισκόπησή μας
μπορεῖ νά κλείσει κάπως μελαγχολικά μέ μιᾶ πολύ ἄ-
τυχη, νομίζω, στιγμή τῆς νεότερης μας ποίησης: ἀμέ-
σως μετά τόν Πόλεμο, καί προσπαθώντας ὑποτίθεται
νά καταλάβει γιατί νικήσαμε στόν ἀλβανικό πόλεμο
τούς Ἴταλους, ὁ Ὀδυσσεᾶς Ἐλύτης θά φέρει στό νοῦ
του τήν ἱστορία μας καί τή δική τους:

*–δέν εἶχαν πίσω τους αὐτοί
Θεῖο μπουρλοτιέρι, πατέρα γεμιτζή,
Μάνα πού νά χεῖ σφάξει μέ τά χέρια τῆς
Ἡ μάνα μάνας πού μέ τό θυζὶ γυμνό
Χορεύοντας νά χεῖ δοθεῖ στή λευτεριά τοῦ Χάρου!*

ΥΠΟ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ Η ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ;

του Ίάκωβου Μ. Φριζή

Καί φέτος, γιά δεύτερη φορά, θά έορταστεί ή επέτειος του Όλοκαυτώματος και στην πατρίδα μας. Θέλω νά γράψω στον άπόηχο του Όλοκαυτώματος κάτι πού ίσως ξενίσει όρισμένους, αλλά έπειδή πιστεύω ότι ζοῦμε σέ μιά άπόλυτα δημοκρατική χώρα θά σημειώσω κάποια γεγονότα, κάποιες εκδηλώσεις πού δείχνουν ότι υπάρχει άμφισβήτηση της ελληνικότητας των Έλλήνων Έβραίων. Καί αυτό ύστερα από τή μόνιμη παρουσία των Έβραίων στην Ελλάδα 2.300 χρόνων, μετά τή συμμετοχή των Έλλήνων Έβραίων σέ όλους τούς τομείς της ελληνικής ζωής από κάθε πλευρά, οικονομική, έμπορική, λογοτεχνική, έθνική, πατριωτική. Δέν υπήρξε Έλληνας Έβραίος λιποτάκτης σέ όλους τούς άπελευθερωτικούς πολέμους. Οι Έλληνες Έβραίοι έδωσαν τό αίμα τους, τούς νεκρούς τους, τούς τραυματίες τους σέ όλους τούς πολέμους γιά τήν έλευθερία της Ελλάδας. Συμμετείχαν πάντα σέ όλες τίς συμφορές και τίς χαρές της πατρίδας. Καί όμως, υπάρχουν σήμερα άποδείξεις πού άμφισβητούν τή γνήσια ελληνικότητά μας. Είναι μιά πληγή πού δέν μπορούμε νά τή γιατρέψουμε, άν και άγωνιζόμαστε γι' αυτό αιώνας τώρα. Όμως, ή επέτειος του Όλοκαυτώματος και ή έξαγγελία του πρωθυπουργού κ. Καραμανλή γιά άναθέωση του Συντάγματος μέ παροτρύνουν νά γράψω τίς σκέψεις μου, πού ίσως νά έχουν κάποιο θετικό αποτέλεσμα. Πιστεύω πώς ή άμφισβήτηση της ελληνικότητας των Έλλήνων Έβραίων ξεκινά από τό γεγονός ότι έχουν διαφορετική θρησκεία από τήν πλειοψηφία των Έλλήνων πού είναι χριστιανοί όρθόδοξοι.

Πρίν από αρκετά χρόνια διάβασα ένα άρθρο του καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Γ. Μαυρογορδάτου γιά τόν ήρωα του '40 συνταγματάρχη Μαρδοχαίο Φριζή, στην *Καθημερινή*, όπου τόνιζε: «έκτός από ήρωας του '40, ό συνταγματάρχης Φριζής υπήρξε ή πιό συγκλονιστική ιστορική άπόδειξη ενός θεωρήματος πού παραμένει επίκαιρο έδώ και δύο αιώνες: ότι μπορεί κανείς νά ανήκει ολόψυχα στο ελληνικό έθνος χωρίς νά είναι χριστιανός όρθόδοξος».

Μέ τήν επικείμενη άναθέωση του Συντάγματος θεωρώ άπαραίτητο όπως μιά διάταξη του επιβάλλεται νά είναι και αυτή του καθηγητή κ. Μαυρογορδάτου. Έτσι θά δοθεί τέλος σέ άμφισβητήσεις και παραπληήσεις από κάποιους καλοθελητές πού μόνο κακό προσφέρουν στην πατρίδα μας.

Μέ τήν ευκαιρία αυτή θέλω νά τονίσω τήν πλήρη άδιαφορία της πολιτείας νά όνομάσει ένα στρατόπεδο ή μιά στρατιωτική μονάδα μέ τό όνομα του ήρωα Φριζή, καιτοι αυτό τό ζητώ 50 χρόνια τώρα. Καί πάντα παίρνω τήν στερεότυπη άπάντηση «θά», «έν καιρώ». Άν και δέν έπρεπε νά τό ζητώ έγώ. Ήταν και είναι χρέος της πολιτείας. Πρίν από λίγο καιρό πληροφορήθηκα ότι κατά τήν Κατοχή οι άντάρτικες μονάδες του ΕΛΑΣ έδωσαν τό όνομα του συνταγματάρχη Φριζή τότε. Τό έπίσημο ελληνικό κράτος άδιαφόρησε 60 ολόκληρα χρόνια. Γιατί; Μήπως εντάσσεται και αυτό στην άμφισβήτηση της ελληνικότητάς μας;

Μπορεί, κατά τό Σύνταγμα, νά είναι στην πατρίδα μας ή όρθοδοξία ή κρατούσα θρησκεία, αλλά επίσης άναγνωρίζονται όλες οι γνωστές θρησκείες. Χρόνια τώρα άκούμε από έπίσημα πολιτικά, εκπαιδευτικά, εκκλησιαστικά και άλλα χείλη ότι είναι ταυτόσημες οι έννοιες ελληνισμός-χριστιανισμός. Μέ τή συνθηματολογία αυτή καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι κάθε πολίτης της χώρας αυτής πού δέν είναι χριστιανός, δέν ανήκει στην Ελλάδα. Έχει γίνει τέτοια πλύση έγκεφάλου στον ελληνικό λαό, ή κρίση «Έλληνισμός=Χριστιανισμός» πού οι μαθητές της Λάππα Άχαΐας, γράφοντας στους τοίχους του σχολείου τους πρίν από λίγο καιρό τό σύνθημα «Ή σημαία σέ Χριστιανούς», δέν έκαναν τίποτε άλλο παρά νά εφαρμόσουν αυτό πού άκούγεται δεκάδες χρόνια τώρα από όλους τούς φορείς της κοινωνίας μας. Λέγοντας τίς παραπάνω σκέψεις, δέν θέλω νά υποτιμήσω τή σχέση πού υπάρχει ανάμεσα στον ελληνισμό και τήν Όρθοδοξία. Άλλά όταν άκούς από έπίσημα χείλη πολύ ύψηλά ιστάμενα ότι «κάθε άπόπειρα άποσύνδεσης όρθοδοξίας και ελληνισμού συνιστά άπειλή γιά τήν ενότητα του Έθνους» τότε καταλήγουμε στο

συμπέρασμα ὅτι κάθε μὴ ὀρθόδοξος εἶναι ἀπειλή γιὰ τὸν ἑλληνισμό. Πολύ θὰ ἤθελα νὰ γνωρίζω ἂν ὁ κ. Καραμανλῆς, ὡς πρωθυπουργὸς τῆς χώρας, συμμερίζεται τὶς ἀπόψεις αὐτές οἱ ὁποῖες ἐμένα προσωπικά, ὡς Ἑλληνα Ἑβραῖο, μὲ προσβάλλουν βαθύτατα πού μὲ χαρακτηρίζουν ὡς «ἀπειλή γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ Ἔθνους». Κάτι πού δέν τό δέχομαι μὲ ὅλες μου τὶς δυνάμεις.

Τώρα πού ἡ ἐπέτειος τοῦ Ὀλοκαυτώματος «εορτάζεται» ἐπίσημα πλέον ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πολιτεία, θέλω νὰ καυτηριάσω τὴ διάταξη 4 τοῦ νόμου πού θέσπισε τὸ κράτος γιὰ τὴν ἐπέτειο τῆς ἑλληνοεβραϊκῆς γενοκτονίας. Στὴ διάταξη 4 τοῦ νόμου αὐτοῦ τίθεται ὡς ὄρος ἡ προϋπόθεση ὅτι ἡ δαπάνη τῆς ἐπετείου δέν θὰ βαρύνει τὸν κρατικὸ προϋπολογισμό. Μὲ ἀπλά λόγια, τὸ κράτος ἐγκρίνει τὶς ἐπετειακὲς τελετές, ἀλλὰ τὸ ἴδιο δέν δίνει δεκάρα γι' αὐτές καὶ ἀφήνει ὅλο τὸ κόστος νὰ βαρύνει τὶς ἐβραϊκὲς κοινότητες. Ἐδῶ κάνω κάποιες πικρὲς σκέψεις. Ἡ μὴ οικονομικὴ συμμετοχὴ τοῦ κράτους στὶς ἐπετείες γιὰ τὸ Ὀλοκαύτωμα δείχνει ὅτι οἱ Ἕλληνες Ἑβραῖοι πού σφαγιασθήκαν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς δέν ἀναγνωρίζονται ὡς Ἕλληνες ἀπὸ τὸ κράτος. Οἱ χιλιάδες ὅμως αὐτοὶ νεκροὶ τοῦ Ὀλοκαυτώματος ἦταν Ἕλληνες πολῖτες, φορολογούμενοι καὶ στρατευμένοι στοὺς ἀγῶνες τοῦ Ἔθνους. Πολέμησαν, σκοτώθηκαν, τραυματίστηκαν ἀνεπανόρθωτα στὰ ἀλβανικά βουνά γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδας τὸ 1940, πλάι στοὺς ἀδερφοὺς Ἕλληνες χριστιανοὺς.

Ὅσοι ἐλάχιστοι γύρισαν ἀπὸ τὰ ναζιστικὰ στρατόπεδα στρώθηκαν στὴ δουλειά καὶ πρόσφεραν καὶ συνεχίζουν νὰ προσφέρουν τὰ πάντα γιὰ τὴν ἀνόρθωση τῆς πατρίδας. Ὅμως τὸ κράτος δέν τοὺς θεωρεῖ Ἕλληνες καὶ ἀποφεύγει νὰ προσφέρει ἔστω καὶ ἓνα εὐρὼ στὶς ἐπετείες τοῦ Ὀλοκαυτώματος. Ἄν κάνω λάθος στὶς σκέψεις αὐτές ἄς μὲ διαψεύσουν οἱ ἀρμόδιοι. Πιστεύω ἀκράδαντα ὅτι ἂν δέν συμμετέχεις οικονομικά σὲ οποιαδήποτε ἐκδήλωση, θεωρεῖς τὴν ἐκδήλωση αὐτὴ ὄχι δική σου, ἄρα ξένη. Αὐτὸ μᾶς λείει ἡ διάταξη 4 τοῦ νόμου γιὰ τὴν ἐπέτειο τοῦ Ὀλοκαυτώματος. Ἀπορῶ δὲ πῶς δέχτηκε μιά τέτοια διάταξη ὁ κ. Παπανδρέου τότε πού ψηφίστηκε ὁ σχετικὸς νόμος. Ὅλα ὅμως μποροῦν νὰ διορθωθοῦν, ἂν σήμερα ἡ κυβέρνηση τοῦ κ. Καραμανλῆ τό θελήσει. Θά τό θελήσει ὅμως;

Υπάρχουν κάποιες λεπτομέρειες πού ὁ κόσμος δέν τὶς βλέπει, ἢ μᾶλλον τὶς παραβλέπει. Πρὶν ἀπὸ τρία χρόνια, μετὰ ἀπὸ προσπάθειες 50 ἐτῶν, κατάφερα, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ στρατηγοῦ Ἀντωνακόπουλου πού ἦταν τότε ἀρχηγὸς τοῦ ΓΕΣ, νὰ ἔρθουν στὴν πατρίδα τὰ ὀστά τοῦ ἥρωα πατέρα μου συνταγματάρχη Φριζῆ.

Ἀποδόθηκαν στρατιωτικὲς τιμές, ἦρθαν πολλοὶ ἐπίσημοι στὸν ἐνταφιασμό τοῦ ὀστεοφυλακίου του, ἀλλὰ στὴν τελετὴ διαβάστηκε μῆνυμα τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν κ. Παπανδρέου γιὰ τὸν ἠρωισμό καὶ τὴ θυσία τοῦ ἥρωα. Γι' αὐτὸ τό μῆνυμα τὸν εὐχαριστῶ θερμά. Περίμενα ὅμως καὶ μῆνυμα ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ Ἐθνικῆς Ἀμυνας, πού ὅμως δέν ἦρθε. Καὶ ἐρωτῶ, γιατί τό μῆνυμα τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν; Ὁ συνταγματάρχης

Φριζῆς ἦταν Ἕλληνας, δέν ἦταν ξένος ὥστε νὰ ἐπιληφθεῖ τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Λεπτομέρεια πού ὅμως ἔχει σοβαρὴ σημασία.

Ἄλλη περίπτωση πού δείχνουν οἱ ἀρχές ὅτι μᾶς θεωροῦν ξένους. Ἔμαθα ὅτι στὶς παρελάσεις κατὰ τὶς ἐπετείες τῆς 25ης Μαρτίου καὶ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου προσκαλοῦνται καὶ οἱ διοικήσεις τῶν ἐβραϊκῶν κοινοτήτων στὶς ὁποῖες ὅμως παραχωροῦν θέσεις στοὺς ξένους ἐπισήμους. Γιατί στοὺς ξένους; Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Ἑλλάδας εἶναι ξένοι; Ἄν κάνω λάθος θὰ δεχθῶ τὴ διάψευση τῶν ἀρμοδίων καὶ ἐκ τῶν προτέρων ζητῶ συγγνώμη.

Ὅλα αὐτὰ καὶ ἄλλα γεγονότα δείχνουν ἓνα κλίμα ἀποξένωσης καὶ ἀμφισβήτησης πού ἄλλοι τό ἐντάσσουν σὲ ἓνα γενικότερο ἀντιεβραϊσμό καὶ ἄλλοι σὲ μιά βεβαιότητα ὅτι δέν θεωροῦν τοὺς Ἕλληνες Ἑβραῖους, Ἕλληνες. Ἀκόμη πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια κανεὶς Ἑβραῖος στρατευμένος δέν γινόταν ἀξιωματικός. Δέν ξέρω ἂν ἰσχύει αὐτὸ καὶ σήμερα. Ποῖος μπορεῖ νὰ ξεχάσει τὸν κύριο Ροζάκη πού τὸν ἀνάγκασαν νὰ «παραιτηθεῖ» ἀπὸ τὴ θέση του γιατί εἶχε ἐβραϊκὴ ρίζα. Ἐπίσης θυμᾶμαι, πρὶν ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια, τοὺς μεγάλους τίτλους τῶν ἐφημερίδων ὅταν διορίστηκε ὡς διοικητῆς τῆς ΔΕΗ ὁ κ. Ραφαήλ Ἀσέρ, πού ἔγραφαν «μὴ πληρώνετε τοὺς λογαριασμοὺς τῆς ΔΕΗ στὸν Ἑβραῖο διοικητῆ της».

Δέν θέλω νὰ ἀναφερθῶ σὲ ἀμέτρητα περιστατικὰ τοῦ παρελθόντος, πού μόνο πίκρα καὶ ἀπογοήτευση μοῦ προκαλοῦν. Μόνο εὐχομαι νὰ ἀλλάξει τό κλίμα ἀπέναντι στοὺς Ἕλληνες Ἑβραῖους, κατανοώντας μερικοὶ ἰθύνοντες ὅτι κάνουν θανάσιμο λάθος νὰ ἐκλαμβάνουν τοὺς Ἑβραῖους τῆς Ἑλλάδας ὡς ξένους. Ἄν ἡ Ἑλλάδα μας ἔχει «κακοὺς συμβούλους» δίπλα στοὺς πολιτικούς μας πού προκαλοῦν τὴν πίκρα μας, τὸν θυμὸ μας, τὴν ἀγανάκτησή μας καὶ τὴν ἀπογοήτευσή μας, ἡ ἴδια ἡ Ἑλλάδα δέν φταίει σὲ τίποτα γιὰ νὰ τὴν κατηγορήσει κανεὶς. Φταῖνε κάποιοι πού ἔχουν μέσα τους τό μικρόδιο τοῦ μίσους.

Ἡ μικρὴ αὐτὴ ἀναφορά μου γιὰ τὴν ἀμφισβήτηση τῆς ελληνικότητας τῶν Ἑλλήνων Ἑβραίων, σκοπὸ ἔχει τὴν ἐξάλειψη αὐτῶν τῶν γκριζων σκιῶν γιατί, ὅπως καὶ νὰ τὶς δεῖ κανεὶς, εἶναι σκιές πού πικραίνουν βαθύτατα ἓναν κόσμο πού πονᾷ καὶ ἀγαπᾷ τὸν τόπο του. Καὶ ἂν ἀκόμη, παρὰ τὴ δημοσιοποίηση τῆς ἀδικίας αὐτῆς, δέν γίνεи τίποτα, ἐμεῖς ὑπερασπίζουμε τὴν ελληνικότητά μας καὶ ἀδιαφοροῦμε γιὰ ὅσους τὴν ἀμφισβητοῦν, γιατί πιστεύουμε ὅτι ἔχουμε μέσα μας τόση ελληνικότητα πού μᾶς δίνει τὴ δύναμη νὰ μὴν ἐνδιαφερόμαστε γι' αὐτοὺς πού θέλουν νὰ διατηροῦν τό μίσος.

* Τὸ κείμενο δημοσιεύτηκε στὴν Αὐγή στις 6.1.2006.

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΟΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ*

Ο ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΦΑΝΤΑΣΙΑΣ

του Κάρλος Φουέντες

Με αφορμή τό μυθιστόρημα του Θερβάντες «Δόν Κιχώτης», πού ή 400ή επέτειος τής έκδοσής του γιορτάστηκε τό 2005, ό μεξικανός συγγραφέας Κάρλος Φουέντες αναρωτιέται γιά τίς ιδιότητες πού έξηγούν τήν καθολική άπήχηση όρισμένων μεγάλων μυθιστορημάτων τής παγκόσμιας λογοτεχνίας. Από τόν «Πύργο» του Φράντς Κάφκα ως τόν «Μόμπυ Ντίκ» του Χέρμαν Μέλβιλ, περνώντας από τό «Φως του Αγγούστου» του Γουίλιαμ Φώκνερ...

Πρόσφατα ή Νορβηγική Ακαδημία έθεσε σέ έκαστό συγγραφείς από όλο τόν κόσμο τήν έξής έρώτηση: «Ποιό είναι, κατά τήν άποψη σας, τό καλύτερο μυθιστόρημα όλων των εποχών». Οί μισοί άπάντησαν: ό Δόν Κιχώτης του Θερβάντες. Αυτό τό άποτέλεσμα έγείρει τό ενδιαφέρον έρώτημα εάν τά «λόγγκ σέλλερς» (βιβλία πού πωλούνται σέ βάθος χρόνου) άντιτίθενται στά «μπέστ-σέλλερς» (τά βιβλία πού πωλήθηκαν καλύτερα σέ μία σεζόν). Δέν ύπάρχει μία άπάντηση πού νά εφαρμόζεται σέ όλες τίς περιπτώσεις: γιατί ένα μπέστ-σέλλερ πωλείται, γιατί ένα λόγγκ-σέλλερ διαρκεί;

Ό Δόν Κιχώτης ύπήρξε μία τεράστια έπιτυχία όταν εκδόθηκε γιά πρώτη φορά, έδώ και τέσσερις αιώνες, τό 1605, και έκτοτε συνεχίζει νά πωλείται χωρίς διακοπή. Ένώ ό Γουίλιαμ Φώκνερ ήταν άναμφισβήτητα μία άποτυχία, εάν συγκρίνουμε τίς πενιχρές πωλήσεις του *Άβεσαλώμ! Άβεσαλώμ!* (1936) μέ εκείνες του μυθιστορήματος *Anthony Adverse*, του Χέρβεϋ Άλλεν (Hervey Allen), έπιτυχία τής χρονιάς, μία ναπολεόντια σαγκά πού μιλούσε γιά τόν έρωτα, γιά τόν πόλεμο και τό έμπόριο. Αυτό σημαίνει ότι, σέ αυτό τό θέμα, δέν ύπάρχει πραγματικό θερμόμετρο, άκόμη και άν ό χρόνος δέν είναι μόνον συμβουλάτορας: μέ τήν άραοδο του χρόνου θά πωλήσουν.

Μπορούμε νά σκεφτούμε ότι ό Θερβάντες συμβίωνε μέ τήν εποχή του, ενώ ό Σταντάλ, γιά παράδειγμα, έ-

γραφε μόνο γιά κάποιους «εύτυχεις εκλεκτούς» και πωλούσε ελάχιστα όσο ζούσε. Αναγνωρίστηκε, πριν από τό θάνατό του, μόνον χάρη στά εγκώμια του Μπαλζάκ, και γνώρισε έπιτέλους τή φήμη στον 20ό αιώνα, μόνον χάρη στίς προσπάθειες του κριτικού Άνρι Μαρτινώ (Henri Martineau).

Μερικοί συγγραφείς γνωρίζουν μεγάλη δημοτικότητα και μετά εξαφανίζονται. Οί κατάλογοι των μπέστ-σέλλερς των τελευταίων πενήντα έτών είναι, μέ λίγες εξαιρέσεις, ένα θλιβερό κοιμητήριο νεκρών βιβλίων. Άλλά ή μονιμότητα δέν είναι μία έσκεμμένη έπιχείρηση. Κανείς δέν μπορεί νά γράψει ένα βιβλίο επειδή λαχταράει τήν άθανασία.

Άρνηση τής άθθεντίας

Μπορούμε νά κάνουμε μεγάλες παρεκβάσεις γιά τίς σχέσεις πού είχαν οι συγγραφείς πού άνέφερα μέ τήν εποχή στην όποία ζούσαν. Όσο έλκυστικό και άν θά μπορούσε νά είναι αυτό, αναρωτιέμαι ως πού σημείο θά μάς αποκαλύπτε ότιδήποτε γιά τά βιβλία πού έγραψαν, γιά τή φαντασία πού τούς ώθοϋσε νά γράψουν, γιά τόν τρόπο πού χειρίζονταν τή γλώσσα, γιά τόν κριτικό τρόπο μέ τόν όποιο προσέγγιζαν τήν τέχνη τής λογοτεχνίας, και γιά τή συνείδηση πού είχαν ότι άνήκουν σέ μία άκόμη ευρύτερη παράδοση. Στο τελευταίο του βιβλίο, *Ό πέπλος*,¹ ό Μίλαν Κούντερα, διαπιστώνει ότι ένας μυθιστοριογράφος, πολύ περισσότερο από ότι στην πατρίδα του ή άκόμη και στη μητρική του γλώσσα, άνήκει σέ μία παράδοση στην όποία ό Ραμπελαί, ό Θερβάντες, ό Στέρν και ό Ντιντερό είναι μέλη

* Όμιλία στό άνοιγμα του 5ου Διεθνούς Φεστιβάλ Λογοτεχνίας. Δημοσιεύτηκε στον *Monde Diplomatique*, Δεκ. 2005. Μετάφραση: Έλένη Καλαφάτη

της ίδιας οικογένειας. Και ότι αυτή η οικογένεια, όπως τό επιθυμούσε ο Γκαίτε, ζει στο σπίτι της παγκόσμιας λογοτεχνίας που συντηρεί κάθε συγγραφέας ανεξάρτητα από τις εθνικές λογοτεχνίες, οι οποίες έχουν πάψει να αντιπροσωπεύουν οτιδήποτε σημαντικό.

Αν αυτό αληθεύει, τότε όλα τα μεγάλα έργα της λογοτεχνίας περιλαμβάνουν τόσο την παράδοση από την οποία απορρέουν και στην οποία συμβάλλουν, όσο και τη νέα δημιουργία, που, αυτή, εξαρτάται εξίσου από την πρότερη παράδοση, αφού η παράδοση, για να παραμείνει υγιής, εξαρτάται από τις νέες δημιουργίες που την τροφοδοτούν.

Καθώς αυτή τη χρονιά συμπληρώνονται τετρακόσια χρόνια από την έκδοση του *Δόν Κιχώτη* και εγώ θεωρώ τό βιβλίο του Θερβάντες ως τόν ακρογωνιαίο λίθο του μυθιστορήματος, έτσι όπως εξελίχθηκε από τόν 17ο αιώνα, επιτρέψτε μου να θεμελιώσω εκεί τη σκέψη μου.

Ο Θερβάντες ανήκει σε μία πνευματική παράδοση για την οποία δέν μπορεί να μιλήσει. Είναι η παράδοση του Έρασμου από τό Ρότερνταμ (1466-1536), ο φάρος τών αρχών της Αναγέννησης στην αυλή του νεαρού Κάρολου Κουίντου, ένα κερύ που σβήστηκε γρήγορα από τούς κρύους και δογματικούς ανέμους της Αντιμεταρρύθμισης. Μετά τη Σύνοδο του Τριδέντου (1545), ο Έρασμος και τά έργα του θά αναθεματιστούν από την Ιερά Έξέταση, η διαθήκη του θά μείνει μυστική. Ο Θερβάντες ήταν έμποτιομένος από αυτή την απαγορευμένη φιλοσοφία. Ο Έρασμος αναζητούσε τη συμφιλίωση ανάμεσα στην Πίστη και τό Λόγο, αρνούμενος όχι μόνον τά δόγματα της Πίστης, αλλά και εκείνα του Λόγου. Αυτός είναι ο λόγος που ο Θερβάντες, ως ισπανός μαθητής του Έρασμου, ήταν εξαναγκασμένος να αποκρύπτει τις πνευματικές του συγγενείες.

Τό κυριότερο έργο του Έρασμου, *Μωρίας εγκώμιον* (1509), είναι τό εγκώμιο του Δόν Κιχώτη που περιπλανιέται σε ένα έρασμιακό σύμπαν, στο οποίο κάθε αλήθεια είναι ύποπτη, όλα κολυμπούν στην αβεβαιότητα: μέ αυτό τόν τρόπο τό μοντέρνο μυθιστόρημα αποκτά δικαίωμα γέννησης. Καθώς ο Θερβάντες δέν μπορεί να εκφράσει την απελευθερωτική επίδραση της έρασμιακής σκέψης, υπερβαίνει τόν Έρασμο: η σοφία του Ρότερνταμ γίνεται η τρέλα της Μάντσας, και ο γάμος της σοφίας και της αβεβαιότητας γεννά τό μυθιστόρημα έτσι όπως τό αντιλαμβανόμαστε. Όντως, ένας προνομιούχος χώρος αβεβαιότητας.

Τόπος αδέβαιος: ένα ξεχασμένο χωριό σε μία απομακρυσμένη έπαρχία της Ισπανίας. Ένας τόπος μέ απίθανο όνομα: «*En un lugar de la Mancha de cuyo nombre no quiero acordarme*».² Συγγραφέας αδέβαιος: Ποιός έγραψε αυτό τό βιβλίο; Ο Θερβάντες; Ο ντέ Σααβέρδα; Ο Θίδε Άμέτε Μπενενγκέλι; Ένας άνωνυμος Μαυριτανός αντιγραφάς; Ο προσωπίδοφόρος σκοινοβάτης Ζινές ντέ Παζαμόντε μεταμφιεσμένος

Δόν Κιχώτης - Σάντσο Πάντσα, Πάμπλο Πικάσο, 1955

στον μαριονετίστα μαστρο Πέδρο; Η έλλειψη συγγραφέα μόλις που κατορθώνει να κρύψει την άρνηση της αύθεντίας.

Άδέβαια όνόματα: Ο Δόν Κιχώτης είναι πράγματι ένας χρεοκοπημένος ιδαλγός που ονομάζεται Άλόνσο Κιχάνο – ή είναι Κιχάνα; Η ίσως Κεσάδα; Η μήπως πρέπει να προχωρήσουμε αλλιώς: ο φτωχός ευγενής είναι αληθινά ο θαρραλέος περιπλανώμενος ιππότης, ένας ταπεινωμένος Σίντ, ένας έκπτωτος Κορτές; Λοιπόν, τί περιέχει ένα όνομα; Η αστάθεια τών ονομάτων στο μυθιστόρημα Δόν Κιχώτης ύπονομεύει την σιγουριά που απορρέει από μία άμεση ανάγνωση. Η Δουλιταινά είναι η Άλδόνθα, δυστυχημένες νεανίδες γίνονται βασίλισσες και πριγκίπισσες, κοκαλιάρικα ψωράλογα περνούν για ήρωικά παλιάλογα, αγράμματοι πυργοδεσπότες μετατρέπονται σε κυβερνήτες.

Οι φανταστικοί αντίπαλοι του Δόν Κιχώτη έχουν άλλόκοτα όνόματα – όπως, για παράδειγμα, ο γίγαντας Πενταπολίνο του Άνασηκωμένου Μανικιού– γι' αυτό παρόμοια πρέπει να έχουν και οι πραγματικοί έχθροί του: ο απόφοιτος Σαμφών Καρράσκο θά πρέπει να

1. Μετ. Γ.Η. Χάρης, Άθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2005.

2. «Σε κάποιο μέρος της Μάντσας, που δέν θέλω να θυμάμαι τ' όνομά του».

έπονομαστέι «Ίπλότης τών Κατόπτρων» ὥστε νά εἰσέλθει στό σύμπαν τών ὀνομάτων τοῦ Δόν Κιχώτη. Καί τό ὄνομα τοῦ ἴδιου τοῦ Δόν Κιχώτη, πολεμικό ὄνομα τοῦ πυργοδοσπότη Κιχάδα... ἢ Κιχάνο... ἢ Κεσάδα... μπαίνει μέ πλήρη ἐξάρτηση πάνω στ' ἄλογο σέ αὐτό τό καρναβάλι τών προσωνομιῶν, καί γίνεται ὁ «Ίπλότης τῆς Ἐλεεινῆς Μορφῆς» ἢ ὁ «Ίπλότης τών Λεόντων» (...)

Τόποι, ὀνόματα, συγγραφέας, ὅλα εἶναι ἀδέβαια στόν Δόν Κιχώτη. Καί ἡ ἀδεβαιότητα ἐπιτείνεται ἀπό τήν μεγάλη δημοκρατική ἐπανάσταση πού σφυρηλάτησε ὁ Θερβάντες καί ἡ ὁποία εἶναι ἡ δημιουργία τοῦ μυθιστορήματος ὡς κοινῶν τόπων *lugar común*, εἶναι ὁ τόπος συνάντησης τῆς πόλης, ἡ κεντρική πλατεία, τό *polyforum*, ὁ μικρός δημόσιος κήπος ὅπου καθένας ἔχει τό δικαίωμα νά ἀκουστέι ἀλλά ὅπου κανεῖς δέν ἔχει ἀποκλειστικό δικαίωμα στό λόγο. Αὐτή ἡ καθοδηγητική ἀρχή τῆς μυθιστορηματικῆς δημιουργίας μετατράπηκε σέ αὐτό πού ὁ δοκιμογράφος Κλαούντιο Γκιγὲν (Claudio Guillén) ὀνομάζει «διάλογο εἰδῶν». Ὅλα ξαναβρίσκονται στόν ἀνοιχτό χῶρο τοῦ Δόν Κιχώτη.

Ἐδῶ, τό πικαρέσκο³ –Σάντοο Πάντοα– τείνει τό χέρι στό ἐπικό – Δόν Κιχώτης. Ἐδῶ, ἡ γραμμικότητα τῆς ἀφήγησης σπάει, περικυκλώνεται, ὑποχρεώνεται νά σπεύσει νά προπορευτέι, ἢ, ἀντίθετα, διακόπτεται ἀπό τίς ἱστορίες μέσα στήν ἱστορία, ἀπό τό βουκολικό ἰντερμέδιο⁴ κατόπιν μέ τό μυθιστόρημα τοῦ ἱπποτικού ἔρωτα καί τὰ μαυριτανικά καί βυζαντινά νήματα τῆς ἀφήγησης, ξαναβρίσκειται ὑφασμένη στήν ταπισερί ἑνός μυθιστορήματος πού, ἐν τέλει, παρουσιάζεται τό ἴδιο ὡς νά εἶναι ἡ ταυτότητα καί ἡ διαφορὰ τοῦ γλωσσικοῦ του σύμπαντος.

Πρὶν ἀπό τόν Θερβάντες, ἡ ἀφήγηση μποροῦσε νά ἐξαντλεῖται σέ μιά μόνη ἀνάγνωση τοῦ παρελθόντος: τό ἐπικό, ἢ τοῦ παρόντος: τό πικαρέσκο. Ὁ Θερβάντες ἀναμειγνύει παρελθόν καί μέλλον, μετατρέποντας τό μυθιστόρημα σέ μιά κριτική διαδικασία πού προτείνει, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, νά διαβάσουμε ἕνα βιβλίο γιά ἕναν ἄνθρωπο πού διαβάζει βιβλία, βιβλίο πού μετά γίνεται ἕνα βιβλίο γιά ἕναν ἄνθρωπο πού ξέρει ὅτι θά διαβαστέι. Ὅταν ὁ Δόν Κιχώτης μπαίνει στό τυπογραφεῖο στή Βαρκελώνη καί ἀνακαλύπτει ὅτι αὐτό πού τυπώνεται εἶναι τό δικό του βιβλίο, *El ingenioso hidalgo Quijote de la Mancha*, βρισκόμαστε ξαφνικά βυθισμένοι σέ ἕναν ἀληθινά καινούριο κόσμο ἀναγνωστών, ἀναγνώσεων προσιτῶν σέ ὅλους καί ὄχι μόνον σέ ἕναν μικρό κύκλο στούς κόλπους τῆς ἐξουσίας, εἴτε αὐτή εἶναι θρησκευτική, πολιτική ἢ κοινωνική.

Ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Θερβάντες, τό μυθιστόρημα, πολλαπλασιάζοντας συγχρόνως τούς συγγραφεῖς καί τούς ἀναγνώστες, ἔγινε ἕνα δημοκρατικό ὄχημα, ἕνας χῶρος ἐλεύθερων ἐπιλογῶν, ἐναλλασσόμενων ἐρμηνεύων τοῦ ἐγῶ, τοῦ κόσμου καί τῆς σχέσης ἀνάμεσα στό ἐγῶ καί τούς ἄλλους, ἀνάμεσα σέ σένα καί μένα, ἀνάμεσα σέ μας καί αὐτούς. Ἡ θρησκεία εἶναι δογματική. Ἡ πο-

λιτική εἶναι ἰδεολογική. Ἡ λογική ὀφείλει νά εἶναι λογική. Ἡ λογοτεχνία, ὅμως, ἔχει τό δικαίωμα νά εἶναι διαφοροῦμενη.

Τό διαφοροῦμενο σέ ἕνα μυθιστόρημα εἶναι ἴσως ἕνας τρόπος νά μᾶς πεί, ὅτι, ἀφοῦ οἱ συγγραφεῖς (καί συνεπῶς ἀκόμη καί ἡ αὐθεντία) δέν εἶναι ἀξιόπιστοι καί μποροῦν νά ἐρμηνευτοῦν μέ πολλούς τρόπους, τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τόν κόσμο. Γιατί ἡ πραγματικότητα δέν εἶναι σταθερή, εἶναι μεταβλητή. Δέν μποροῦμε νά προσεγγίσουμε τήν πραγματικότητα παρά μόνον ἂν σταματήσουμε νά θέλουμε νά τήν ὀρίσουμε μιά γιά πάντα. Οἱ ἐπιμέρους ἀλήθειες πού προσφέρει ἕνα μυθιστόρημα εἶναι ὀχύρωση ἐναντία στίς δογματικές καταχρήσεις. Γιατί λοιπόν οἱ συγγραφεῖς, πού θεωροῦνται ἀδύναμοι καί ἀσήμαντοι στό πολιτικό ἐπίπεδο, καταδιώκονται ἀπό τά ὀλοκληρωτικά καθεστῶτα σάν νά ἦταν πραγματικά σημαντικοί;

Αὐτή ἡ ἀντίφαση ἀποκαλύπτει τή βαθιά φύση τῆς πολιτικῆς μέσα στή λογοτεχνία. Ἡ ἀναφορά εἶναι ἡ πόλις,⁴ ἡ πόλη, ἡ κοινότητα πολιτῶν πού ἀναπτύσσεται ἀλλά μένει σταθερή, ὄχι ἡ *autoritas*, οἱ ἐξουσίες πού περνοῦν καί εἶναι οὐσιαστικά ἐφήμερες, ἀλλά οἱ ὁποῖες, γεμάτες ἀλαζονεία, πιστεύουν ὅτι εἶναι ἀθάνατες.

Ἡ μυθοπλασία τοῦ Κάφκα περιγράφει μιά ἐξουσία πού δίνει ἐξουσία στήν ἴδια τῆς τῆ μυθοπλασία. Ἡ ἐξουσία εἶναι μιά ἀναπαράσταση ἢ ὁποία, ὅπως οἱ ἀρχές στόν Πύργο, κερδίζει δύναμη ἀπό τή φαντασία ἐκείνων πού εἶναι ἔξω ἀπό τόν πύργο. Ὅταν αὐτή ἡ φαντασία πάψει νά δίνει στήν ἐξουσία ἀκόμη περισσότερη ἐξουσία, ὁ αὐτοκράτορας ἐμφανίζεται γυμνός, καί ὁ ἀνίσχυρος συγγραφέας πού τό ἐπισημαίνει, ἐξορίζεται, κλείνεται σέ στρατόπεδο συγκέντρωσης, στέλνεται στήν πυρά, ἐνῶ ὁ ράφτης τοῦ αὐτοκράτορα τοῦ ράβει τά καινούρια ρούχα.

3. Πικαρέσκο: αὐτό πού ἀναφέρεται στόν «picares», πρωταγωνιστή τοῦ πικαρέσκου μυθιστορήματος, ἕνα εἶδος περιπετειώδους ἀφηγήματος πού ἀνθῆσε στήν Ἰσπανία τόν 16ο καί 17ο αἰ. καί ἀργότερα ἐπηρέασε μέ μεταφράσεις καί ἀπομμιήσεις τήν εὐρωπαϊκή λογοτεχνία. Ὁ Ἡλίας Ματθαίου ἀποδίδει τόν ὄρο *novela picaresca* ὡς «κατεργάριο» μυθιστόρημα καί σημειώνει σχετικά: «τό “κατεργάριο” μυθιστόρημα (...) θά μποροῦσε νά χαρακτηριστεῖ ὡς τό ἄκρως ἀντίθετο τοῦ ἱπποτικοῦ. Σ' ἐκεῖνο περιγράφονταν ἄθλοι, καί μάλιστα ἐξωπραγματικοί, ἀριστοκρατῶν ἱπποτῶν –σ' ἐτοῦτο διεκτραγωδεῖται ἢ διακωμωδεῖται ἡ πραγματική ζωὴ φτωχῶν καί περιθωριακῶν κατεργαριῶν. Σ' ἐκεῖνο ὁ ἥρωας περιπλανιόταν γιά νά δοξάσει μέ τά ἀχρείαστα κατορθώματά του τ' ὄνομα τῆς ἀγαπημένης του –σ' ἐτοῦτο ὁ πρωταγωνιστής πηγαινοέρχεται γιά νά κερδίσει μέ ἀπάτες καί κλεψίμες τό ψωμί του» («Εἰσαγωγή», στό Μιγκέλ ντέ Θερβάντες, *Δόν Κιχώτης*, εἰσαγωγή-μετάφραση-σχόλια Ἡλίας Ματθαίου, Ἐξάντας, 1994, τόμ. Α', σ. 13).

4. Ἑλληνικά στό κείμενο.

Ὁ Δόν Κιχώτης μέ τόν Ροθινάντε σέ πλήρη καλπασμό, William Gropper, 1940, Ν. Ὑόρκη

Ἄν κάποια πολιτική ἐξουσία κατέστη δυνατή χάρι στή γραφή εἶναι μᾶλλον κάτι τό ἐξαιρετικό. Σέ συνθήκες «φυσιολογικές», ὁ συγγραφέας δέν ἔχει καμιά πολιτική σημασία. Ὅσο ἔχει τήν πολιτική σπουδαιότητα ὅτι προσφέρει στήν πολιτεία τίς δύο ἀπαραίτητες ἀξίες πού ἐνώνουν τό προσωπικό μέ τό συλλογικό, ὅσο ἤπιες κι ἂν εἶναι αὐτές οἱ ἀξίες, ἔμμεσες καί ἀργοπορημένες, λόγια καί φαντασία, γλώσσα καί μνήμη, λογισμό καί πρόθεση.

Ἡ μυθοπλασία, λοιπόν, τοῦ Ραμπελαί καί τοῦ Θερβάντες ὡς τόν Γκύντερ Γκράς τόν Γκοϊτζόλο καί τόν Γκόρντιμερ εἶναι ἕνας διαφορετικός τρόπος ἐπερώτησης τοῦ ἀληθοῦς, δεδομένου ὅτι προσπαθοῦμε νά τήν προσεγγίσουμε μέσω τοῦ παράδοξου, ἐνός ψεύδους. Τό

ψεῦδος αὐτό μπορεῖ νά ὀνομασθεῖ φαντασία. Μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σάν κριτικό κάτοπτρο τῶν πραγμάτων πού μοιάζουν νά εἶναι ἡ ἀλήθεια σέ ἕναν κόσμο συμβάσεων. Ἐγείρει δεβαίως τό ψεῦδος τῆς μυθοπλασίας ἕνα δεύτερο σύμπαν τῆς ὑπαρξης, στήν ὁποία ὁ Δόν Κιχώτης καί ἡ Ἔμμα Μποβαρύ ἀντιστοιχοῦν περισσότερο στήν πραγματικότητα, ἀλλά καθόλου ἀσήμαντη σέ σχέση μέ τό πλῆθος πολιτῶν πού συναντιῶνται βιαστικά γιά νά λησμονηθοῦν ἐπίσης πολύ γρήγορα καί μέ τούς ὁποίους ἔχουμε νά κάνουμε καθημερινά. Κι εἶν' ἀλήθεια ὅτι ὁ Δόν Κιχώτης ἢ ἡ Ἔμμα Μποβαρύ φωτίζουν καί δίνουν περισσότερο βάρος σέ μιά παρουσία μέ ἀρετές καί ἐλαττώματα –χάρι σ' αὐτές τίς πλασματικές προσωπικότητες– στίς καθημερινές μας συναντήσεις.

Ίσως ό,τι διαθέτουν οι Άχάμπ (ήρωας του Μόμπυ Ντικ του Χέρμαν Μέλβιλ), Πέντρο Πιράμο (του όμώνυμου μυθιστορήματος του Χουάν Ρουΐφο) και Έφρι Μπριέστ (του μυθιστορήματος του Τεοντόρ Φοντάν) είναι επίσης ή ζωντανή ανάμνηση μεγάλων, διάσημων αλλά θνητών υποκειμενικοτήτων, άνδρών και γυναικών, πού λημονούμε, ενώ οι γονείς μας τους εγνωρίζαν και οι παλπούδες μας είχαν προβλέψει.

Στόν Δόν Κιχώτη, έγραφε ό Ντοστογιέφσκι, ή άλληθια διασώζεται χάρη σ' ένα ψεύδος. Μέ τόν Θεοράντες τό μυθιστόρημα καθιερώνει δικαίωμα ύπαρξης βασισμένης σ' ένα ψέμα πού, ώστόσο, είναι τό θεμέλιο της άλληθειας. Διότι μέσω της μυθοπλασίας ό μυθιστοριογράφος θέτει τόν Λόγο σέ δοκιμασία. Η μυθοπλασία εφευρίσκει ό,τι στερείται ό κόσμος, ό,τι ό κόσμος ληομόνησε, ό,τι ελπίζει νά φτάσει και ίσως δέν θά φτάσει ποτέ. Η μυθοπλασία έπομένως είναι ένας τρόπος οικειοποίησης του κόσμου, απόδοσης σ' αυτόν του χρώματός του, του γούστου του, των αισθήσεών του, των όνειρων του, των λευκών νυχτών, τήν έπιμονή αλλά άκόμη και τήν ράθυμη ήρεμία πού έχει ανάγκη για νά συνεχίζει νά ύπάρχει.

Εισχώρησε στό εγώ σου και ανακάλυψε τόν κόσμο, μάς λέει ό μυθιστοριογράφος. Άλλά επίσης: περιπλανήσου στόν κόσμο και γνώθι σ' αυτόν. Στη διάρκεια των σκοτεινών σιγμών πού προηγήθηκαν του Β' παγκοσμίου πολέμου ό γεριμανός μυθιστοριογράφος Τόμας Μάν διέσχισε τόν Άτλαντικό Όκεανό μέ τόν Δόν Κιχώτη σάν τόν πίο σίγουρο σωματοφύλακα πού θά τόν συνδέει μέ μιάν Εύρωπή σφιχταγκαλιασμένη μέ τόν θάνατο. Και ήδη προηγουμένως, κάτω από τά άπειλητικά σύννεφα του Α' παγκοσμίου πολέμου ό Φράντς Κάφκα είχε καταλάβει ό,τι ό Δόν Κιχώτης ήταν μιά θαυμάσια ανακάλυψη του Σάντσο, πού του επέτρεπε έτσι νά γίνει ελεύθερος άνθρωπος και νά ακολουθήσει τίς περιπέτειες του περιπλανώμενου ιππότη, χωρίς νά πληγώσει κανέναν. Και για νά συντομεύουμε στόν *Pierre Menard*, συγγραφέα του Δόν Κιχώτη, ό Χόρχε Λουίς Μπόρχες μάς έξηγει ό,τι άρκει νά ξαναγράψουμε τό μυθιστόρημα του Θεοράντες, λέξη πρός λέξη, αλλά τοποθετώντας το σέ μιάν άλλη εποχή και μέ άλλες προθέσεις. Έτσι θά τό ξαναδημιουργήσουμε.

Ό Θεοράντες έζησε στην εποχή του τήν παρακματική Ισπανία των τελευταίων Άψβούργων, τόν Φίλιππο τόν ΙΙΙ και τήν ύποτίμηση της οικονομίας, ύστερα από τή διαδοχική έξωση των Έβραίων και των Άράβων, τήν ψυχαναγκαστική ανάγκη απόκρυψης της έβραϊκής και μαυριτανικής καταγωγής, πράγμα πού όδήγησε σέ μιά κοινωνία καμωμένη από μάσκες εύθραυστες στην έλλειψη πραγματικά αποτελεσματικών διαχειριστών μάς τεράστιας αυτοκρατορίας, τήν εξαφάνιση του χρυσού και του άσημιού των [νέων] Ινδιών εξαιτίας των ισχυρών έμπορικων οικων του Βορρά της Εύρώπης. Μιά Ισπανία περιπλανώμενων έπαιτων και άλητων, μέ άδειες χειρονομίες, ώμούς άριστοκράτες, κατεστραμμέ-

νους δρόμους, άθλια πανδοχεία και συντετριμμένους εύγενείς, οι όποιοι σέ εποχές πίο εύνοϊκές είχαν κατακτήσει τό Μεξικό, είχαν ταξιδέψει στην Καραϊβική και είχαν προσφέρει στόν Νέο Κόσμο τά πρώτα πανεπιστήμια και τά πρώτα τυπογραφεία: ήταν ή θρυλική ενεργητικότητα της Ισπανίας, επενδεδυμένη στην ανακάλυψη της Άμερικής.

Ό Θεοράντες και οι άλλοι μεγάλοι συγγραφείς της χρυσής ισπανικής εποχής έδειξαν πραγματικά ό,τι ή λογοτεχνία μπορούσε νά δώσει στην κοινωνία ό,τι ή ιστορία της είχε στερήσει. «Πού είναι τά πουλιά της προηγούμενης χρονιάς», αναστενάζει ό Δόν Κιχώτης μέ άγωνία. Είναι νεκρά, ταριχευμένα και γι' αυτό ό Δόν Κιχώτης όφείλει νά δώσει στό μυθιστόρημά του τήν αναστημένη πτήση του άετου, τήν έμβέλεια του άλμπατρος.

Χαρούμενα ρομπότ

Άκριβώς όπως ό Θεοράντες άπάντησε στην ύποβαθμιζόμενη κοινωνία της εποχής του μέ τόν θρίαμβο της κριτικής φαντασίας, κι εμείς ερχόμαστε αντιμέτωποι μέ μιάν ύποβαθμισμένη κοινωνία άνω στην όποία όφείλουμε νά στοχαστούμε, νά στοχασθούμε μέ τόν τρόπο πού εισδύει στις ζωές μας, μάς περιβάλλει και συνάμα μάς εκθέτει και έμμένει στό νά άπαντήσει στό πέρασμα της ιστορίας μέ τό πάθος για τή λογοτεχνία.

Στις άρχές του 21ου αιώνα συνειδητοποιούμε τόν κίνδυνο ό,τι οι ιεραρχίες μετατοπίζονται. Οι στρατιωτικές δαπάνες ύπερβαίνουν κατά πολύ τίς επενδύσεις στους τομείς της ύγείας, της εκπαίδευσης, της ανάπτυξης. Τά αίτήματα των γυναικών, των ηλικιωμένων, των νέων έχουν άφεθεί στην τύχη. Τά έγκλήματα κατά της φύσης πολλαπλασιάζονται. Ό Μπόρχες έγραφε ό,τι στόν ουρανό «συντηρώ» και «δημιουργώ» είναι ρήματα συνώνυμα. Στη γή είναι ρήματα έχθρικά.

Οι πρωταρχικές αιτίες της τρομοκρατίας δέν ένδιαφέρουν κανέναν. Η άπάντηση στην τρομοκρατία δέν μπορεί νά είναι ή τρομοκρατία αλλά μιά άπάντηση έξυπνη, ό δημοκρατικός έλεγχος και ή οικονομικο-πολιτική ανάπτυξη ενώ ή πολιτιστική ταυτότητα των έθνών, πού επί καιρώ είχαν ύποστεί τό ζυγό της άποικιοκρατίας, πρέπει νά ένισχυθεί.

Οι διεθνείς άξίες, κατακτημένες μέ κριτική έπιμονή και θυσίες —άνθρώπινα δικαιώματα, διπλωματία, προτεραιότητα του νόμου— έχουν κατακυριευθεί από τήν τυφλά μονόπλευρη προσέγγιση των πραγμάτων, από προληπτικούς πολέμους και τήν άπόλυτη άλλαξοενία πού «προηγείται της πτώσεως» (Βίβλος, «Παροιμίες», 16:18). Όμως άπάντησή μας σέ αυτές τίς πραγματικότητες δέν είναι παρά ό μακάριος έφησυχασμός. Υπάρχουν πολλοί πού πιστεύουν ό,τι ζούν στόν καλύτερο

κόσμο γιατί τούς είπαν ότι τά απαραίτητα είναι αδύνατα.

Άλλά, από τήν άλλη μεριά, έχουμε κατακυριευθεί από τον πυρετώδη φόβο μιάς ύπογειας αποκάλυψης που θά ξεσπούσε αν ο Θεός σταματούσε να αγαπά τά δημιουργήματά του και άποφάσιζε να τά καταστρέψει όλα προτού ξαναρχίσει από τήν αρχή, όπως είχε πει ο Γκαίτε.

Ο χώρος παραδόθηκε. Χάρη στην εικόνα μπορούμε να βρισκόμαστε παντού, ταυτόχρονα, και τήν ίδια στιγμή. Άλλά και ο χρόνος κονιορτοποιήθηκε καθώς θρυμματίστηκε σε εικόνες που υπάρχει φόβος να καταργήσουν τή φαντασία του παρελθόντος και ταυτόχρονα τή μνήμη του μέλλοντος. Μπορεί να γίνουμε σκλάβοι υπνωτικών εικόνων που δέν έχουμε διαλέξει. Μπορούμε να μετασχηματισθούμε σε χαρούμενα ρομπότ και να διασκεδάσουμε μέ τό να πεθαίνουμε.

Πιστεύω ότι έχουμε να κάνουμε μέ πραγματικότητες που θά έπρεπε να μās κάνουν να διατρανώσουμε ότι ή γλώσσα είναι τό θεμέλιο τής κουλτούρας, ή πύλη προς τήν έμπειρία, τό έπιστέγασμα τής φαντασίας, ή άποθήκη τής μνήμης, ή κρεβατοκάμαρα του έρωτα και, πέρα άπ' όλα αυτά, ή γλώσσα είναι τό άνοιχτό παράθυρο προς τήν άμφιβολία, που άμφισβητεί κι έπερωτά. Ανακαλύπτω σε όλα τά μεγάλα μυθιστορήματα ένα ανθρώπινο πρόταγμα που ονομάζεται πάθος, άγάπη, έλευθερία ή δικαιοσύνη, που μās καλεί να τό θέτουμε σε καθημερινή δοκιμασία και να τό πραγματοποιούμε, ακόμα κι αν γνωρίζουμε ότι είναι καταδικασμένο σε άποτυχία.

Ο Δόν Κιχώτης γνωρίζει ότι θά άποτύχει άκριβώς όπως τό γνωρίζουν ο πατέρας Γκοριό (Μπαλζάκ), ή Άννα Καρένινα (Τολστόι), ο πρίγκιπας Μύσκιν (στον *Ηλίθιο* του Ντοστογιέφσκι). Άλλά μόνο χάρη στη συνειδητοποίηση, άμεση ή έμμεση, τέτοιων άποτυχιών, που μās σώζουν, μās βοηθούν να διασώσουμε τή φύση τής ίδιας τής ζωής, τήν ανθρώπινη ύπαρξη και των άξιων της έτσι όπως διώθηκαν, άξιων που μās δόθηκαν και μνημειώθηκαν μέσα από τον σύμπαντα χρόνο, άπ' όλες τίς φυλές, όλες τίς οικογένειες τής ανθρωπότητας, χωρίς να χάνονται μέσα στην αυταπάτη μιάς προόδου και μιάς εϋδαιμονίας άπεριορίστης και έγγυημένης για πάντα.

Στό *Αύγουσιάτικο Φεγγάρι*, ο Ουίλλιαμ Φώκνερ άντιπαραθέτει και ταυτόχρονα έγκλειει δυό χαρακτήρες άνόμιους, τήν Ίωάννα Μπουρντέν, τήν ήλικιωμένη μυθομανή και τον Τζόε Κρίστμας, τον νεαρό μαϋρο έραστή της. Ο Κρίστμας είναι ένας αντιπρόσωπος τής έλευθερίας. Γνωρίζει όμως ότι ή έλευθερία του είναι περιορισμένη, προμηθεϊκή. Έχει τό αίσθημα ότι είναι άετός, σκληρός, δυνατός, ανεξάρτητος. Άλλά αυτή ή αίσθηση διαλύεται και συνειδητοποιεί ότι τό χρῶμα του δέρματός του είναι ή φυλακή του. Η Ίωάννα Μπουρντέν παίρνοντας στην κατοχή της τό σῶμα του Τζόε, εϋχεται να καταδικαστεί και ή ίδια, όχι για πά-

να αλλά μόλις για λίγο: «Θεέ μου μή μέ υποχρεώνεις να παρακαλώ. Άσε με να καταδικασθῶ μόνη μου για λίγο περισσότερο καιρό».

Δέν είναι δυό χαρακτήρες του Φώκνερ που ανακαλύπτουν στον έρωτα τήν τραγική φύση τής έλευθερίας και τής μοίρας. Στόν Φώκνερ τό να μάθουμε ότι είμαστε ικανοί να άντιστεκόμαστε σημαίνει ότι είμαστε ταυτόχρονα ικανοί να πετυχαίνουμε μερικές φορές και νίκες.

Άν υπογραμμίζω αυτήν τήν τραγική αλλά κλασική αλήθεια στον Φώκνερ είναι γιατί τή βρισκω ουσιαστική και για τήν ίδια τήν πνοή του μυθιστορήματος: ή έλευθερία είναι τραγική διότι έχει συνείδηση τής αναγκαιότητάς της αλλά και των όριών της. «Δέν είναι ή νίκη στην όποία έλπίζω», γράφει ο Κάφκα, «και ο άγώνας αυτός καθ' αυτός δέν μέ χαροποιεί· μέ χαροποιεί μόνον διότι είναι τό μόνο πράγμα που, μπορώ να κάνω... Ως τέτοιος, μέ χαροποιεί, ωστόσο, περισσότερο άπ' όσο μπορώ να εκτιμήσω. Άν συνθηκολογήσω, προφανώς δέν οφείλεται στον άγώνα αλλά σ' αυτή τή χαρά του άγωνίζεσθαι».

«Άνάμεσα στα βάσανα και στο μηδέν, διαλέγω τά βάσανα», ονομαστή φράση του Φώκνερ, στην όποία πρόσθεσε: «ο άνθρωπος θά κερδίσει». Αυτή δέν είναι, ίσως, ή αλήθεια του μυθιστορήματος; Η ανθρωπότητα θά κερδίσει, και θά νικήσει διότι, παρά τά άτυχήματα τής ιστορίας, τό μυθιστορημα μās λέει ότι ή τέχνη άνορθώνει τή ζωή μέσα μας, τή ζωή που ή ιστορία περιφρόνησε. Η λογοτεχνία καθιστά πραγματικό ό,τι ή ιστορία λησμόνησε. Κι επειδή ή ιστορία είναι αυτό που ήταν, ή λογοτεχνία θά προσφέρει αυτό που ή ιστορία δέν ήταν ποτέ. Γι' αυτό δέν θά μπορέσουμε ποτέ να μαρτυρήσουμε για τό τέλος τής ιστορίας – εκτός κι αν έρχόταν τό τέλος του κόσμου. Άς συγκρίνουμε, λοιπόν, τά λόγια του Φράντς Κάφκα κι εκείνα του Φώκνερ μέ τίς θεωρίες για τό τέλος τής ιστορίας και τής σύγκρουσης των πολιτισμών. Μιλῶ ως συγγραφέας ισπανικής γλώσσας, τής γλώσσας μās ήπειρου που είναι ίδηρική, ινδιάνικη και μιγάς, μαύρη και μικτογενής, του Άτλαντικού και του Είρηνηκού, μεσογειακή και καραϊβική, χριστιανική, μουσουλμανική και έβραϊκή, ελληνική και λατινική.

Δέν μπορώ να δεχθῶ τή θεωρία ότι ζοῦμε μέσα σε μιά σύγκρουση πολιτισμών, γιατί όλοι οί πολιτισμοί στους όποιους αναφέρθηκα είναι δικοί μου αλλά δέν συγκρούονται στο μυαλό μου. Συνομιλοῦν μεταξύ τους και συζητούν για να άλληλοκατανοηθούν. Ο τόπος συνάντησής τους, ο τόπος τής σκέψης και του λογισμού, τής μνήμης και τής φαντασίας που ο καθένας και ή καθεμιά κουβαλά μαζί του, συμμετέχει στον διάλογο των πολιτισμών και άρνεϊται τό τέλος τής ιστορίας.

Πῶς είναι δυνατόν ή ιστορία να σταματήσει μιά και δέν θά 'χουμε πει τήν τελευταία μας λέξη;

Η ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ ΣΤΑΜΑΤΗΣΕ;

του Κυριάκου Κατζουράκη

Τί τοιμηρός τίτλος έκθεσης από έναν θεσμό.
«15.12.2005 - 7.5.2006
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΕΘΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ
Έκθεσιακός χώρος: Μέγαρο Μουσικής Αθηνών
ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗΣ
Η τέχνη του '70 στην Ελλάδα»

Άς μιλήσουμε τοιμηρά λοιπόν. Στην αρχή σκέφτηκα να γράψω με ψευδώνυμο για λόγους αυτονόητους, αλλά δεν θά κρίνω –τουλάχιστον δεν έχω την πρόθεση να κρίνω– συναδέλφους μου.

Είναι τόσο βαρύγδουπος αυτός ο τίτλος που τό πρώτο πράγμα που σκέφτεσαι, όταν μπεις στον «έκθεσιακό χώρο», είναι: «κενοτάφιο» ή ποιός σκέφτηκε να βρει τόν πλέον ακατάλληλο χώρο –συμβολικά και πραγματικά– να υποδεχτεί τούς άμφισβητίες;

Μήπως ξυπνήσανε οι συνταγματάρχες και επιβάλλανε τήν άρχοντιά τους; Κι αυτός ο πολυέλαιος στό κέντρο, έργο είναι; Άς τό παρακάμψουμε για άλλη φορά, έδω κάτι σοβαρό θά δούμε φαίνεται.

Αυτή ή έκθεση έχει όλα τά έλαττώματα κάθε ομάδικής έκθεσης και θά ήθελα να περιγράψω τί προσφέρει στό κοινό και γιατί μιά, κατά τή γνώμη μου, λάθος παρουσίαση μπορεί να κάνει κακό –όσο κακό μπορεί να κάνει μιά εικαστική έκθεση.

Σπάνια μιά ομάδική έκθεση είναι καλή και συνήθως αυτό συμβαίνει σέ διεθνείς εκθέσεις, διακριτικές –όπως τό «Παρίσι-Μόσχα» ή παράξενα ζευγαρώματα διαφορετικών εποχών ή σέ μερικές Biennale. Στίς καλές ομάδικές εκθέσεις δεν κυριαρχεί ή συναισθηματική επιλογή του έπιμελητή (Curator καθιερώθηκε να λέγεται), αλλά ή έπιστημονική προσέγγιση με κάποιο σκεπτικό. Στήν προκειμένη περίπτωση, «τά χρόνια τής άμφισβήτησης», κυριαρχεί ή προσωπική επιλογή τών οργανωτών που όρίζουν και αυτήν τήν άδόκιμη όρολογία σέ συναισθηματική βάση, ντυμένη με πρόχειρη έπιστημονικότητα –χροнологία, ταιτάτα καλλιτεχνών, συνεντεύξεις και πλούσια βιογραφικά. Και αυτό που καταφέρει είναι να ίσοπεδώνει, μέσα σέ ένα άνευρο σύνολο, τόν κριτικό χαρακτήρα τής τέχνης, στα χρόνια τής χούντας και τής πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου.

Σάν πρώτο παράδειγμα θά αναφέρω τόν τρόπο που παρουσιάζεται ή δική μας ομάδα «5 Νέοι Έλληνες Ρεαλιστές» (Κλεοπάτρα Δίγκα, Γιάννης Βαλαβανίδης, Χρόνης Μπότσογλου, Κυριάκος Κατζουράκης, Γιάννης Ψυχοπαίδης), τεμαχισμένη, άνισοβαρής και σαραμένη

έδω κι εκεί, χωρίς κανέναν λόγο, εκτός του προσωπικού γούστου τών Κιουρέτορς, λές και ό δημόσιος χώρος του Έθνικου Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης να ήταν τό προσωπικό τους σαλόνι. Αυτό, εκτός όλων τών άλλων, είναι και μιά επιθετική πολιτική πράξη που παραφράζει τήν ιστορία. Δεν ήταν πολλές οι εκθέσεις που γίνανε φανερά πολιτικές και άντικαθεστωτικές στα πρώτα χρόνια τής δικτατορίας. Η έκθεση τών «5 νέων ρεαλιστών» είχε ειδικό βάρος διαφορετικό και σάν επίκαιρη θεματολογία και σάν εικαστική πρόταση αλλά κυρίως σάν *ομαδική έκφραση*.

Αυτό ήτανε που έκανε τήν κίνησή μας αποτελεσματική και εν δυνάμει επικίνδυνη για τό καθεστώς τών συνταγματαρχών –στά έγκαίνια τής έκθεσης στό Γκαϊτε είχαμε επίσκεψη από τήν ασφάλεια, άπειρές και άπαίτηση να άποκαθλωθούν έργα. Και προς τιμήν του Γιοχάνες Βάισερτ –διευθυντή του Γκαϊτε– άρνηθήκαμε χωρίς να ξέρουμε τί θά μάς ξημερώσει. Μās άγκάλιασε όμως ό κόσμος και μάς στήριξε. Αυτό ήτανε μιά πολιτική νίκη, στα μέτρα τά ταπεινά μās καλλιτεχνικής εκδήλωσης· καταφέραμε να δώσουμε μιά μικρή μάχη.

Η νίκη μας δεν ήτανε μόνον ή έκθεση αλλά τό γεγονός ότι προσπαθήσαμε να συγκροτήσουμε έναν άλλο εικαστικό λόγο, καταργώντας τήν υποχρεωτική άπομόνωση, έπεξεργασόμασταν ιδέες πάνω στή φόρμα και κατασκευάζαμε μορφές με τίς ιδέες μας. Αυτό που περιγράφω, όσο μπορώ με πίο λίγα λόγια, άπουσιάζει παντελώς από τήν έκθεση, με τή διάλυση τών έργων σέ διάφορα σημεία τής αίθουσας. Έμποδίζομαι να επεκταθώ περισσότερο επειδή μοιάζει να μιλάω για τόν έαυτό μου, αλλά είναι πολλοί οι παράγοντες που θά ήθελα να έπισημάνω οι όποιοι κάνουν τήν έκθεση αυτή άναξιόπιστη. Όπως αυτό που άνέφερα πριν, ή έξαφάνιση του κριτικού χαρακτήρα. Έμεις ως ομάδα, γεννηθήκαμε μέσα από τήν «Ομάδα Τέχνης Α΄», πριν από τή δικτατορία, με τόν Κοκκινίδη, τόν Χαϊνή, τόν Κλουβάτο, τόν Δημητρεά και άλλους. Πηγαίναμε σέ υποβαθμισμένες γειτονίες και οργανώναμε εκδηλώσεις, συζητήσεις και παρουσιάζαμε με όρθολογιστικό τρόπο μεθόδους προσέγγισης τής άφηρημένης τέχνης. Έκει, μέσα σ' αυτήν τήν «Ομάδα Τέχνης Α΄», γεννήθηκε σέ έμάς τούς νεότερους ή έπιθυμία μας για «πολιτική τέχνη» όχι στα «χρόνια τής άμφισβήτησης». Αυτά προς άποκατάσταση τής αλήθειας.

Η Άριστερά είχε άπόψεις, υπήρχε ή «Έπιθεώρηση

Τέχνης», ἢ «ᾠρα» τοῦ Μπαχαριάν –οἱ καλλιτεχνικές μαζώσεις στήν «ᾠρα» τήν περίοδο τῆς χούντας, διαμορφώνανε καταστάσεις πού εἶχαν καλλιτεχνικό καί πολιτικό ἀντίκτυπο, δημιουργοῦσαν διάλογο καί τάσεις. Ἀνακαλύπτουμε τόν Μπρέχτ, τήν ἀποδραματοποίηση, τήν πολιτική πλευρά τοῦ Κούν.

Θυμᾶμαι μιά φράση τοῦ Μίκη ἀπό μεγαφώνου στή συναυλία στόν Λυκαβηττό λίγο πρὶν τήν δικτατορία «...μᾶς διώξαν ἀπό τό Κεντρικό, μᾶς διώξαν ἀπό παντοῦ, ἔ, ἤρθαμε καί ἐμεῖς πάνω ἀπό τό Κολωνάκι νά τοὺς τά ποῦμε».

Τί εἰρωνεία... ἤρθαμε καί ἐμεῖς στό Μέγαρο νά τοὺς ἀμφισβητήσουμε. Τό πλέον βασικό ὅμως ἐλάττωμα στήν ἔκθεση εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἐπιλογή τῆς συγκεκριμένης περιόδου. Εἶναι ἀδύνατον νά ἀντιληφθεῖ κανεῖς τό '70 χωρὶς τό '60 καί τό '80. Ἀπουσιάζει ἡ Ἡρώ Κανακάκη.

Σπουδαῖες καλλιτέχνιδες, ἡ Μαρία Καραδέλα, ἡ Ἄσπαστα Στασινοπούλου, ἡ Βάσω Κυριάκη, ἡ Ρωμανοῦ, ἡ Βουδούρογλου, ἡ Παπακωνσταντίνου, ἡ Καναγκίνη ἀλλά γιατί ἡ ἐξαφάνιση τῆς Κανακάκη;

Εἶναι ἡ κατ' ἐξοχήν περίοδος πού ἐπιβάλλεται νά συνδέεται ἱστορικά καί ἐσωτερικά. Ὁ Χατζημιχάλης εἶναι γέννημα τῆς ἴδιας περιόδου. Ὅπως καί ἄλλοι νεώτεροι. Τί θά γίνει δηλαδή; Τό δικαίωμα τῆς ἀμφισβήτησης σταματάει χρονικά στό '70;

Ἦταν τόσο βίαιο τό φρένο τῆς δικτατορίας σέ κάθε πρόσβαση, πού δημιουργήθηκε αὐτόματα ἓνα ἐσωτερικό δέσιμο, ἓνας δεσμός πού χαρακτηρίζει τήν περίοδο ἐκεῖνη. Ἡ τέχνη στά χρόνια τῆς χούντας δέν εἶναι ἀμφισβήτηση. Δέν ὑπῆρχε αὐτή ἡ πολυτέλεια. Στά χρόνια τῆς δικτατορίας ὁ χρόνος εἶχε παγώσει, κι αὐτό τό ἔχουμε ξεχάσει.

Δέν εἶχαμε τόν χρόνο καί τόν ἐσωτερικό χρόνο νά ἐπεξεργαστοῦμε τίς ἰδέες πού ἀλλάζανε τό ὕφος τῆς ἐννοιας τοῦ Μοντερνισμοῦ στήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη.

Αὐτή ἦταν ἡ ἑπταετία μας, αὐτό ἦταν τό τίμημα πού πληρώσαμε ὅλοι μας.

Καί γι' αὐτό κάθε μικρή ἢ μεγάλη τόλμη τότε ἀποκτοῦσε μεγάλη σημασία.

Καί αὐτό τό κενό, αὐτό τό σημαντικό κομμάτι ἀπουσιάζει ἀπό τήν ἔκθεση καί τήν ἰσοπεδώνει. Εἶναι τόσο ἐχθρική πρὸς τήν τέχνη αὐτή ἡ ἔκθεση;

Εἶναι τόσο ἀπωθητικό τό κύκλωμα πού περιβάλλει τοὺς καλλιτέχνες, πού δύσκολα μπορῶ νά εἶμαι ἀντικειμενικός. Μᾶλλον δέν εἶμαι. Καί μέ ἐνοχλεῖ πού δέν διαμαρτύρονται οἱ ἴδιοι οἱ καλλιτέχνες μέ τά ροῦχα καί μέ τίς ταμπέλες πού τοὺς φορᾶνε...

Στήν ἑπταετία χάσαμε αὐτό πού μέ ὀρμή εἶχε ξεκινήσει τῆ δεκαετία τοῦ '60, μέ τή δύναμη τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος καί τή λαϊκή ἀπαίτηση γιά ἀξιοκρατία, δημοκρατία καί δικαιοσύνη. Τά μάτια μας εἶχαν τήν καθαρότητα νά βλέπουν τήν Εὐρώπη χωρὶς καχυποψία ἀλλά σάν σύμμαχο στά ὁράματά μας γιά μιά καλύτερη κοινωνία. Ὁ μοντερνισμός καί ἡ ἐθνική μας ταυτότητα δέν ἦταν ἀντίπαλα στρατόπεδα. Ἐρχονταν Ἕλληνες καλλιτέχνες ἀπό τό Παρίσι καί εἶχαν ἀμεσο διά-

λογο μέ τοὺς ντόπιους. Ὁ Θεόφιλος ἦταν στήν ψυχὴ μας σάν ἓνας μέγας Εὐρωπαῖος ζωγράφος, δίπλα στόν τελώνη Ρουσό. Ὁ Μόραλης, ὁ Ἀπάρτης, ὁ Μπουζιάνης, στά μάτια μας δέν εἶχαν σύνορα. Μαθαίναμε τόν κόσμο μέ μιά «καλή παγκοσμιοποιητική» διάθεση. Ζητάγαμε κατάργηση τῶν συνόρων μέσα καί ἔξω μας. Ἡ πατριδογνωσία ἦταν ταυτισμένη μέ τή γνώση τοῦ τρίτου κόσμου, μέ τή Λατινική Ἀμερική, μέ τό Βιετνάμ, μέ τά ἀνά τόν κόσμο κινήματα. Οὔτε κἀν δύο δεκαετίες μᾶς χώριζαν ἀπ' τήν ἡττα τοῦ Ἐμφυλίου καί μέσα μας ξέραμε ὅτι εἶχαμε ἀνακάμψει. Στή σκέψη μας δέν ἦταν ὁ πόθος τῆς νίκης ἀλλά ἡ ἀνάγκη τῆς ἀλλαγῆς, μέ μιά Ἀριστερά δυνατή καί μέσα στήν πραγματικότητα.

Ὁχι, δέν ἦταν ἀπλά μιά ἑπταετία παύσης. Ἡ ζημιά ἀκόμα δέν ἔχει καταγραφεῖ.

Ἡ κριτική στήν εἰκαστική ἔκφραση εἶναι γεμάτη κενά καί συνήθως ἀπουσιάζει ἢ ἐντάσσεται στίς διαδικασίες τῆς ἐμπορικής συναλλαγῆς.

Οἱ θεομοὶ στόν χῶρο μας εἶναι μέ δεκανίκια, ἀνεξέλεγκτοι, ὑποκειμενικοί καί δέν ἐνισχύουν τήν ὁποιαδήποτε ἀμφισβήτηση.

Ὅταν κάνεις τέχνη δέν ἔχεις πρόθεση νά ἀμφισβητήσεις τίποτα, τό πρῶτο πού θά ἀμφισβητήσεις εἶναι τόν ἑαυτό σου, σάν δέκτη αὐτοῦ πού ἀμφισβητεῖς. Στή διαδικασία τῆς κατασκευῆς τοῦ ἔργου εἶσαι τόσο ἐγωιστής πού ὅλα τά ἄλλα ἐρχονται μετά. Εἶναι ἀπλό αὐτό νά γίνει ναρκισσισμός καί συνήθως αὐτός ὁ κίνδυνος ἐπικρατεῖ στό ἔργο σάν κίνδυνος ὅμως, ὄχι σάν πρόθεση. Καί αὐτό εἶναι ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ μυστηρίου στά καλά ἔργα. Ἀπὸ τή μιά κάποια δύναμη μέσα σου σέ ὠθεῖ νά ξεσκεπάσεις τόν ἑαυτό σου καί ἀπὸ τήν ἄλλη ἡ λογική σου πού διαμορφώνει τό συντακτικό σου καί τή δική σου γραμματική σέ ἐμποδίζει νά ἐκτεθεῖς. Κοιτάξεις τόν κόσμο σάν νά τόν βλέπεις πρώτη φορά, πρὶν νά νιώσεις συναισθήματα. Τό πιό σημαντικό ἴσως καί νά εἶναι αὐτό πού δέν κατάφερες νά πεῖς ποτέ.

Ὁ ρυθμός, ὁ χρόνος, ἡ σύνθεση, τά ἐργαλεῖα τῆς ζωγραφικῆς, οἱ ἔμμενες ἰδέες, ὁ πλοῦτος στά πρόσωπα τῶν ἀνθρώπων, ποτέ δέ συνηθίζονται. Ἐνα ἰδιόμορφο κόκκινο μπορεῖ νά εἶναι ἀπλησίαστο, ἀκατανόητο, μοναχικό καί ἀπρόσιτο ὅσο ὁ Ἄμλετ, καί τό ἴδιο παγκόσμιο.

Στό βιβλίο του, Σμιλεύοντας τό χρόνο, λέει ὁ Ταρκόφσκυ:

«Εἶναι φανερό ὅτι ἡ τέχνη δέν μπορεῖ νά διδάξει τίποτα σέ κανένα, ἀπὸ τή στιγμή πού ἐδῶ καί 4000 χρόνια ἡ ἀνθρωπότητα δέν ἔχει μάθει τίποτα ἀπολύτως. Ἐδῶ καί καιρὸ θά ἔπρεπε νά εἶχαμε γίνει ἄγγελοι ἂν μποροῦσαμε νά δίνουμε λίγη προσοχή στήν ἐμπειρία τῆς τέχνης, καί ἂν ἐπιτρέπαμε στόν ἑαυτό μας νά ἀλλάζει ὡς πρὸς τά ἴδια

νικά πού εκφράζει. Η τέχνη έχει μόνο την ικανότητα, με τη δική της βία και την κάθαρση, να κάνει την ανθρώπινη ψυχή δεκτική στο καλό. Είναι γελοίο να φαντάζεται κανείς ότι οι άνθρωποι μπορούν να διδαχτούν να είναι καλοί. Η τέχνη μπορεί μόνο να δίνει τροφή σε ψυχική εμπειρία».

Λόγια ενός καλλιτέχνη πού ήξερε βαθειά τη λογοτεχνία της πατρίδας του και είναι δύσκολο να τον καταλάβεις μόνο του χωρίς τη μεγάλη ρώσικη σχολή πίσω του. Είναι σκέψεις κάποιου πού ξέρει τον μηδενισμό του Ρασκόννικωφ και την Τατιάνα Λαρίνα του Πούσκιν, πού δέν ψάχνει να πρωτοτυπήσει, πού ξέρει ότι είναι ή συνέχεια κάποιων άλλων.

Θυμάμαι να ανεβαίνω τον κεντρικό άνηφορικό δρόμο στον Βύρωνα και σε μία διασταύρωση έμεινα άναυδος από ένα παράξενο όπτικό παιχνίδι όχι της φύσης, αλλά του γλύπτη Κώστα Κλουβάτου. Μπρούτζινοι έργατες με μπρούτζινα μαδέρια χιζάνε μία οικόδομη κι ανάμεσά τους με σάρκα και όστά ο Κλουβάτος τέλειωνε κάποιες λεπτομέρειες στο «μνημείο του έργατη». Ένα τελείως ουδέτερο θέμα είχε πάρει τη μορφή της άπόλυτα προσωπικής έκφρασης. Ένα μπαλέτο με σίδερο και τούβλα, χωρίς δάκρυα, χωρίς ταύτιση, είχε μετατραπεί από ύλη σε χώρο ύποδοξης των δικών σου

συναισθημάτων. Ένα έργο προκλητικό μεγάλου μεγέθους. Και μόνο ένα τέτοιο έργο να κάνεις στη ζωή σου νιώθεις ότι κάτι κατάφερες να προσφέρεις.

Στά χρόνια της δικτατορίας τό έργο καταστράφηκε. Στά χρόνια τά δικά μας ποτέ δέν μνημονεύτηκε.

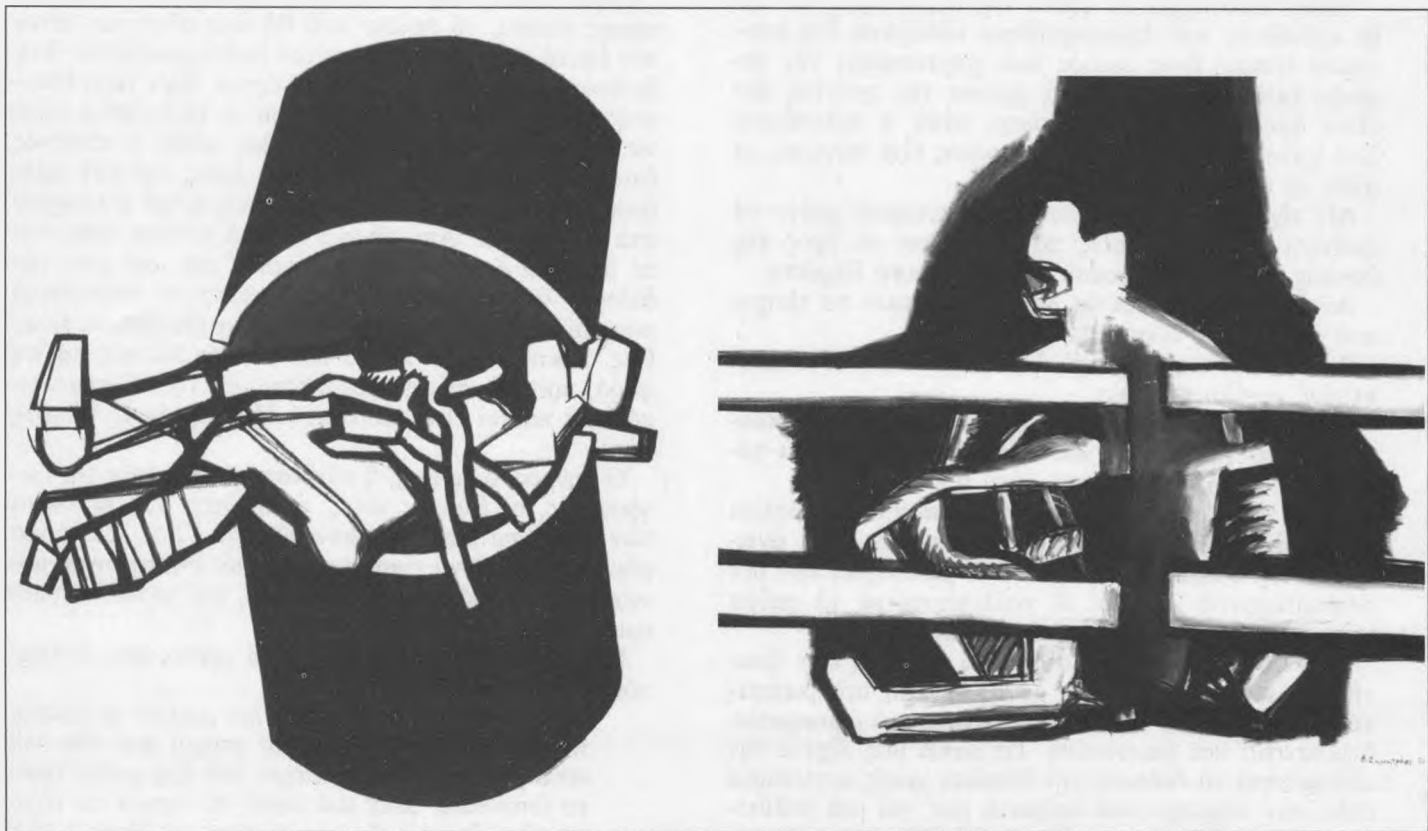
Και εύτυχώς δέν φυλακίστηκε σε κάποιο Μέγαρο. Είναι εκτός «άμφισβήτησης» μαζί με άλλα σπουδαία γλυπτά του Καπράλου, του Άπάρτη.

Στά χρόνια μας έχουμε κάνει τά συρτάρια μας και μέσα κλείνουμε ιδέες (έννοιες).

Δέν τά κλειδώνουμε και αφήνουμε και μία χαραμάδα να φαίνεται λίγο από τό περιεχόμενο. Ό κάθε καλλιτέχνης έχει ένα δικό του σύστημα συρταριών, με χερούλια, με πόμολα, χωρίς πόμολα, από ξύλο, από γυαλί για να φαίνεται μέσα.

Κάποτε ή τέχνη ήταν ένα μεγάλο παράθυρο στον κόσμο, όριζόντιο, πανοραμικό, με διάσταση στον χρόνο. Τώρα ό κάθε ένας άνοίγει ένα μικρό παραθυράκι και δέν ξέρει τί βλέπει ό διπλανός του. Και για συντροφιά βάζει ένα καθρεφτάκι μπροστά στο παραθυράκι και «βλέπει τον έαυτό του να βλέπει τον κόσμο».

Έχω μία ιδέα, άς την κάνω τέχνη. Πού ξέρεις, μπορεί αύριο κάποιος Curator να ανακαλύψει τον δικό μου ιδιαίτερο και μοναδικό τρόπο να βλέπω τον κόσμο.

Βαγγέλης Δημητρεάς, *Μορφές*, 1969, 1971

ΠΑΤΡΑ, ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΕΥΡΩΠΗΣ 2006

του Άνδρέα Τ. Τσιλίρα

Πολιτική, πολιτιστική ή κοινωνική; Όσο δύσκολο είναι να χαρακτηριστεί η φύση του φθίνοντα σέ δόξα και αναγνώριση θεσμού της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης, άλλο τόσο δύσκολο είναι να χαρακτηριστεί και η περιπέτεια της φιλοξενίας του σέ μιá ελληνική πόλη. Στην Πάτρα του 2006, ή άπονομή του χρίσματος για τή χρονιά που διανύουμε, δέν ήταν φυσικά άξιοκρατική, αν πιστέψουμε ότι μέ τό συγκεκριμένο θεμό οί Ευρωπαίοι άναζητούν τήν πόλη που κάθε χρόνο θά εκφράζει τόν πολιτιστικό διάλογο τής αλόγιστα διογκούμενης Γηραιάς Ήπειρου.

Η Πάτρα ως Πολιτιστική Πρωτεύουσα είχε άπλως μιá έλπίδα να άποδειχθεί σοφή έπιλογή αν λειτουργούσε ως κίνητρο για τήν ανάπτυξη μιās σειράς θεσμών και ύποδομών, που θά τής έδιναν μιá ρεαλιστική ώθηση για τά έπόμενα χρόνια και θά μεγιστοποιούσε τίς άπαιτήσεις των κατοίκων της από τούς έαυτούς τους (πρώτιστα) και από τούς πολιτικούς ταγούς τους (σέ δεύτερο βαθμό). Φυσικά κάτι τέτοιο δέν έπιτεύχθηκε ποτέ...

Όλα ξεκίνησαν από τίς παραμονές των Δημοτικών Έκλογών του 1998, όταν τό ΠΑΣΟΚ άποφάσισε να «άπονεμίει» στην Πάτρα τόν έπίμαχο –πλέον– τίτλο για τό 2006. Η συγκεκριμένη χρονιά ανήκε κανονικά στην Όλλανδία, ενώ ή σειρά τής Ελλάδας είχε προγραμματιστεί για τό 2018. Όμως ή όλλανδική κυβέρνηση πρότεινε στην ελληνική τήν άμοιβαία μετάθεση των ήμερομηνιών, όπως κι έγινε.

Η Ελλάδα, μέ πρωτοβουλία του ύπουργού Πολιτισμού Ευάγγελου Βενιζέλου κι ενώ δέν ύπήρχε καμία διασύνη, δέν προχώρησε στην προκήρυξη ύποψήφιας πόλεων (είχαν ενδιαφερθεί ή Πάτρα, τό Ναύπλιο, ή Ρόδος και τό δίδυμο Άρτα-Ίωάννινα), αλλά άποφάσισε τήν άπευθείας άνάθεση του χρίσματος στην Πάτρα, προκειμένου να ένδυναμώσει τό προεκλογικό όπλοστάσιο του Δημάρχου Άνδρέα Καράβολα, που άναζητού-

σε έναγωνίως τόνωση προκειμένου να κερδίσει τήν τέταρτη κατά σειρά θητεία του.

Η παραδοχή έγινε διά στόματος του ίδιου του ύπουργού, ό οποίος όταν έρωτήθηκε αν τό χρίσμα άποτελεί δώρο στην Πάτρα ένόψει Δημοτικών Έκλογών άπάντησε κατηγορηματικά: «Οί εκλογές είναι μιá γιορτή τής Δημοκρατίας και τίς γιορτές συνηθίζεται να κάνουμε δώρα...».

Τό «δώρο» δέν φάνηκε άρκετό στον ύποψήφιο του ΠΑΣΟΚ και ή Δημαρχία έπέρασε στα χέρια του ύποστηριζόμενου από τή Νέα Δημοκρατία έπιχειρηματία Ευάγγελου Φλωράτου, ό οποίος είχε να ξεπεράσει μιá έγγενή αντίφαση: όφειλε ταυτόχρονα να ύποστηρίξει τήν προεκλογική του θέση (ότι δηλαδή ή Πολιτιστική ήταν ένα πυροτέχνημα του ΠΑΣΟΚ και πώς ή Πάτρα δέν έπρόκειτο να λάβει τελικά τόν τίτλο), αλλά και τό δικό του ρόλο ως Δημάρχου τής πόλης, ό οποίος έπρεπε (;) να κυνηγήσει μέχρι τελικής πτώσεως τό μεγάλο στοίχημα.

Άς μήν ξεχνάμε τό πολύ ένδιαφέρον περιβάλλον που είχε διαμορφωθεί: Η Ελλάδα είχε μόλις άρχισε να συνειδητοποιεί τό μέγεθος του έγχειρήματος των Όλυμπιακών Άγώνων που είχε κερδίσει ένα σχεδόν χρόνο πριν, ενώ ακόμα δέν είχε κοπάσει ή σκανδαλολογία περι τήν Πολιτιστική Πρωτεύουσα τής Θεσσα-

λονίκης. Παράλληλα ἡ Πάτρα, σέ μιά ἀγχωτική διαδικασία δημιουργίας διεθνoῦς προφίλ, ἀποφάσισε νά ἀπαιτήσει μερίδιο ἀπό τήν Ὀλυμπιάδα καί νά διεκδικήσει τή διοργάνωση τῶν Μεσογειακῶν Ἀγῶνων τοῦ 2009, καθῶς καί μιά σειρά ἀπό ἄλλες διεθνεῖς ἀθλητικές ἐκδηλώσεις.

Στά ἐπόμενα πέντε χρόνια ἡ Πάτρα πέρασε μιά πρωτόγνωρη διεργασία. Γεύτηκε μέ τόν χειρότερο τρόπο τήν πολιτική ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν Δήμο καί τήν κεντρική ἐξουσία, ἐνῶ οἱ πολίτες (πού ποτέ δέν εἶναι ἄμοιροι εὐθυνῶν) δέν ἔκαναν δικό τους ζήτημα τήν προετοιμασία πρὸς τήν Πολιτιστική, δηλώνοντας ἀπόλυτα σίγουροι γιά τήν ἀποτυχία τοῦ ἐγχειρήματος καί δείχνοντας τραγική ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης στους πάσης φύσεως ἡγέτες (πολιτικούς, ἐπιχειρηματικούς, κοινωνικούς, πολιτιστικούς) τῆς πόλης.

Ἀκόμα κι ὅταν ἡ πόλη πῆρε ἐπίσημα τό χρίσμα (τόν Μάιο τοῦ 2003 στή σύνοδο τῶν ὑπουργῶν Πολιτισμοῦ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης), ἔξι δηλαδή χρόνια μετά τό προεκλογικό δῶρο τοῦ 1998, τίποτα δέν κατάφερε νά ἐμπνεύσει τοὺς πολίτες καί νά τοὺς πείσει ὅτι πρέπει νά δράσουν. Ἀκόμα καί ἡ ἀναμενόμενη (ἐλλείψει ἄλλου σοβαροῦ ὑποψηφίου) ἐπιλογή τοῦ Θάνου Μικρούτσικου στή θέση τοῦ καλλιτεχνικοῦ διευθυντῆ ὁ μουσικοσυνθέτης εἶχε χρόνιες καί φανατικές φιλίες καί ἔχθρες στό εὐρύτερο περιβάλλον τῆς πόλης, μέ ἀποτέλεσμα νά μὴν ὑπάρχει καμία περιέργεια γιά τοὺς συμμάχους καί τοὺς πολέμιους του.

Ἡ μόνη σχέση τῆς Πολιτιστικῆς μέ τοὺς ἀνθρώπους τῆς Πάτρας ἐξαντλήθηκε στίς ἑκατοντάδες –πάλι καλά– καλλιτεχνικές προτάσεις πού κατατέθηκαν, στά χιλιάδες –ἐλπίζουμε– εἰσιτήρια πού θά κοποῦν, ἴσως καί στίς κάποιες ἑκατοντάδες τῶν ἐθελοντῶν πού θά συμμετάσχουν, ἔστω καί σέ αὐτή τήν παρωδία ἀπομίμησης τοῦ ὀλυμπιακοῦ ἐθελοντισμοῦ πού ἐπιχειρήθηκε στήν Πάτρα τοῦ 2006.

Ἄτυχῶς οἱ περισσότεροι οικονομικοί καί κοινωνικοί παράγοντες τῆς πόλης (ἐπιχειρηματίες, ἐπιμελητήρια, ἐπαγγελματικοὶ σύλλογοι, μάντζερ, ἀκόμα καί μέσα ἐνημέρωσης), ἐνωθῶν ὅτι θά συνδέονταν μέ τήν Πολιτιστική μόνο ἐφόσον θά εἶχαν λαμβάνειν μέρος τῆς «πίτας» τῶν ἐπιχορηγήσεων πού θά ἔδινε. Ἀκόμα κι ὅταν δέ συνέβαινε κάτι τέτοιο, οἱ πῖο πολλοί ἦταν ἐπιφυλακτικοὶ περιμένοντας πρῶτα νά δράσουν οἱ ἀρχές καί κατόπιν νά ἀκολουθήσουν οἱ ἰδιωτικές πρωτοβουλίες.

Πέρασε ἔτσι σχεδόν μιά δεκαετία παντελοῦς ἀπραξίας καί ἀναμονῆς τῶν κινήσεων πού θά γίνονταν ἀπό τόν Δήμο (ἐπικεφαλῆς τοῦ ὁποίου εἶναι ἀπό τό 2002 καί πάλι ὁ Ἀνδρέας Καραβόλας) καί τό ὑπουργεῖο. Κι ὅταν ἡ «πίτα» μίκρυνε ἀπελπιστικά, ὅταν ὅλοι συνειδητοποίησαν πῶς οὔτε τό ὑπουργεῖο, οὔτε ὁ Δήμος κατάφεραν νά κάνουν δουλειά ὑποδομῆς, ἦταν πολύ

ἀργά γιά νά γίνει ἡ παραμικρή καλά σχεδιασμένη κίνηση.

Τήν ἴδια περίοδο, ὅλοι οἱ ὑπεύθυνοι παράγοντες γιά τό ζήτημα δήλωναν ἀδύναμοι νά πάρουν ἀποφάσεις, χωρίς τό ὑπουργεῖο νά δίνει τά χρήματα πού εἶχε ὑποσχεθεῖ. Ὅμως ταυτόχρονα ἀπό τήν ἐπίσημη Πάτρα (ἀλλά καί ἀπό τοὺς ἰδιωτικούς της φορεῖς) δέν κατατέθηκε οὔτε μιά ὀλοκληρωμένη πρόταση γιά τή διεκδίκηση μερικῶν ἀπό τά ἑκατομμύρια εὐρώ πού δίνει κάθε χρόνο ἡ Εὐρωπαϊκή Ἐνωση γιά τόν πολιτισμό.

Ὡς ἐπιστέγασμα ὄλων τῶν παραπάνω στοιχείων, ἡ προοπτική τῶν Δημοτικῶν Ἐκλογῶν τοῦ 2006, ἔδινε τή χαριστική βολή στίς λίγες σταγόνες αἰσιοδοξίας, ἀφοῦ ὅλοι ἦταν σίγουροι ὅτι κόμματα καί πολιτικοὶ νοιάζονται πολύ περισσότερο γιά τήν ἐξέλιξη τῆς προεκλογικῆς διαμάχης καί λιγότερο γιά τήν ἐκβασή τῆς Πολιτιστικῆς.

Φυσικά, ἡ ἔλλειψη ἐνεργοῦ καί ἐμπρακτοῦ ἐνδιαφέροντος ἀπό τοὺς παράγοντες τῆς Πάτρας δέν ἀπαλλάσσει μέ κανέναν τρόπο τήν κεντρική ἐξουσία ἀπό τίς τραγικές εὐθύνες της. Τά λάθη τῆς ἐλληνικῆς Πολιτείας ξεκινοῦν ἀπό τήν ἀποδοχή τοῦ χρίσματος (ἂς μὴ γελιόμαστε, καμία ἐλληνική πόλη δέν ἦταν τό 1998 ἐτοιμη γιά μιά εὐπρόσωπη καί ἀνέφελη ἀπό σκανδαλολογία προετοιμασία τῆς Πολιτιστικῆς) καί ἐκτείνονται στήν ἄρνηση ὄλων τῶν ἐπικεφαλῆς τοῦ ὑπουργείου Πολιτισμοῦ νά ἀσχοληθοῦν μέ τή διοργάνωση.

Ἡ δικαιολογημένη προσήλωση τοῦ ΥΠΠΟ στους Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες ὡς τόν Ὀκτώβριο τοῦ 2004, ἔδωσε τή θέση της στό ἀσυγχώρητο λάθος τῆς διακοσμητικῆς παραμονῆς τοῦ πρωθυπουργοῦ στόν θῶκο τοῦ ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ, ἐνῶ παράλληλα ἡ ἡγετική τρῶικα τοῦ ὑπουργείου (Πετραλιά, Τατούλης, Ζαχόπουλος) εἶχε κατακτήσει τήν κορυφή τῆς ἀσυνεννοησίας καί ἀδυνατοῦσε νά πάρει τήν παραμικρή ἀπόφαση χωρίς κλυδωνισμούς καί καθυστερήσεις.

Τό περίφημο «μεγαλύτερο μετα-ολυμπιακό στοίχημα τῆς χώρας», ὅπως ἀποκάλεσε τήν Πάτρα-Πολιτιστική Πρωτεύουσα ὁ πρωθυπουργός Κώστας Καραμανλῆς ἀμέσως μετά τίς τελευταῖες ἐθνικές ἐκλογές, ἐξελίχθηκε γρήγορα σέ ἓνα φεστιβάλ λαθῶν καί παραλείψεων.

Οἱ διαρκεῖς ἀλλαγές στή δομή τοῦ ὀργανωτικοῦ φορέα (τό σημερινό θεσμικό πλαίσιο πού διέπει τήν Πολιτιστική ψηφίστηκε ἀπό τή Βουλὴ μόλις τόν περασμένο Μάιο), οἱ ἀλλεπάλληλες περικοπές στόν προϋπολογισμό τοῦ καλλιτεχνικοῦ προγράμματος (τό ποσό πού τελικά θά διατεθεῖ δέν ξεπερνᾶ τά 23 ἐκ. εὐρώ), ἡ παραιτήση τῆς πόλης ἀπό τή διεκδίκηση σχεδόν, ὄλων τῶν ἀπαραίτητων κτιριακῶν ὑποδομῶν, ἡ ἀνύπαρκτη ἐπικοινωνιακή στρατηγική πού ἀκολογήθηκε, καθῶς καί ἡ κόντρα ἀνάμεσα στους συνεργάτες τοῦ Θάνου Μικρούτσικου καί τοὺς ἐπιτελεῖς τοῦ ὑπουργείου Πολιτισμοῦ στήν Πάτρα, δημιούργησαν ἓνα τεράστιο χά-

ος, που υποβάθμισε ακόμα και τις λίγες αξιόλογες εκδηλώσεις που περιλαμβάνονται στο καλλιτεχνικό πρόγραμμα.

Έτσι, η παραίτηση του καλλιτεχνικού διευθυντή στις 3 Ιανουαρίου 2006 (απαράδεκτη λόγω του συμβολισμού της ημερομηνίας που επέλεξε, αλλά απολύτως αναμενόμενη) έφεραν με τον χειρότερο τρόπο την Πολιτιστική στην ελληνική και –έν μέρει– την ευρωπαϊκή επικαιρότητα. Ο ίδιος ο Θάνος Μικρούτσικος, ανέφερε ως αιτίες της παραίτησής του τη μισή αλήθεια: την αναξιπιστία του υπουργείου Πολιτισμού και την υπονόμευση του ίδιου από τους εκπροσώπους της κυβέρνησης στην Πάτρα. Η άλλη μισή αλήθεια, όμως, αφορά τις δικές του ευθύνες: στον τρόπο επιλογής των συνεργατών του και κάποιων καλλιτεχνικών εκδηλώσεων, στην τήρηση των κομματικών και προσωπικών ισορροπιών που ακολούθησε και στην αίσθηση που άφησε στην Πάτρα ότι δεν πίστεψε ποτέ στην επιτυχία του έργου.

Κριτική για τό καλλιτεχνικό πρόγραμμα (ένα μέρος του υπάρχει στην –ανύπαρκτη ως τόν περασμένο Νοέμβριο– ιστοσελίδα της Πολιτιστικής www.patra2006.gr), δέν μπορεί νά γίνει μέ ασφάλεια, καθώς ή αλλαγή του καλλιτεχνικού διευθυντή και ή άπουσία έγγυήσεων του υπουργείου για τίς περίπου 100 εκδηλώσεις τών όποιων οι συμβάσεις δέν είχαν ως τότε υπογραφεί, καθιστά άβέβαιη τή τελική εικόνα.

Άν κάτι πρέπει άκόμη νά ειπωθεί, άφορά τή χωρίς καμία άπολύτως φιλοσοφία παρουσία πατρινών φορέων στην όργάνωση μέρους τών εκδηλώσεων, ένω όλόκληρο τό πρόγραμμα διαρθρώνεται στά πρότυπα ενός άπλου Διεθνούς Φεστιβάλ, τό όποιο τίποτα δέν προδικάζει ότι θά εκπαιδεύσει τό κοινό τής πόλης (δέ γίνεται φυσικά λόγος για προσέλευση ρεύματος πολιτιστικού τουρισμού κατά τή διάρκεια τής χρονιάς...) και θά αφήσει κάποιο ελάχιστο καλλιτεχνικό ίχνος για τά επόμενα χρόνια.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΩΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Φίλιππος Ήλιού, *Ίστορίες του ἑλληνικοῦ βιβλίου*, ἐκδοτική φροντίδα
Ἄννα Ματθαίου, Στρατῆς Μπουρνάζος, Πόπη Πολέμη,
Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 2005

τοῦ Στρατῆ Μπουρνάζου

Ἰστορίες τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου, γραμμένες ἀπό ἓναν ἱστορικό τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου καί, πά-νω ἀπ' ὅλα, ἓναν ἄνθρωπο τοῦ βιβλίου. Καί ἄν ἄλλοι, κατὰ τεκμήριο ἀρμοδιότεροι, θά ἀναπτύξουν τή συμβολή τοῦ Φίλιππου Ήλιού στήν ἱστορία τοῦ βιβλίου, συμβολή πού προκύπτει ἄλλωστε καί ἀπό τήν ἀνά χειρᾶς τόμο, ἐγώ θά ξεκινήσω ἀπό τόν χαρακτηρισμό «ἄνθρωπος τοῦ βιβλίου». Καί, βέβαια, ὄχι τοῦ ἑνός βιβλίου, ἀλλά τῶν πολλῶν: τῶν πολλῶν πού διάβασε, πού ἀπέκτησε, πού τοῦ χάρισαν, πού φυλλομέτρησε, τῶν πολλῶν ἐπίσης πού ἐνέπνευσε, πού προλόγισε, πού παρουσίασε, πού ἔκρινε, τῶν πολλῶν πού συνέλαβε καί τῶν λιγότερων πού ἔγραψε.

Ἐντασσόμενος σέ μιά μακρά παράδοση λογιούσης, ὁ Φίλιππος Ήλιού ὑπῆρξε κατεξοχὴν ἄνθρωπος τοῦ

* Με τήν ὁμιλία αὐτή, μαζί μέ τίς ἀντίστοιχες τῆς Ἄννας Ματθαίου καί τῆς Πόπης Πολέμη, παρουσιάστηκαν οἱ *Ίστορίες τοῦ Ἑλληνικοῦ Βιβλίου* στή διημερίδα «Κοινωνικοί ἀγῶνες καί Διαφωτισμός. Ἐπιστημονική συνάντηση στή μνήμη τοῦ Φίλιππου Ήλιού», πού ὀργάνωσε τό Τμήμα Ἱστορίας καί Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, στό Ρέθυμνο, στίς 14 καί 15.10.2005. Τά κείμενα τῆς Α. Ματθαίου καί τῆς Π. Πολέμη δημοσιεύονται στή «Ἐνθέματα» τῆς *Ἀγῆς*, στίς 15.1.2006. Καί τά τρία κείμενα, στήν πλήρη μορφή τους, θά περιληφθοῦν στόν τόμο τῶν Πρακτικῶν τῆς διημερίδας, πού θά κυκλοφορήσει, τό ἐπόμενο διάστημα ἀπό τίς Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κρήτης.

βιβλίου, τοῦ βιβλίου μέ τήν ἀπολύτως συγκεκριμένη καί ἀπτή ἔννοια τῆς λέξης, ὡς ἀντικειμένου τοῦ ὑλικοῦ πολιτισμοῦ: τοῦ χαρτιοῦ καί τοῦ μελανιοῦ, τῶν τυπογραφικῶν στοιχείων καί δοκιμίων, τῶν μεγάλων

(ένιστε ὄψιμων σέ σχέση μέ τό σῶμα) εἰσαγωγῶν, τῶν ἐξαντλητικῶν εὔρετηρίων. Ἡ ἐπαφή του ἦταν στενή καί ἀγγιξε ὄλο τόν κύκλο τοῦ βιβλίου, ἀπό τό χειρόγραφο μέχρι τό τυπογραφεῖο· τίς «τυπογραφικές καί ἐκδοτικές εὐαισθησίες» του, τή δύσκολη καί ἀπαιτητική του σχέση μέ τούς τυπογράφους, πού τελικά ὁμως τούς κατακοῦσε, καθώς τούς ἔκανε κοινωνούς καί συμμετόχους στό «δικό του ὄραμα γιά τήν τελειότητα», τίς ἔχει περιγράψει εὐγλωττα ὁ Χρῆστος Λοῦκος σέ ἄρθρο του, στό πρόσφατο ἀφιέρωμα τῶν *Ἱστορικῶν*.

Γιά ὅσους τόν ἐξησαν, ἀπό τό 1992 καί μετά, στά Ἀρχεῖα Σύγχρονης Κοινωνικῆς Ἱστορίας, μάρτυρας ἀψευδῆς τοῦ πάθους του γιά τό βιβλίΟ (ἐκτός ἀπό τίς διηγήσεις καί τόν ἀνυπερέβλητο θαυμασμό μέ τόν ὁποῖο περιέβαλλε κάθε καλό γνώστη τοῦ ἐκδοτικοῦ κόσμου, ἀπό τόν γενάρχη τῶν παλαιοβιβλιοπωλῶν Νασιώτη μέχρι τόν Ἐμμανουήλ Μοσχονᾶ), ἦταν ἡ ἐκφραση τοῦ προσώπου του, ἡ λαχτάρα του ὅταν ἕνα καινούργιο χαρτοκιβώτιο, μέ ἄδηλο ἀκόμα περιεχόμενο, κατέφθανε στά Ἀρχεῖα. Ἀντιγράφω ἀπό ἄρθρο τοῦ Βαγγέλη Καραμανωλάκη στό τελευταῖο *Ἀρχειοτάξιο*:

«Σακοῦλες διαφόρων χρωμάτων καί μεγεθῶν –κάποτε μέ ἀπίθανες φέριμες τυπωμένες πάνω τους πού προκαλοῦσαν τούς ἀστεῖσμούς μας καί τή δική του “πληρωμένη” ἀπάντηση–, ἔτοιμες νά σπάσουν ἀπό τό βάρος, φάκελοι μέ ἐντυπα πού ἔμεναν στοιβαγμένοι στό γραφεῖο μέχρι τήν Πέμπτη πού θά ἐπαιρναν τό δρόμο γιά τό σπίτι, γκρίνιες γιά βιβλία πού τοῦ εἶχαν τάξει καί δέν εἶχαν φτάσει στά χέρια του. Καί, κυρίως, ἀδημονία νά ἀνοίξουν οἱ κοῦτες μέ τίς νέες προσκτήσεις τῶν ΑΣΚΙ, νά τίς ξεφυλλίσαι, νά τίς πιάσαι στά χέρια του, νά τίς σχολιάσαι».

Οἱ *Ἱστορίες τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου*, ὅπως κάθε βιβλίΟ, ἔχουν τή δική τους μικρή ἱστορία. Καί ἡ συγκεκριμένη ἱστορία ἀνάγεται σέ δύο πρωτοβουλίες πού ξεκίνησαν χωριστά, μέ κάποια διαφορὰ χρόνου, προχώρησαν παράλληλα, μέχρι πού κάποια στιγμή συναντήθηκαν. Ἡ πρώτη χρονολογεῖται τό ἔτος 2000 ὅταν, φίλοι καί συνεργάτες τοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ, προσπαθήσαμε νά συγκεντρώσουμε, ὅσο μπορούσαμε, τό σύνολο τῶν δημοσιευμάτων του ὅσο μπορούσαμε, διότι οὐδεὶς γνώριζε τήν ἀκριβή ἐκτασή τους. Κρύφιος, ἀλλά συνομολογημένος σκοπός, ἦταν αὐτή ἡ συναγωγή νά λειτουργήσῃ ὡς μοχλός, ἢ μᾶλλον ὡς πολιορκητικὸς κριός, γιά νά πειστεῖ ὁ Φίλιππος Ἡλιοῦ νά προχωρήσῃ σέ κάποια, μερική ἢ πλήρη, ἐκδοση. Τό ἀποτέλεσμα τῶν ἐπισταμένων ἐρευνῶν ἀπέδωσε τρία μεγάλα ντοσιέ, τά ὁποῖα καί ἐπιδόθηκαν στόν συγγραφέα. Τό δῶρο ἔγινε ἀσμένως δεκτό καί βρῆκε τή θέση του στό διαμέρισμα τῆς ὁδοῦ Ἀλφειοῦ, ἀνάμεσα σέ δεκάδες ἄλλους φακέλους, χαρ-

τιά, χαρτάκια, σακοῦλες, δελτία καί βιβλία, σέ αὐτό τό ἀπέραντο χαρτοβασιλεῖο τῶν λίγων δωματίων, πού ἀποτελοῦσε τό καθημερινό ἐρευνητικό ὄρητήριο τοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ. Καί ἴσως τά ντοσιέ νά παρέμεναν ἐπὶ μακρόν ἐν ὑπνώσει, μέ κίνδυνο νά παραδοθῶν κάποτε στή γνωστή «τροπικὴ κριτική τῶν ἀρουραίων», ἂν, τύχη ἀγαθῆ, δέν ἐκδηλωνόταν ἡ δεύτερη πρωτοβουλία.

Καί αὐτή ἦταν τό διάδημα τῶν Πανεπιστημιακῶν Ἐκδόσεων Κρήτης καί τοῦ Ἀλέξη Πολίτη, πού, διά στόματος Στέφανου Τραχανᾶ καί μέ τή συμβολή τῆς Διονυσίας Δασκάλου, ἀπευθύνθηκαν στόν Φίλιππο προτείνοντάς του τήν ἐκδοση ἑνός τόμου μέ κείμενά του, πού θά ἐπέλεγε ὁ ἴδιος. Καί εἶναι ἐπιβεβλημένος ἐδῶ ὁ ἔπαινος σέ ὅσους συνέλαβαν τήν ἰδέα αὐτή: ἡ χειρονομία τους δέν ἦταν μόνο ἀβρή, ἦταν, πρῶτα καί κύρια, οὐσιαστική. Ὡς εὐαίσθητοι πνευματικοὶ δέκτες, ἀντελήφθησαν ἕνα σημαντικό κενό στήν ἐκδοτικὴ μας παραγωγή καί ἀνέλαβαν νά τό καλύψουν: τά μελετήματα τοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ, διάσπαρτα σέ ποικίλους τόμους, πρακτικὰ συνεδρίων, περιοδικὰ καί ἐφημερίδες (ἀπὸ τόν *Ἐρανιστὴ* καί τὰ *Ἑλληνικά* μέχρι τήν *Αὐγή*, τήν *Ἐποχή* καί τόν *Πολίτη*) –καί μιλάω μόνο γιά τό δημοσιευμένο τμήμα τους, ὄχι γιά τό ἐπίσης μεγάλο, ἴσως καί μεγαλύτερο, πού ἀνήκει στήν ἐπικράτεια τῆς προφορικότητος–, τά δημοσιευμένα μελετήματα λοιπόν παρέμεναν δυσπρόσιτα ἢ καί ἀπρόσιτα, ὄχι μόνο στό εὐρύ κοινὸ ἀλλὰ ἀκόμα καί σέ ἕνα στενὸ κύκλο ἐρευνητῶν: πολλοὶ ἦταν ἐκεῖνοι πού μνημόνευαν μέ θαυμασμό καί ἐκθειάζαν τό ἔργο τοῦτο, λίγοι ὁμως προσέτρεχαν σ' αὐτό καί ἀκόμα λιγότεροι τό ἀξιοποιοῦσαν ἐπιστημονικά. Οἱ Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, μέ τήν πρωτοβουλία τους, ἦρθαν νά θεραπεύσουν τήν ἀνάγκη αὐτή, καί ὁ Φίλιππος Ἡλιοῦ, ἐκπλήσσοντάς μας ὅλους εὐχάριστα, ἀνταποκρίθηκε θετικά στό αἶτημα τῶν ΠΕΚ: ἐπέλεξε, ἀπὸ τό σύνολο τῶν ἐργασιῶν του, τά βιβλιολογικὰ μελετήματα, καί ἔτσι ὁ τόμος πῆρε τόν δρόμο του.

Αὐτό εἶναι τό πρῶτο πού θά ἤθελα νά συγκρατήσουμε: οἱ *Ἱστορίες τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου* σχεδιάστηκαν ὡς βιβλίΟ ἀπὸ τόν ἴδιο τόν Φίλιππο Ἡλιοῦ. Ἐκεῖνος συγκρότησε τό σῶμα (ἀποκλείοντας πολὺ λίγα ἀπὸ τά σχετικὰ δημοσιεύματα), διέτρεξε ξανά τά κείμενα προβαίνοντας σέ περικοπές καί συμπληρώσεις, χώρισε σέ ἐπιμέρους κεφάλαια τίς ἐκτεταμένες εἰσαγωγές στά δύο μεγάλα του βιβλία (τίς *Προσθήκες* τοῦ 1973 καί τήν *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία* τοῦ 1997), ἐκεῖνος τὰ κατέταξε στίς τέσσερις μεγάλες θεματικὲς ἐνότητες: 1. *Ἀπὸ τήν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία* στήν *ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου* 2. *Οἱ συνδρομητὲς* 3. *Τὰ τραβήγματα* 4. *Βιβλιολογικὰ ζητήματα καί βιβλιογραφικὲς τεχνικὲς*. Δικὴ του ἐπιλογή, ἐπίσης, ἦταν τὰ κείμενα νά δημοσιευθοῦν μέ λίγες μόνο τροποποιήσεις, χωρὶς νά ἀφίστανται οὐσιωδῶς ἀπὸ τήν πρώτη τους δημοσίευση.

Οι βασικές έκδοτικές επιλογές λοιπόν είχαν γίνει, και πολλές έκκρεμότητες τις είχε επιλύσει ο ίδιος ο συγγραφέας. Βέβαια, όπως ξέρουν καλά όσοι έστω και λίγο τον γνώρισαν, για κάθε έκκρεμότητα πού λυνόταν ανέκλυπταν πλήθος νέων: νέα ζητήματα προς έρευνα, νέες ιδέες και διασταυρώσεις, καινούργια διβλιογραφικά αίτηματα, με την ακόρεστη όρεξη, την απληστία θά έλεγα, του Φίλιππου για ότιδήποτε σχετιζόταν με τή γνώση.

Έτσι, αρκετά ήταν αυτά πού απόμεναν να γίνουν ακόμα – και δέν έγινε μπορετό, τελικά. Αναφέρω δύο βασικά. Πρώτον, ή επεξεργασία τριών ανέκδοτων έργων για τις «Έκδόσεις τών ιεραποστόλων», τά «Χαροποιά και ήθονικά διβλία» και τά «Πρακτικά τής Έθνικης Τυπογραφίας», οι όποιες θά συμπεριλαμβάνονταν στον τόμο. Δεύτερον, τό ξαναδούλεμα τών τριών δημοσιευμάτων για τούς συνδρομητές και ό εμπλουτισμός τους με τά νέα δεδομένα τής ηλεκτρονικής βάσης, πού διαρκώς εμπλουτιζόταν. Καύχημα μεγάλο του Φίλιππου οι ηλεκτρονικοί αυτοί συνδρομητές και, όταν πιά ή βάση άγγιζε τό 1.000.000 λήμματα, περηφανευόταν ότι στην Ελλάδα, σήμερα, μία μόνο βάση δεδομένων τήν ξεπερνούσε: μέ συνδρομητές κι εκείνη, αλλά σύγχρονους, πού κι αυτοί γυρεύουν τά Φώτα για να λαμπρύνουν, όχι όμως τό όνομά τους και τό Γένος, αλλά τά σπίτια τους – οι συνδρομητές τής ΔΕΗ! Αλλά για αυτή τήν πράγματι μεγάλη ηλεκτρονική βάση συνδρομητών (του 19ου αιώνα, έννοω) παραπέμπω στην καθ' ύλην και καθ' όλα αρμόδια Πόπη Πολέμη.

Αρκετά λοιπόν ήταν τά ζητήματα με τά όποια έπρεπε να αναμετρηθούν οι επιμελητές τής έκδοσης. Δέν θά επιμείνω, καθώς αυτά αναπτύσσονται στο Προλογικό σημείωμα. Θέλω μόνο να επισημάνω ότι, με αρκετή περίσκεψη, ακολουθήσαμε τήν ίδια οδό πού είχε επιλεγεί, έναν χρόνο πριν, στην έκδοση του Έλληνικού Έμφυλίου Πολέμου. Θυμίζω ότι, και εκεί, βασική επιλογή στάθηκε πώς δέν επιχειρήσαμε να υποκαταστήσουμε τον συγγραφέα. Οι παρεμβάσεις μας ήταν, κυρίως, τεχνικού τύπου. Προσθέσαμε παραπεμπτικά από τό ένα δημοσίευμα στο άλλο, έντοπίσαμε τή σελίδα όπου γινόταν ή παραπομπή, αν δέν είχε συμπληρωθεί, ελέγξαμε τίτλους πού είχαν προστεθεί πρόχειρα, με τό χέρι. Δέν αποπειραθήκαμε, ωστόσο, ούτε στιγμή, να φανταστούμε, να συναγάγουμε ή να εικάσουμε τί θά έγραφε ακόμα, σε ποιά κατεύθυνση θά συμπλήρωνε ορισμένα κείμενα. Τό απέκλειε, πρώτα απ' όλα, ό σεβασμός στα κείμενα και τούς συγγραφείς, πού ό ίδιος, με άτεγκτη αυστηρότητα, υποδείκνυε (για του λόγου ασφαλές, παραπέμπω στο άρθρο του «Η «διόρθωση» τών κειμένων. Ιστορικές διαστάσεις και κακές συνήθειες», με τό όποιο κλείνουν οι Ιστορίες του ελληνικού διβλίου).

Δέν θά προχωρήσω αναφερόμενος σε αυτό καθαυτό τον τόμο και στο περιεχόμενό του θά ήθελα μόνο να παρατηρήσω ότι, όπως όλα τά καλά διβλία, έτσι και οι Ιστορίες του ελληνικού διβλίου μας μαθαίνουν πολλά, για πρόσωπα και πράγματα. Μέσα από τις σελίδες τους αναδύεται ένας θαυμαστός κόσμος, όχι καινούργιος αλλά άγνωστος εν πολλοίς και γοητευτικός: συγγραφείς, εκδότες και τυπογράφοι, ό Γλυκής και τά άλλα ελληνικά τυπογραφεία τής Βενετίας, ή Πατριαρχική Τυπογραφία στην Κωνσταντινούπολη, όπαδοί και αντίπαλοι του Διαφωτισμού, οι συνδρομές και οι συνδρομητές, τά τραθήγματα, άγιογράφοι, χαράκες και «σταμπαδοί», τό άναγνωστικό κοινό με τις διαστρωματώσεις του, τά είδη του διβλίου, από τή Φυλλάδα του Μεγαλέξανδρου και τον Μπερτόλδο μέχρι τά λειτουργικά διβλία και τό νεωτερικό έντυπο, ζητήματα τής Έλληνικής Βιβλιογραφίας, με τή μεγάλη μορφή του «πρωτομάστορα» Έμιλ Λεγράνδ να ξεχωρίζει.

Αισθάνομαι ότι ένδεχομένως παραβιάζω άνοιχτές θύρες, ωστόσο, για τον διβλιόφιλο και φιλόστορα, αλλά μή είδοποιημένο άναγνώστη, πού πίσω από τούς τίτλους «Προσθήκες στην Έλληνική Βιβλιογραφία», «διβλιολογικά ζητήματα», «διβλιογραφικές τεχνικές», «κατάλοιπα» φαντάζεται άτέλειωτες σειρές άνιαρών καταλόγων θά κάνω δύο ύπομνησεις. Πρώτον, ότι τό πρώτο διβλίο του Φίλιππου Ηλιού («καμουφλαρισμένο» πίσω από τον τίτλο Προσθήκες στην Έλληνική Βιβλιογραφία), με τήν εισαγωγή του όποιου ξεκινάει ό παρών τόμος, ό Κ. Θ. Δημαράς τό κατέτασε όχι στις διβλιογραφίες αλλά στις μελέτες, χαρακτηρίζοντάς το ως τήν «πληρέστερη εργασία για τήν παρουσία και τή ζωή του ελληνικού διβλίου στα χρόνια του Διαφωτισμού». Δεύτερον, αν έδινα μία συμβουλή προς τούς άναγνώστες, θά πρότεινα να ξεκινήσουν τήν άνάγνωση του τόμου άναποδα, από τό τέλος, από τό Εύρητήριο Εύρητήριο πού δέν πρόλαβε να επιμεληθεί ό Φίλιππος Ηλιού, αλλά, πάντως, είναι συνταγμένο «με τον τρόπο του Φ.Η.», και μας δίνει μία γεύση του πλούτου και του εύρους τών θεμάτων πού άναδεικνύονται στο διβλίο.

Φυλλομετρώντας ξανά τον τόμο, έχω τήν αίσθηση ότι, εκτός όλων τών άλλων, ή έκδοση αυτή συνιστά και ένα ρέκδιεμ. Ένα ρέκδιεμ για πολλούς. Πρώτα απ' όλα, για τον ιστορικό, τον σκεπτόμενο άγωνιστή και τον άγωνιζόμενο στοχαστή πού χάσαμε. Ταυτόχρονα, όμως, ό τόμος άποτελεί άποχαιρετισμό σε έναν όλόκληρο κόσμο τών γραμμάτων πού σιγά σιγά άπέρχεται, αν όχι του κόσμου τούτου, τουλάχιστον από τό προσκήνιο.

Ἐδῶ χρειάζεται μια ἐξήγηση. Στίς μέρες μας, δέν σπανίζουν οἱ καλοί ιστορικοί, οἱ καλές ἐκδόσεις καί ἰδέες· ἀντιθέτως μάλιστα, ἡ ζωὴ στή μικρὴ μας πόλη τῶν ἰδεῶν ἀναπτύσσεται, τὰ πνευματικά ἐρεθίσματα πολλαπλασιάζονται. Ποτέ, ἄλλωστε, δέν διαθέταμε τόσα πανεπιστημιακά τμήματα ἱστορίας, τόσες θέσεις σέ ἐρευνητικά κέντρα, ἐπιστημονικά περιοδικά, ἰδρύματα, ἄρχεῖα καί ἐταιρεῖες, μεταφράσεις καί πρωτότυπες ἐργασίες, μονογραφίες καί διατριβές – μέ ζηλευτό, συχνά, ἐπίπεδο. Τί εἶναι λοιπόν αὐτό πού ἐκλείπει;

Πιστεύω ὅτι αὐτό πού χάνεται, μαζί μέ μιά παλιότερη γενιά, εἶναι ἓνας ἰδιαίτερος τύπος ἀνθρώπων. Ἀνθρώπων «φανατικῶν γιά γράμματα», στρατευμένων μέ ἐνθουσιασμό στήν ὑπόθεση τῶν γραμμάτων, τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς τέχνης καί, κατά κανόνα, τῆς Ἀριστερᾶς. Ἀνθρώπων πού συνδύαζαν τή λογιισύνη μέ τή μαχητικότητα, τήν πολιτική στράτευση μέ τήν εὐρυμάθεια, τό πάθος μέ τήν ἀνιδιοτέλεια, τή γνώση μέ τίς ἐμμονές καί τήν ἐμμονή σέ ἓναν σκοπό, ἓναν σκοπό πού ἦταν ἐρωτας καί ὑπόθεση ζωῆς, κι ὄχι ἐπαγγελματική ὑποχρέωση ἢ ρουτίνα. Αὐτό εἶναι πού χάνεται σιγά, καί αὐτό, βέβαια, εἶναι κάτι πολύ περισσότερο ἀπό τήν παραδοσιακὴ τυπογραφία, τήν πειθαρχία τῆς ἐπιστήμης καί τή δεοντολογία τῆς, τίς ἐμμονές καί τὰ γοῦστα κάποιων «λοξῶν»: εἶναι ἓνας ὁλόκληρος κόσμος ἀξιών.

Κλείνοντας, δυσκολεύομαι νά μὴν ὑπενθυμίσω ὅσον ἀφορᾶ εἰδικότερα τῇ Βιβλιογραφίᾳ, τήν πρώτη ἀπό τίς μεγάλες ἐνότητες, ἀλλά καί γενικότερα τόν τόμο, τό γνωστό χωρίο τοῦ Κωνσταντίνου Ἀσώπιου. Τό παραθέτει ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς, στήν εἰσαγωγή του στή *Συναγωγή νέων λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθειῶν* τοῦ Στεφάνου Κουμανούδη, ὑποσημειώνοντας ὅτι τοῦ τό ὑπέδειξε ὁ Φίλιππος Ἡλιού:

«Ἐνθυμούμενος δέ πόσον ἀηδῆς καί ἀποκναιούσα ἐστὶ ἡ περὶ τὰ τοιαῦτα ἐνασχόλησις δέν θέλει εὐρεῖ, πιθανῶς, μεγάλην ὑπερβολὴν τὴν ἐν τινὶ ξένῳ στίχῳ οὕτω πῶς ἔχουσαν ἔνοιαν:

*Ὅστις γονεῖς ἐφόνευσεν, ὅστις θεὸν ὑβρίσῃ,
βιβλιογράφος ἄς γενῆ, ἴν' ἄφεσιν ἐλπίσῃ.*

Τό παράθεμα, βέβαια, λέει *λεξικογράφος* καί ὄχι *βιβλιογράφος*, ἀλλά ἀπιστώντας στό γράμμα, νομίζω ὅτι μένουμε πιστοὶ στό πνεῦμα του. Ἀπὸ κεῖ καί πέρα, γιά τό πῶς, ξεπερνώντας τήν «ἀποκναιούσα ἐνασχόλησιν», ἀπὸ τῆ βιβλιογραφία ἀναγόμεστε σέ ἄλλες σφαιρικές, καί δὴ στήν ἱστορία τοῦ βιβλίου, ὅπως ἀγγέλλει καί ὁ τίτλος τῆς πρώτης ἐνότητας του, σᾶς παραπέμπω σ' ἴδια τὰ κείμενα τοῦ τόμου.

Ὁ νεομάρτυρας
Ἅγιος Γεώργιος
ἐξ Ἰωαννίνων,
Χαλκογραφίες
(1840, 1845)

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΛΦΑΣ

«Φιλοσοφία και επιστήμη στην αρχαία Ελλάδα»

Έκδ. Πόλις, Αθήνα 2005

της Γιάννας Κατσιαμπούρα

Η σχέση φιλοσοφίας και επιστήμης είναι ένα ζήτημα πού έχει απασχολήσει και απασχολεί την επιστημονική κοινότητα και όχι μόνο. Η συγκρότηση της επιστήμης και οι διακριτικές σχέσεις της με τη φιλοσοφία αποτέλεσαν κεντρικό ζήτημα εργασιών και πολλαπλών προσεγγίσεων τόσο από την πλευρά της ιστορίας των επιστημών όσο κι από εκείνη της φιλοσοφίας και της φιλοσοφίας των επιστημών. Κυρίως, όμως, τό ερευνητικό ενδιαφέρον έχει επικεντρωθεί στη συγκρότηση της σύγχρονης επιστήμης και τις αναφορές της, εξαρτήσεις ή ανεξαρτήσεις από τη φιλοσοφία, μετά την Επιστημονική Επανάσταση, και ο διάλογος, πολλές φορές δεξός, συνεχίζεται μέ πεδίο τά σύγχρονα δεδομένα. Ο Βασίλης Κάλφας, στό τελευταίο βιβλίο του *Φιλοσοφία και επιστήμη στην αρχαία Ελλάδα*, επικεντρώνει τό ενδιαφέρον του στη σχέση αυτή των δύο τομέων όπως διαμορφώθηκε από την εποχή του Πλάτωνα, στις αρχές του 4ου αιώνα π.Χ., και μέχρι την κοπερνίκεια περίοδο, μέ κύρια στόχευση την περίοδο της Αρχαιότητας. Γιατί, κατά τόν συγγραφέα, από την εποχή του Πλάτωνα ξεκινά ουσιαστικά ο διάλογος επιστήμης (πού τότε συγκροτούνταν ως τέτοια) και φιλοσοφίας (πού εμφανίστηκε αρκετά νωρίτερα). Η προαναφερθείσα στόχευση καθιστά την προσπάθεια πολύ σημαντική, γιατί είναι από τά λίγα ερευνητικά έγχειρήματα πού επιστρέφουν στις ρίζες του διαλόγου, προσπαθώντας, επιτυχώς τελικά, νά θέσει έναργώς τούς όρους και τά έπιχειρήματα του διαλόγου και τις επιστημολογικές προκειμένες αφιστάμενο από πολεμικές και αντιπαλότητες.

Ός κύρια υπόθεση εργασίας ο Βασίλης Κάλφας θέ-

τει τό έξής αν τό δεδομένο ερμηνευτικό σχήμα για τή σχέση επιστήμης και φιλοσοφίας, (ότι δηλαδή οι επιστήμες εξελίσσονται αυτόνομα από τη φιλοσοφία και μπαίνουν σε διάλογο μαζί της μόνο σε περιόδους έντασης, ενώ ή φιλοσοφία είναι υποχρεωμένη νά υπολογίζει την επιστημονική εξέλιξη, όπως ισχύει στη σύγχρονη περίοδο), ίσχυε και στην ελληνική Αρχαιότητα. Αυτό είναι τό ερώτημα πού διατρέχει τά κείμενα τά όποια συναπαρτίζουν τόν τόμο, μέ θεματική πού αφορά συγκεκριμένες και παραδειγματικές περιπτώσεις της αρχαίας επιστήμης, εξεταζόμενες στό ιστορικό τους πλαίσιο. Στο ίδιο πλαίσιο έπιχειρείται ταυτόχρονα ένας όρισμός του τί είναι ή επιστήμη και τί ή φιλοσοφία για την αρχαία σκέψη αλλά και μία διερεύνηση της σχέσης επιστήμης μέ αυτό πού θά λέγαμε σήμερα ψευδοεπιστήμες, οι όποιες συνήθως αντιμετωπίζονται υποτιμητικά, όχι όμως από τόν Κάλφα πού τοποθετεί τό ζήτημα έναργέστατα στην ιστορική του συνάφεια.

Βασική μεθοδολογική αρχή πού διέπει την προσέγγιση του Β. Κάλφα, όπως εμφανίζεται και στις προηγούμενες εργασίες του για τόν πλατωνικό *Τίμαιο*, τό αριστοτελικό *Περί Φύσεως* κ.λπ., είναι ή συνεχής επιστροφή στα πρωτότυπα κείμενα. Κι εδώ έγκαιρα ένα άλλο σημαντικό στοιχείο της προτεινόμενης προσέγγισης: ή διάκριση πού κάνει ο συγγραφέας μεταξύ «δημιουργικής ανάγνωσης και αποδεκτής ερμηνείας ενός φιλοσοφικού κειμένου του παρελθόντος». Ο ίδιος προτάσσει την ερμηνευτική προσέγγιση μέ όλο τό σεβασμό στό πρωτότυπο κείμενο και την αυστηρότητα πού προϋποθέτει, καθώς και τή γνώση του ευρύτερου ιστορικού περιβάλλοντος και έναντιώνεται

στην αντίληψη πού αποδέχεται ως ισοδύναμες κι εξίσου αποδεκτές κι έγκυρες όλες τίσ δυνατές προσεγγίσεις. Αναγνωρίζει βέβαια τίσ δυσκολίες πού αντιμετώπιζει ό άναγνώστης σέ αυτή τήν πορεία προσέγγισης τών αρχαίων κειμένων οί όποίες άφορούν άκριβώς τή γλώσσα αλλά και τήν κατανόηση τού διανοητικού πλαισίου μέσα στό όποιο κάθε κείμενο συγκροτήθηκε.

Μέ αυτές τίσ άρχές ό Βασίλης Κάλφας οργανώνει τό ύλικό τού βιβλίου. Πρόκειται για δέκα κείμενα πού άφορούν, όπως προαναφέρθηκε, ζητήματα ιστορίας τών έπιστημών και τής φιλοσοφίας αλλά και μεθοδολογικά ζητήματα προσέγγισης και έρμηνείας.

Τά τρία πρώτα κείμενα αναφέρονται σέ θέματα πού τίθενται από τά έργα τού Πλάτωνα. Τό κείμενο «*Έρμηνεύοντας τόν πλατωνικό Τίμαιο*» θά μπορούσε νά άναγνωσθεί και ως μιά εισαγωγή στά έπόμενα, μιά εισαγωγή στην πλατωνική σκέψη περι έπιστήμης αλλά και στή μέθοδο προσέγγισης ενός αρχαίου κειμένου. Κυρίως έδώ καταβάλλεται προσπάθεια νά ιδωθεί τό πλατωνικό κείμενο στά ιστορικά του συμφραζόμενα αλλά και νά συνδεθεί μέ τά «διανοητικά εργαλεία τής εποχής του», κάτι πού χαρακτηρίζει τό σύνολο τού έργου. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζονται ή γενικότερη συγκυρία και οί άναζητήσεις της μέσα από τή σύγκρουση φιλοσόφων και σοφιστών αλλά και τά ιδιαίτερα προτάγματα τής πλατωνικής θεωρίας. Αναδεικνύεται π.χ. ή αντίληψη τού Πλάτωνα περι τής αναγκαιότητας τής έλλογης τάξης πού διέπει τό σύμπαν και ό άμεσος αντικατοπτρισμός αυτής τής έλλογης τάξης στην ανθρώπινη κοινωνία, όσον άφορα τά έπίπεδα τής πολιτικής και τής ήθικης.

Στό έπόμενο κείμενο, «*Ό Πλάτων και οί έπιστήμες τής εποχής του*», ενώ τονίζεται πάλι τό ιδιαίτερο ενδιαφέρον τού Πλάτωνα για τά ήθικά προβλήματα, διερευνάται ή σχέση του μέ τίσ έπιστήμες και από τή σύνολη εξέταση τού πλατωνικού έργου διαπιστώνεται ότι διαμορφώνεται και εξελίσσεται σέ στενή συνάφεια μέ τίσ έπιστήμες, τά μαθηματικά και τήν άστρονομία. Κατά τόν Β. Κάλφα, οί έπιστήμες και ή φιλοσοφία τήν εποχή τού Πλάτωνα άλληλοεπηρεάζονται και εξελίσσονται σέ άμφίδρομη σχέση. Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα έδώ ή εξέλιξη τής πορείας τού πλατωνικού στοχασμού, όπως διαγώνεται μέσα από τούς διαλόγους, σέ σχέση μέ τίσ εξέλιξεις στίς έπιστήμες, γεγονός πού κάνει ξεκάθαρο και τό αρχικό έπιχείρημα.

Έξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι ή θεματολογία τού τρίτου κειμένου πού άφορα από τό πλατωνικό έργο και άφορα τό μύθο τού *Ηρός*, ό όποιος άποτελεί τήν κατακλείδα τής *Πολιτείας*. Μέσα από τόν συγκεκριμένο έσχατολογικό μύθο, πού άποτελεί ένα από τά πλέον αινιγματικά και δυσερμηνευτα μέρη τής *Πολιτείας*, έπιχειρείται μιά ανάλυση τών άστρονομικών πληροφοριών πού περιέχει, και δίνεται ή

εύκαιρία στόν συγγραφέα νά αναζητήσει τίσ άστρονομικές ύποθέσεις πού ένστερνιζόταν ό Πλάτων, για νά καταλήξει στην κομβική θέση πού κατέχει στό συγκεκριμένο κοσμοείδωλο ή τάξη και ή άρμονία.

Η θεωρία τής βαρύτητας τόσο στόν Άριστοτέλη όσο και στόν Πλάτωνα άποτελεί τό θέμα τού έπόμενου κεφαλαίου. Μέσα από συγκεκριμένες αναφορές σέ κείμενα ό Κάλφας βρίσκει τήν εύκαιρία νά πραγματευτεί έπιστημολογικά ζητήματα πού άφορούν τήν πρόσληψη και τήν αξιολόγηση σχημάτων και θεωριών τού παρελθόντος.

Σέ ένα κείμενο τού Σιμπλίκιου-σχόλιο στά *Φυσικά* τού Άριστοτέλη στηρίζεται τό έπόμενο κεφάλαιο και μέσα από αυτό αναδεικνύεται ή διαφορετική μεθοδολογία πού προσιδιάζει στην άστρονομία και στίς φυσικές έπιστήμες. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζονται ειδικότερα ζητήματα αιτιότητας, έρμηνείας τής λειτουργίας τού σύμπαντος κ.ο.κ.

Η έπόμενη ένότητα συναπαρτίζεται από δύο κείμενα για τήν αρχαία άστρονομία. Τό ένα, «*Η άστρονομική μέθοδος τού Κλαύδιου Πτολεμαίου*», είναι από τά σημαντικότερα κείμενα τουλάχιστον τής έλληνικής βιβλιογραφίας για τό έργο τού Άλεξανδρινού άστρονόμου. Μέ έπιστημονική αυστηρότητα αλλά και ένάρχεια παρουσιάζονται οί βασικές μεθοδολογικές άρχές τού πτολεμαϊκού άστρονομικού έργου, τό σύστημα τού όποίου διατηρήθηκε πάνω από μιά χιλιετία και άνατράπηκε μόνο μέ τήν Έπιστημονική Έπανάσταση. Τό δεύτερο κείμενο, «*Η παράδοση τού σώζειν τά φαινόμενα στην αρχαία έλληνική έπιστήμη*», είναι μιά σημαντική συμβολή στην ιστορία τής συγκεκριμένης έπιστήμης, μέ τήν παρουσίαση τών βασικών άρχών πού τή διέπουν και τίσ φιλοσοφικές προεκτάσεις πού έχει πάρει μέσα στό χρόνο. Θέμα πού πραγματεύεται ό Β. Κάλφας και στό έπόμενο κείμενο πού αναφέρεται στην *κοπερνίκεια επανάσταση*.

Τά δύο τελευταία κείμενα, για τήν *άστρολογία* και τήν *έρμηνευτική τών όνείρων*, σηματοδοτούν μιά πολύ σημαντική πτυχή τής αρχαίας έπιστήμης, τή θέση τών ψευδοεπιστημών μέσα στό σύστημα σκέψης. Η ανάλυση αναδεικνύει τή σχέση έπιστήμης-ψευδοεπιστήμης και τίσ κοινές άρχές αλλά και τίσ διαφοροποιήσεις τους. Είναι δέ ιδιαίτερα κομβικό σημείο ή ανάδειξη άκριβώς κοινών άρχών μεταξύ τους, ώστε νά κατανοηθεί ή ύπαρξη και άποδοχή τους, άκόμη κι αν ή στόχευση τών ψευδοεπιστημών ήταν πρακτική και όχι θεωρητική.

Έν κατακλείδι, τό βιβλίο τού Βασίλη Κάλφα θά μπορούσε νά θεωρηθεί μιά ολοκληρωμένη πρόταση προσέγγισης ζητημάτων ιστορίας τών έπιστημών και τής φιλοσοφίας, πού χαρακτηρίζεται από μεθοδολογική αυστηρότητα αλλά και λόγο ευανάγνωστο και καθαρότητα έκφρασης, πού τό καθιστούν έξαιρετικά ενδιαφέρον ανάγνωσμα άκόμη και για τόν μη ειδικό.